

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİSTEMATİK FELSEFE VE MANTIK
ANABİLİM DALI

KANT AHLAKINDA SAYGI KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülay Özdemir

ANKARA - 2006

T.C.

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİSTEMATİK FELSEFE VE MANTIK
ANABİLİM DALI**

KANT AHLAKINDA SAYGI KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülay Özdemir

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Rufayi Turan

ANKARA - 2006

ÖNSÖZ

Felsefi düşünce geleneğinde ahlak felsefecilerinin öne sürdüğü kuramlar, genellikle insanın kendi kişiliği dışında herhangi bir güce bağımlı olmasına dayanmaktadır. İnsan varoluşunun tüm boyutları bu güce göre belirlenmektedir. Bazı kuramlarda bu güç, insanın kendi değerleriyle belirlenirken, bazı kuramlarda da insanın hiçbir zaman ulaşamayacağı, ama daima ulaşmak istediği bir ideal olarak varsayılmıştır.

Tüm bu ahlak felsefelerinin anlayışlarına karşı çıkan Kant ahlakı, ahlaklılığı insanın kişiselliği dışında herhangi bir güçte aramaz. Çünkü ona göre insan varlığı tam olarak ahlaklılıkta temelini bulur. Böyle bir ahlak anlayışı, düşünen, algılayan ve eyleyen ben olarak insanı araştırır. Böylece Kant *Arı Usun Eleştirisi*'nde düşünen ve algılayan benin bir araştırmasını yaptıktan sonra, *Pratik Usun Eleştirisi*'nde de eyleyen beni ortaya koymaya çalışır.

Kant ahlakı, eyleyen benin bir serilmemesi olarak ahlak yasasında temellenir. Ussal araçlar olarak tüm insanların, kendilerini var edebilmeleri, usları aracılığıyla oluşturdukları ve evrenselleştirdikleri yasaya duydukları saygı duygusu nedeniyle ahlaki eylemleriyle mümkündür. İnsan sorumluluğunun ve özgürlüğünün kaynağı yasaya saygı duygusunda içerilir. Ancak bu duygunun bir güdü sağlaması nedeniyle, kişi ahlaki olarak değerli eylemi gerçekleştirir.

Bu çalışma Kant ahlakının insanın ne olduğu sorusuna verdiği yanıtı ortaya koyan serüveni anlatır. Saygı duygusunda köklenen bu serüveni anlamak için daha önce Kant'ın bilgi anlayışından ahlaka geçiş sürecine ve ahlakının temel kavramlarına değinilmiştir. Bütün patolojik duygulardan farklı olan saygı duygusu,

ahlaki bireyin varlık koşuludur. Yaşamın anlamı ve değeri yalnızca bu duygu aracılığıyla belirlenir. Saygı duygusu hem öznel olarak bireyin hem de evrensel olarak insanlığın ahlaki değerlilikleri için güdüleyici tek güçtür.

Bu çalışmayı yöneten ve çalışmanın sistematik bir şekil almasında ve açıklayıcı olmasında bana yardımcı olan hocam Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Rufayi Turan'a ve yabancı kaynakları çevirmemde yardımını esirgemeyen arkadaşım Ümit Edeş'e teşekkür ederim.

GÜLAY ÖZDEMİR

Haziran, 2006

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Giriş.....	1
1.BÖLÜM	
Kant Felsefesinin Düşünsel İzleği.....	8
1.1.Metafiziğin Bir Bilim Olarak Temellendirilmesi.....	10
1.1.2. Usçuluğun Eleştirisi.....	11
1.1.3. Deneyciliğin Eleştirisi.....	15
1.2.Arı Usun Eleştirisi.....	19
1.3.Sentetik Apriori Yargılar Olanaklı Mıdır?.....	20
1.4.Aşkınsal Estetik ve Kant'ın Kopernik Devrimi.....	23
1.5.Aşkınsal Çözümleme.....	25
1.5.1.Aşkınsal Çıkarım.....	26
1.6. Aşkınsal Diyalektik.....	27
1.7. Usun İdeleri.....	28
2. BÖLÜM	
Salt Kuramsal Ustan Pratik Usa Geçiş.....	33
2.1. Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi.....	37
2.1.1. İyi İsteme.....	38
2.1.2. Ödev.....	39
2.1.3. Ahlak Yasası.....	44
2.2. Koşulsuz Buyruk Nasıl Olanaklıdır?.....	55
2.3. Özgürlük.....	57

3. BÖLÜM

Kant'ın Saygı Kavramı.....	63
3.1. Ahlaki Bir Duygu Olarak Saygı.....	66
3.2. Ahlaksal GÜdü Olarak Saygı.....	73
3.3. Saygı ve Ödev İlişkisi.....	76
3.4. Kişilere Saygı.....	78
3.5. Kendine Saygı.....	86
3.6. İnsanlık İdesi Olarak Saygı.....	92
Sonuç.....	97
Kaynakça.....	103

GİRİŞ

1. KANT AHLAKININ ÖNEMİ

Kant'ın ahlak düşüncesinin biçimlenmesinde yaşadığı çağın bilim anlayışının, kendisinden önceki düşünürlerin metafizik kuramlarının girdikleri çıkmazın ve özellikle de David Hume'un nedensellik düşüncesinin etkisi vardır. Kant'ın ahlak görüşü, ahlak felsefesi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü onun ahlaki aracı olarak nitelendirdiği öznenin, bağımlı ve aynı zamanda özerk bir niteliğe sahip olması, (yalnızca kendi usuna bağımlı olan ve bu bağımlılığı istemesinin özerkliğine dayanan özne olması) diğer ahlaki özne anlayışlarından oldukça farklıdır.

Kant'tan önceki düşünürlerin ahlaka ilişkin ortaya koyduğu görüşler birbirinden farklılık gösterirler. Bu düşünürlerin kimileri ahlaki karakter üstünlüğünü, Tanrı, gelenek veya din motiflerine bağlılıkta ararken, kimileri de bireysel mutluluk beklentisini bütün otoritelerden bağımsız olarak, yalnızca kişisel eğilimleri tatmin etmede bulmuşlardır. Ancak bu ahlak felsefelerinde, insan mutluluğunu sağlayan yollar birbirinden farklıdır. Örneğin Kynik okuluna göre erdemle mutluluk özdeştir ve mutluluğa götüren yol hazdan kaçıp, doğaya dönüp, doğal yaşamakla sağlanır. Oysa Kyrene okuluna göre yaşamın amacı en yüksek hazzı ulaşmaktır. Aristoteles ise mutluluğu kişinin kendi kendisiyle iç uyumunda, ruhunun dinginliğe erişmesinde bulur. Stoa felsefesinde mutluluğa ulaşmanın yolu bilgili olmaktır. Bilgili olan insan doğru ve erdemli bir eylemde bulunduğu için mutlu olur.

Daha sonraki dönemlerde hızla değişen ve gelişen bilim anlayışı, toplumsal

yapılanmalar ve şehirleşme, düşünürleri insanların bir arada yaşamalarını göz önüne alan mutluluğun yollarını aramaya yönlendirmiştir. Böylece mutluluğu sağlayacak yöntem, insanların bir arada yaşamasına olanak tanıyan toplum kuralları, sosyal kurallar ve hukuk kuralları olmuştur.

Tüm bu ahlak felsefeleri, ahlaki birey, ahlaki eylem ve ahlaki değerleri belirlerken, evrensel, zorunlu bir yargıya ulaşamadı. Çünkü ortaya koydukları savlar apriori bir zorunluluk içermiyordu ve bu düşünürlerin böyle yargılara ulaşma çabası da yoktu. Ahlaki değerlerin evrenselliği (yasa olarak) düşüncesi ilk kez Kant tarafından ahlak felsefesine girmiştir. İnsani değerlerin usa dayandırılarak, tüm ussal araçlar için geçerli olduğu fikrini benimseyen Kant, ahlak yasası aracılığıyla bu düşüncesinin olanaklı olduğunu ahlak yapıtlarında ortaya koymaya çalışmıştır.

Kant'ın ahlak felsefesi insanların mutluluk amacına hizmet etmeye, bu amaç için gerekli araçları sağlamaya yönelmez. Çünkü ona göre mutluluk beklentisi eğilimlere dayanır. Eğilimler ise her insanda farklılık gösterir. Bir bireyin mutluluğunu sağlayacak eylemler, bir başkasının mutluluğuna zarar verebilir. Bu durumda mutluluğu sağlayacak iyi eylem görece olacak ve insanlar arasında bir uzlaşmazlığa neden olacaktır. Kant'a göre,

“Mutlu olmak, zorunlu olarak her akıl sahibi ancak sonlu varlığın arzusudur, dolayısıyla da bu varlığın arzulama yetisini kaçınılmazcasına belirleyen bir nedendir. Çünkü bu varlık gereksinimler içindedir ve gereksinimler arzulama yetisinin içeriğiyle ilgilidir. Ama bu içerikli belirleme nedeni özne tarafından yalnızca deneysel olarak bilinebildiği için, bu ödeve bir yasa olarak bakmak olanaksızdır; çünkü yasa nesnel olduğundan, her durumda ve tüm akıl sahibi varlıklar için istemeyi belirleyen tıpatıp aynı nedeni taşımaktadır.”¹

Pratik Usun Eleştirisi'nden alınan bu alıntıda Kant, mutluluğun ahlakın temeli olamayacağını belirtir ve ahlakın temeli olarak koşulsuz buyruğu (kategorik

¹ Immanuel Kant, **Pratik Akıl Eleştirisi**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999, s.28.

imperatifi) yani ahlak yasasını görür. Ona göre bütün içerikli pratik ilkeler bir yasa sağlayamazlar. Ahlak yasası ancak, ussal varlıkların istemesini belirleyebilecek bir yasa, istemenin içeriği bakımından değil, yalnızca biçimi bakımından belirleyebilecek bir yasa olacaktır. Ussal bir varlık, maksimlerini pratik genel yasalar olarak düşünecekse, bunları ancak istemenin içeriği bakımından değil sırf biçimi bakımından belirlenmesinin nedenini taşıyan ilkeler olarak düşünebilir.²

Kant'ın bu şekilde ortaya koyduğu yasa şöyledir: “Ancak aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun.” Ahlak yasasının istemeyi belirlenmesinde, tüm eğilimler duygusal oldukları ve yasa olmaya aykırı oldukları için geri çevrilmektedirler. Ussal araçların istemesi, özgür bir isteme olarak eğilimlerinden bağımsız, yasa tarafından belirlenir.

Ahlak yasasının bu gücü, yani ahlaki aracının tüm duygusal eğilimlerini patolojik duygular olarak reddedip, yalnızca us tarafından istencini özgür olarak belirlemesini sağlayarak, eylemlerine ahlaki bir değer kazandırması kendi başına bir saygının konusu olmaktadır. Burada kastedilen saygı duygusal bir duygu değildir; özgür, özerk varlıkların yasa karşısında zorunlu olarak hissettikleri ussal bir duygudur. Ahlak yasasına saygı, her ussal aracının yasaya göre ahlaki eylemde bulunmalarının zorunlu koşuludur. Ahlak yasasına saygı duygusu, ahlaki bir eylemin olanaklılığı için ussal aracıya bir güdü sağlar. Bu güdü aracılığıyla ahlaki araçlarda zorunlu olarak yasaya uymak söz konusu olur. Yasanın bir güdü olarak zorunlu yaptırımını Kant tarafından yükümlülük olarak tanımlanır ve yükümlü olarak eyleyen kişi, özgür bir varlık olarak kendini var eder.

Kant ahlaki, usu insan eylemlerinin gerçekleştirilmesinde otorite olarak görür. Ahlaki eylemin gerçekleşmesi usa ve iyi istence göre eylemekle olanaklıdır. Burada özgür ve bağımsız, tüm eylemlerinden, kendinden ve başkalarından sorumlu olan *personalitas moralis* anlamındaki ahlaki özne, kendisini mutlak ve koşulsuz olarak belirleyip, evrensel ahlak yasaları oluşturur. Kant'ın diğer ahlak düşünürlerinden farkı, bilen ve anlayan özneyi, pratik alanda özgür bir varlık olarak eyleyen özne biçiminde belirlemesi olmuştur. Böyle bir öznenin kendi usu dışında otorite olarak benimsediği hiçbir şey yoktur. Tanrı, gelenekler, kilisenin ilkeleri gibi

² a.g.e, s. 30.

sözde otoriteler tarafından sınırlandırılmayan özne, yalnızca kendi usu ışığında eyleyerek bağımsız, özerk ama sorumlu ve ahlaki bir aracı haline gelmektedir.

Bu çalışmada amaçlanan şey, Kant'ın genel olarak ahlak felsefesini, özel olarak da *personalitas moralis* anlamında ahlaki öznde kendini açığa çıkaran yasaya saygı duygusunu irdelemektir. Çünkü Kant'ın ahlak felsefesiyle amaçladığı şey, sentetik apriori yargılara ahlak alanında da ulaşmaktır. Kant, ancak böyle yargılardan hareket edilerek yapılan eylemlerin ahlaki bir değer taşıyacağını ve eyleyenin de özgür, ahlaksal, sorumlu kişi olarak kendini ortaya koyacağını düşünür. Kendi olabilen kişi, başkalarıyla ilişkisinde onları da ahlaki eylemleriyle var edecektir. Toplumsal bir varlık olarak insanın yaşam amacı sorumlu, özerk, özgür ve ahlaki bir birey olarak kendini oluşturmak olduğu için, Kant böyle bir bireyin ancak ahlak yasasına göre eyleyerek amacını gerçekleştireceğini dile getirir. Çünkü ancak diğer canlılardan farklı olarak ahlaki ussal araçlar, eğilimlerinin dışında kendi uslarıyla oluşturdukları ahlak yasalarına göre istemelerini belirleyerek, ahlaki bir toplumun oluşmasına neden olacaklardır. Dolayısıyla yalnızca bu biçimde eyleyen bireyler kendi başına saygının konusu olabilirler.

2. TEZİN PLANI

Bu çalışmanın birinci bölümünde Kant öncesi metafizik düşüncelere kısaca değinilecektir. Bu bölümde amaçlanan şey, Kant'ın öncüllerinin metafizik konusundaki çelişkilerini ortaya koyarak, onun öncüllerine koşut olarak ortaya koyduğu metafizik düşüncelerini anlamayı kolaylaştırmaktır. Kant, usçuların ve deneycilerin metafizik anlayışlarını eleştirerek yola koyulur. Usçular, zihnin kendi içindeki idelerden yola çıkarak dış dünya, Tanrı, ruh, kendilik gibi bilime ve etiğe dayalı bilgileri açıklayabileceklerini düşünmüşlerdi. Deneyciler ise bu tür bilgileri duyular ve aposteriori uslamlama yoluyla açıklamaya çalışmışlardı. Kant'a göre her iki anlayış da hatalı ve eksiktir. Çünkü insana ve doğaya dayalı bilgiye, yalnızca apriori uslamlama yoluyla ya da yalnızca aposteriori uslamlama yoluyla ulaşmak olanaksızdır.

Deneycilerden David Hume, somut olguların bilgileri ile yapılan

uslamlamaların temelini oluşturan nedensellik bağının bilgisine, apriori olarak ulaşılamayacağını, bu bilginin kaynağının deneyim olduğunu savunur. Kant, Hume'un bu anımsatmasından yola çıkarak, olgular üzerine olan bilgimizin nedensellik ilkesine dayandığını, bunun bir alışkanlık olmadığını *Arı Usun Eleştirisi*'nde göstermeye çalışır.

Kant öncesi tüm bu metafizik sistemler, birbirleriyle karşıtlık sergileyen ama gelişmeyen önermeler ileri sürerek varlık hakkında birtakım bilgiler oluştururlar. Ama bu bilgiler örneğin Tanrı vardır ya da buna karşıt olarak Tanrı yoktur önermeleri aynı derecede doğrulanabilir veya yanlışlanabilir niteliğe sahiptirler. Bu nedenle metafizikten kesin bir bilim olarak söz etmek olanaksızdır. Kant'ın asıl amacı kendi dönemindeki doğa bilimlerinde ve geometri de kanıtlanan sentetik apriori yargılara metafizikte de ulaşmak, böylece metafiziğin bir bilim olarak olanaklılığını göstermektir. Bu nedenle *Arı Usun Eleştirisi*'nde saf usun tüm kapsamını, sınırlarını, içeriğini genel ilkelere göre belirlemeye çalışmıştır. Böylece bu çalışmanın birinci bölümünde *Arı Usun Eleştirisi*'nin genel başlıkları incelenecektir.

Arı Usun Eleştirisi'nin Aşkınısal Diyalektik bölümünde Kant, Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlük gibi idelerin olanaklılığını inceler. Bu ideler içinde en çok değer verdiği özgürlük idesidir. Çünkü ona göre görüngüler (fenomenler) alanındaki tüm olaylar arasında nedensel bir ilişki olduğu gibi, numen alanında gerçekleşen ancak etkisi görüngüler dünyasında görülen olaylar arasında da bir nedensellik olmalıdır. Bu nedenselliği Kant özgürlük olarak adlandırır. Özgürlük, ancak ahlaki araçların bir niteliğidir ve istenç özgürlüğü olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla yalnızca ahlaki açıdan olanaklı olur.

İkinci bölümde ilk olarak Kant'ın arı ustan pratik usa nasıl geçiş yaptığı gösterilmeye çalışılacaktır. Kant nedensellik kavramının salt usa dayanan apriori bir kavram olduğunu birinci eleştirisinde ispatladıktan sonra, nedensellik kavramını özgürlük kavramına bağlayarak ahlak yasasıyla ilişkisi içinde pratik alanda bir gerçeklik kazandırır. Pratik bir yetiye sahip olan us, ahlaki araçların istencini yönlendirebildiği ve ussal araçlar istençlerine yasa koyabildikleri için özgürlüğün olanağından pratik alanda söz etmek mümkün olmaktadır. Saf usun ortaya koyduğu

bir ide olan özgürlük, böylece Kant'ın ahlak felsefesinde, usun pratik alanda kullanımıyla yani ussal araçların eylemleriyle olanaklı olmaktadır. Sonuç olarak insan varlığı hem duyular dünyasındaki nedenselliğe hem de düşünülür dünyadaki nedenselliğe bağlı özgür bir varlık olarak var olur. Pratik alan, insan özgürlüğünün koşuludur.

Bu bölümde asıl amaçlanan , Kant'ın *Ahlak Metafiziğin Temellendirilmesi* ve *Pratik Usun Eleştirisi* adlı yapıtlarında serilmediği ahlak anlayışını ortaya koymaktır. Böylece çalışmanın asıl konusunu oluşturan saygı kavramının kökeninin daha iyi anlaşılması düşünülmüştür. Bu nedenle Kant'ın temel ahlak kavramları olan *iyi istenç*, *ödev*, *ahlak yasası* ve *özgürlük* kavramları incelenerek, ahlak yasasının olanaklılığı ele alınacaktır. Ahlak yasasına saygı, özgür araçların istençlerini, eğilimlerinin dışında yalnızca yasa tarafından belirlenmesine izin veren eylemler gerçekleştirip, bu eylemlerinin sorumluluğunu üstlenerek ahlaki değer kazanmalarıyla olanaklı olacaktır. Dolayısıyla bu temel kavramlar, ahlaki eylemin bir güdüsü olan ahlak yasasına saygı duygusunu anlamının zorunlu koşullarıdır.

Üçüncü ve son bölümde çalışmanın asıl konusu olan saygı kavramı incelenmeye çalışılacaktır. Kant'a göre, özgür araçların istemeleri ahlak yasasına aykırı olan her türlü duyusal eğilimleri engelleyerek yalnızca yasa tarafından belirlenir. Tüm duyusal eğilimler duyguda temelini bulurlar. Yasa, istemeyi belirleyen tek neden olarak, tüm bu duyusal eğilimleri engelleyerek duygu üzerinde olumsuz bir etki meydana getirir. Bu etkinin kendisi acı duygusudur ve bu duygunun oluşmasını ahlaki aracı apriori olarak kavrar. Ahlak yasasına saygı duygusu, insanın kendini beğenmişlik ve ben-sevgisi gibi duygulara dayanan eğilimlerini de baskılayarak, kişinin kendi gözünde küçük düşerek kendini yükseltmesine yol açar ve bu nedenle bu duygu düşünsel bir nedenin uyardığı bir duygudur, dolayısıyla bu duygu tamamen apriori bildiğimiz ve zorunluluğunu doğrudan doğruya kavrayabildiğimiz tek duygudur.³ Kant bu nedenle saygı duygusunu usa dayandığı ve apriori bilindiği için, diğer patolojik duygulardan ayırır. Ahlak yasasına saygı duygusu, ahlaksal eylemin olanağı için tek güdüdür.

Ahlak yasasına saygı duygusu, aynı zamanda ahlaki aracının kendine yönelik

³ a.g.e, s. 82.

duyduğu saygı duygusudur. Özgür istencini yasaya göre belirleyen aracı, eylemlerinin sorumluluğunu üstleneceği için her şeyden önce kendine saygıdan bunu yapar. Kendine saygısı olmayanın, eyleminin ahlaki değeri için istencini yasaya göre yönlendirmesi düşünülemez. Çünkü o, diğer durumda her zaman eğilimlerinin peşinden gidecektir. Kendine saygı duygusu, kişinin kendi sosyal, hukuksal ve toplumsal haklarının bilincinde olarak, bu hakları ihlal etmemeye ve ettirmemeye çalışmasına yol açar. Kendi bilincinde olan kişi, eylemlerini gerçekleştirirken, diğer kişilerin de haklarını gözetecek, maksiminin evrensel bir yasa olup olamayacağını düşünerek eyleyecektir. Kendine saygı duygusu, başkalarına saygıyı da zorunlu kılar.

Her defasında insanlığa kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'den alınan Kant'ın bu koşulsuz buyruğu hem kendine hem de başkalarına saygı duygusunu zorunlu kılar. Çünkü en başta kişinin kendisi kendi başına bir amaçtır. Özgür istencini yasa tarafından belirleyip ahlaki eyleme dönüştürmesi, bu amaçlılığın kendisidir. Diğer taraftan başkalarını kendi amaçları için bir araç olarak değil, daima bir amaç olarak görmesi onlara duyduğu saygının kanıtıdır.

Kant'ın ahlak felsefesinde izlediği yol ve ulaştığı temel argümanlar göz önüne alındığında, onun felsefesinin odağında insan olgusunun yer aldığı görülür. İnsanın ne olduğu sorusu, onun ahlak felsefesinin yanıtladığı en temel sorudur. Tüm değerlerin üzerinde yer alan, ahlak yasasına saygı duygusu, kişinin insanlığına duyulan saygı ile aynı anlamdadır. Saygı, kişinin ben-sevgisini ve kendini beğenmişliğini yok ettiği için insanın saf kendiliğindenliğini açığa çıkarır. Bu kendilik kavramı insanlardaki insanlık idesini ifade eder. Yasaya saygı, kişinin insanlığını ortaya çıkardığı, onu salt insan olarak var ettiği için en yüksek değere sahiptir. Çalışmanın üçüncü bölümünün sonunda kişilerdeki insanlık idesi olarak bu anlamdaki saygı duygusu üzerinde durulacaktır.

1. BÖLÜM

KANT FELSEFESİNİN DÜŞÜNSEL İZLEĞİ

Bu bölümde Kant felsefesinin düşünsel izleği betimlenerek ahlak felsefesine geçiş aşamaları belirginleştirilecektir. Böylece *Arı Usun Eleştirisi*'nde düşünen ve bilen özne olarak betimlenen *Ego*'nun ahlaka ilişkin yapıtlarında *eyleyen Ego* olarak nasıl betimlendiğini görme olanağı açılacaktır. Bu düşünsel izleğin kaba çizgileri *Arı Usun Eleştirisi*'nin A95–130 bölümünün özetinde belirginleştirilebilir.⁴ Kant'ın *I. Eleştiri*'deki temel sorunu deneyimin olanağının biçimsel koşullarını belirlemektir. Kant'a göre bu koşullar *duyarlılık* ve *anlama*'da içerilmektedir. Duyarlılık görüngülerin bize verilmesinin biçimsel koşullarını (mekan ve zaman), anlama ise bu görüngülerin düzenlenmesinin biçimsel koşullarını (kategoriler) içerir. Kant anılan bölümde deneyimin olanağının üç kaynağından söz eder. Bunlar sırasıyla, *duyum*, *imgelem* ve *tamalgi*'dir. Duyum aracılığı ile Mekan ve Zaman'daki sentetik görüngüleri alırız. İkinci aşama bu görüngülerin anlamının kategorilerine göre sentezidir. Bu sentez, (sentetik görüngülerin deneyimin nesnelere dönüştürülmesi) Kant'a göre, imgelem edimi ile gerçekleşir. İmgelemin tüm edimlerinin gerçekleşmesi ve sürdürülmesi ise bir birliktelik gerektirir. Bu birlikteliğin adı ise *tamalgi*'dir. Böylece, *duyum* (duyarlılık) yoluyla bize görüngüler çokluğu verilir. Bu insan bilgisinin *alırlık* yönüdür. Bu görüngülerin kategoriler yoluyla düzenlenmesi (sentez) ise imgelem etkinliği ile gerçekleşir. Bu etkinlik ise insan bilgisinin *kendiliğindenlik* yönüdür. Bu tüm sürecin tek bir süreç olarak sürdürülmesini

⁴ Immanuel Kant, **Critique of Pure Reason**, (Translated by Norman Kemp Smith) St. Martin's Press: New York, 1965 (127-150).

sağlayan birlikteliği Kant ‘tamalgının birlikteliği’ olarak adlandırır. Tamalgının bu birlikteliği sonul olarak *aşkınsal benlik*’dir. Aşkınsal benlik, değişen tüm deneyimlerimin gerisinde kalan, değişmeyen ve benliğin özdeşliğini temsil eden ‘ben’ dir. Deneysel nesnelere sentezinin olanağının aşkınsal temelinde doğan bu benlik üçlü bir özellik sergiler: Aşkınsal tamalgı (personalitas transcendentalis), deneysel-ampirik-ben (personalitas psychologia) ve etik ben (personalitas moralis). Deneysel ben görüngüler dünyasına aittir ve görüngüleri belirleyen düzen (kategoriler) ile koşullanmıştır. Tamalgının aşkınsal birlikteliği (özdeş benlik) ve etik ben ise numen dünyasına aittir. Birincisi bilginin olanağının, ikincisi ise değerlerin olanağının koşuludur.

Bu çalışmanın konusu olan saygı *Personalitas Moralıs*’in açılmasının temelini oluşturur. Deneysel-ampirik-ben ve aşkınsal ben dar anlamda insanın yaşayan ussal bir varlık olarak tanımlanmasını sağlar. İnsanın benliğinin böyle düşünülmesinin biçimsel kavram karşılığı öz-bilinç’tir. Ancak insanın bu türden deneysel ya da aşkınsal ben bilgisi ile ahlaki ben bilgisi örtüşmez. Çünkü Kant’a göre deneysel ve aşkınsal olan duyumsal-deneysel olanın dolayısıyla gerçekleşir (iç ve dış duyum). Ancak, ahlaki ben bilgisi de öz-bilinci gerektirir.⁵ Devamla şöyle denilebilir: Ahlaki ben bilgisine deneysel olmayan bir duyum kaynaklık etmelidir. Ussal olmanın ötesinde, insanın sorumlu bir varlık olmasının temelinde ahlaki öz-bilinç’e sahip olması yatar. Bu ahlaki öz-bilinç’in açığa çıkmasının koşulu ise deneysel olmayan bir duygu dolayısıyla gerçekleşir. İşte bu duygu-ahlaki duygu-Kant felsefesinde *saygı* olarak belirlenir ve tanımlanır. Çalışmanın üçüncü bölümünde saygının ahlaki bir duygu olarak nasıl belirlendiğinin ayrıntılı bir sunumu

⁵ Martin Heidegger, **The Basic Problems of Phenomenology** (Translated by Albert Hofstadter), Indiana University Press: Bloomington, 1982. s. 132.

yapılacaktır. Ancak, Kant'ın temel ilgisini oluşturan ahlak alanına geçişi bir dizi metafizik varsayımlarla hesaplaşmasını gerektirmişti. Çalışmanın birinci bölümü bu geçişin bir betimlemesini oluşturmaktadır.

1.6. Metafiziğin Bir Bilim Olarak Temellendirilmesi

Kant'ın metafiziğin bir bilim olarak temellendirilmesinin ardında yatan temel ilgisi, fiziğin temel kavramlarının metafiziksel temellendirilmesinin araştırılmasıdır.⁶ Yeter neden ilkesi'ne göre her şeyin açıklanması olanaklı görünüyordu. Bu ilkenin açıklayıcı gücü, bilimin kavramlarını da içine alacak biçimde metafizik önermeler içeriyordu. Kant bilimin kavramlarının bu metafizik temellerinin araştırılması yönünde çaba harcarken, düşünürler tarafından yapılan metafizik açıklamaların çelişik olmalarına rağmen eşit ölçüde geçerli ussal savlar içerdiğini gördü. Doğrunun belirlenmesini tehdit eden bu durumu aşmak için yapılması gereken metafiziği sağlam bir temel oturtmaktan başka bir şey olmazdı. *Arı Usun Eleştirisi* bu görevin yerine getirilmesi çabasıdır. Yani, *Eleştiri*'nin temel sorusu metafiziğin nasıl olanaklı olduğunu göstermektir. Bu çabanın gereği ise Us'un bir eleştirisini sunmaktır. Böylece, olgusal olana ait bilginin olanağı ve sınırları çizilerek, meta-fizik olanın alanı ve bu alana ilişkin ne tür bir kavrayışın olanaklı olduğu gösterilebilecekti. Bu gösterilmeden ahlak alanına ilişkin herhangi bir temellendirmede olanaksız görünüyordu:

“...[İ]lgisini ahlaka yönelttiğinde (Kant'ın) temel ilgisi ahlakın oturtulacağı metafizik varsayımlardı. Bunlar aynı anda hem ussal olan ve ussal olmayan isteklere konu olan ve her şeyin ötesinde özgür olan insanla ilgiliydi: İnsan, yeter neden ilkesinin gerektirdiği, her edim ve seçimin önceden belirlenmiş olması ile çelişecek

⁶ R. C. Shutherland Walker, **Kant**. Routledge, Florence, KY, 1999, s. 1.

biçimde özgürdür.”⁷

Kant, anılan göreve, ahlak alanına geçişe engel oluşturan, ancak aynı zamanda kendi düşüncesine kaynaklık yapan usçuluğun ve deneyciliğin eleştirisini ve uzlaştırılmasını gerçekleştirerek başladı.

1.1.2. Usçuluğun Eleştirisi

Usu, duyu algısından önce gelen temel bilgi kaynağı olarak gören usçulara göre soyut bir biçimde uslamlama yoluyla, varlık, varlığın yapısı ve evren hakkında kesin ve zorunlu ilkelere ulaşılır. Bunun için usçular apriori uslamlamayı kullanırlar. Çünkü onlara göre aposteriori uslamlama dünyadaki deneyimlere bağlı olarak bize bilgi sunar. Örneğin ‘Ahmet evlidir’ önermesi doğruluğu ancak deneyim yoluyla bilinecek bir önermedir. Ahmet ya da evli kavramları analiz edilerek bu önermenin doğruluğu çıkarılamaz. Oysa usçulara göre apriori uslamlama bu bilgiyi verecek deneyime bağlı değildir. Bekar kavramından, herhangi bir deneyime başvurmadan mantıksal olarak evlenmemiş insan fikri ortaya çıkar. Usçular,duyuüstü bilginin us aracılığıyla elde edilebileceğini ve duyuların bize vermiş olduğu bilgilerden us aracılığıyla değişmeyen apriori yasalara ulaşılacağını savunurlar. Bunun için zihin duyular vasıtasıyla elde edilmeyen bir takım ussal ilkeleri kullanır. Böylece asıl bilgi değişmeyen sabit varlığı bulmaya yönelir.

Kant, usçuların Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü ve evren gibi konularda ortaya koydukları savların aynı derecede doğruluk içerdikleri için bilgi ve ahlaka karşı güvensizliğe neden olduğunu savunur. Usçuların birbiriyle çelişen savları eşit

⁷ a.g.e., s.1-2.

biçimde kanıtlanabilir oldukları için, bizim onlarla ilgili deneyimizin koşullarından bağımsızca, şeylerin, kendi kendilerinde olarak bilgisine sahip olabileceğimiz şeklindeki yanlış metafizik varsayıma dayanırlar. Bunun için Kant, bilgi ve ahlaka karşı gelişen şüpheyi ortadan kaldırmak için saf ve pratik usun bir eleştirisini yapmaya çalışmıştır.

Örneğin başta Descartes, Leibniz ve Wolff olmak üzere tüm usçular, zihnin bilgilimsel sınırlarından, dış dünya, kendilik, ruh, Tanrı, etik ve bilime ilişkin bilgileri zihnin kendi içinde sahip olduğu en basit, şüphe edilmez idelerden kurarak kurtulmayı umdular.⁸

Descartes, kendi varlığının bilgisinden yola çıkarak tüm bilginin temelini kurmaya çalışmıştır. ‘Düşünüyorum,o halde varım’ önermesi Descartes’e göre hiçbir şekilde çürütülemeyecek bir hakikattir. Bu hakikatten yola çıkarak, kendi dışında uzamdaki nesnelere varlığını, Tanrı’nın var olduğu ve kendisini duyularının kanıtı konusunda kandırmadığı düşüncelerinin çıkarılabileceğini düşünür. Kant bu noktada Descartes’e karşı çıkar. Çünkü ona göre dış nesnelere bilgisi çıkarımsal olamaz. Kişinin kendi varlığının farkında olma yeteneği, onun dışında zaman ve uzamdaki nesnelere varlığını zaten kabul eder.

Leibniz felsefesi ise *çelişki* ve *yeter neden* ilkeleri üzerinde temellenmiştir. Çelişki ilkesi, çelişik olan olumsuz yargıları içerir ve bu yargıların karşıt savları olumludur. Leibniz bu ilkeyi olanaklı olan ve olanaklı olmayan üzerinde temellendirmiştir. Yeter-sebep ilkesi ise her olgunun, var olanın ve hakikaten kendisini doğuran ve şeylerin başka türlü olmasının önüne geçen bir nedeni olduğunu açıklayan ilkedir. Leibniz’in de içinde bulunduğu Kant öncesi metafizikçiler,

⁸ Matt McCornick, **Immanuel Kant-Metaphysics**, The Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu> ,s.3.

mantığın bu temel ilkelerini kullanarak evren ve varlık hakkında çıkarım yoluyla doğru bilgiye ulaşılacağını düşünmüşlerdir. Uşçuların kullandığı bu metafiziksel yöntem , a ve b gibi iki şey arasında doğrudan doğruya görülemeyen özdeşliği, bir dizi kavram parçalarını birbirine katarak dolaylı yoldan görünür kılmayı amaçlamaktadır. Oysa Kant mantık ile gerçeklik arasında belirgin bir ayrımın var olduğunu savunur. Ona göre mantıksal karşıtlık, iki yüklem birbiriyle A ve B gibibir konum içinde buldukları her yerde sözkonusudur. Böyle bir karşıtlığın sonucu hiçliktir. Bir insanın aynı zamanda hem bilgili hem bilgisiz olduğunu söylemek boş bir düşünce olur. Oysa gerçek karşıtlıkta mantıksal bir çelişki bulunmaz. İlerleyen bir cismin hızı ancak aynı büyüklükte ve karşıt yönden gelen bir cisim tarafından durdurulur. Kant'ın burada dile getirdiği şey, gerçek nedenleri çeşitli şekillerde belirleme ve bunları birbirine bağlama tarzı ile mantıksal yargıları birbirine bağlama tarzının hiçbir zaman aynı anlamı vermediğidir. Mantıksal neden yeni bir şey keşfettirmez, öncülde verileni sonuçta tekrar eder. Kant'a göre metafizik gerçeğin bilimi olacaksa bu yöntemi kullanmamalıdır.⁹

Leibniz'in monadlar öğretisi Kant'a göre bir doğa açıklaması olamaz. Leibniz'e göre monadlar evrendeki nesnelere en basit birimleridir ve bu basitlik nesnelere bileşiminde bileşen olarak yer alan bir fiziksel parçalanmalarından kaynaklanır. Oysa Kant'a göre bu basitlik düşünen özneler olarak bizim ben-düşüncesi içinde bilincinde olduğumuz, son ve artık parçalanamaz olarak kavradığımız bir birlik tasarımıdır. Bu birlik her türlü çokluğun tasarımı için zorunluluk oluşturur. Çünkü çokluğu düşünmek ve tasarımı için, çokluğundaki farklı yönleri birbiriyle ilişkilendirip, çokluğu birbirine bağlı şeylerin bir bütünü

⁹ E. Cassirer, **Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi**, çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s.85-86.

olarak düşünmek zorunludur. Kant çokluktaki bu birliği düşünmeyi bilinç olarak adlandırır. Böylece biz düşünülür dünya anlayışı içinde kendimizi düşünen bir öz olarak kavrarız. Dolayısıyla beni birlikli bir töz haline getiren bu temel anlayış tüm içsel-psikolojik görüngüleri aynı bene ait kılar. Duyulur dünya formunda ise kendimizi ve bizi çevreleyen evreni, birbirine bağlı bir cisimsel bütün olarak görürüz; bu bütün mekanik yasalarla yönetilir. Ama her iki dünya anlayışı içinde biz, yalnızca kendimizde bulunan şeylere dayanarak kendimizi kavrarız. Birinci durumda düşünülmüş bir tözler topluluğu; ikinci durumda ise bir duyulur dünya vardır ve biz daima düşünsel tözler ile birbirini izlediklerini deneysel olarak gözleyip betimlediğimiz görüngüleri birbirleriyle ilişkiye sokarak, birbirlerine bağlarız. Böylece Kant iki dünya arasındaki ayrımı bilginin temel yasalarından hareketle yapmış ve böylece her iki dünya bu yasaların zorunluluğu içinde kavranılabilir hale gelmiştir.¹⁰

Kant'ın metafizik düşüncesinin gelişmesinde önemli bir yeri olan Wolff ise apriori düşünmeyi çelişme ilkesinden çıkarmaya çalışmıştır. Oysa Kant zorunlu bağlantıların deneyime dayandırılmayacağını savunur. Zorunlu bağlantıların kurulması yani metafiziğin olanaklı olması, çelişme ilkesine dayandırılmadan, zorunlu bağlantıları apriori kurmanın yolunu bulmakla olanaklı olur.

Wolff'un metafiziği kavramların en yüksek soyutlama düzeyinde kapsayıcı sistemi olarak ortaya konmuştur. Kant için Wolff, ilkeleri kurala uygun biçimde saptamakla, kavramları açıkça belirlemekle, metafiziği ilk kez bir bilimin güvenilir yoluna taşımayı denemiş olan kişidir.¹¹

Metafizik yargıların kaynaklarını usun arı yasaları dışında, metafiziğin içinde

¹⁰ a.g.e., s.112-113.

¹¹ a.g.e., s.23.

arayan Wolff ve diğler ussalcılar yargılar arasında analitik sentetik ayrımı yapmamışlardır. Çünkü Wolff ve yandaşları sentetik olan yeter-neden ilkesinin kanıtlanmasını çelişme ilkesinde aramaya girişmişlerdir.¹²

Kant'a göre sentetik apriori yargılar, usçuların analitik apriori yargıları kanıtlamalarından farklı bir kanıt gerektirir. Kant bunun ilk örneklerinin doğa bilimi, matematik ve geometride bulunduğunu söyler. Buradan yola çıkarak sentetik apriori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusu Kant için metafizikle ilgili başlıca soru haline gelir. Metafizik önermelerin olanağı, geçerliğı ve alanı bu soruya cevap verilmesiyle belirlenebilir. Böylece *Arı Usun Eleştirisi*'nin amacı bu soruya cevap vermek olacaktır.

1.1.3.Deneyciliğın Eleştirisi

Kant usçular gibi deneycilerin de metafiziğe ilişkin yargılarının, metafiziğın bir bilim olarak ortaya konmasını sağlayamayacağı düşüncesindedir. Deneyciler, bilginin olanaklı tek kaynağının deneyim olduğu, deneyimden bağımsız bir bilginin olamayacağını savunurlar. Zihin boş bir levhaya benzetilerek, zihin üzerine yapılan imlerin başlangıçta birer izlenimden oluştuğı, daha sonra bu izlenimlerden birtakım tasarımlar üretildiğı ve bu tasarımlardan da karmaşık düşüncelere geçildiğı savunulur. Deneycilere göre zihinde doğuştan getirilen tümel ve zorunlu doğrular olan apriori bilgiler olamaz. Kant bu noktada deneycileri eleştirir. Çünkü deneycilerin bu anlayışı zihni kökensel olarak edilgen yapar. Bu durumda zihnin

¹² Immanuel Kant, **Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena**, Türkiye Felsefe Kurumu, çev. Ioanna Kuçiradi – Yusuf Örnek, Ankara, 2002, s.21.

yaptığı tek şey duyu izlenimlerini düzenlemekle sınırlı olacaktır. Dolayısıyla zihnin kökensel yapısından dolayı deneyimin bağlantısal doğasını açıklamak olanaksızlaşır. Böylece nedenselliğin açıklanması ve temellendirilmesi olanaksızlaşır.

Locke, Berkeley ve Hume gibi deneyciler insan bilgisinin tümüyle deney kaynaklı olduğunu belirtirler. Örneğin Locke, zihni boş bir levha anlamına gelen "tabula rasa" olarak tanımlamıştır. Zihnin dünya ile karşılıklı ilişkileri sonucu tabula rasa idelerle dolar. İnsan bilgisinin kaynağını oluşturan deneyim sonucu ideler meydana gelir. Kant, Locke'un boş levha modelini sahip olduğumuz nesnelere konusundaki inançları açıklamaya yetmediği için eleştirir. Ona göre nesnelere ilişkin inançlarımızın bazı unsurları zihin tarafından deneyime getirilmelidir.¹³

Berkeley ise duyularımızın karakterinden, zihinden bağımsız olan nesnelere gerçek nitelikleri konusunda birtakım sonuçlar ortaya koyar. Ona göre insan zihni duyularla sınırlı olduğu için nesnelere kendi içlerinde sahip oldukları özellikler arasında yaptığı karşılaştırmanın doğruluğunu denetlemek üzere bir araca sahip değildir. Yani Berkeley, zihinden bağımsız nesne fikrini yadsır: Maddi nesnelere bilgisine erişilemez, onlar gerçek değildir, zihinden bağımsız maddi nesnelere varlığı olanaksızdır. Duyu deneyi aracılığıyla biz, zihinsel tasarımlarımızı oluşturabiliriz, nesnelere kendilerine ulaşamayız.

Kant, Berkeley'in idealizmini mistik olarak görür. Çünkü o, gerçeği yalnızca anlamaya nesnelere arar. Uzay ve zamanı deneye dayalı tasarımlar olarak gören Berkeley, deneyimin zorunlu hakikatleri ortaya çıkarmadığını düşünür. Böylece Berkeley zorunlu doğa yasalarına bağlı olan cisimlerle, imgelemimizin ürünü olan şeyi birbirinden ayırmayı düşünmez. Buna karşılık Kant'ın idealizmi "formel

¹³ M. McCornick, s.3.

idealizm"dir. Kant'a göre biz nesnelere var olduğunu, kendimizin var olduğunu bildiğimiz gibi kesin olarak biliriz, çünkü hem cisimler hem de deneysel (nesne-ego) benlik görünüşlerdir. Biz uzamdaki nesnelere dış duyu aracılığıyla, zamandaki kendimizi de iç duyu aracılığıyla biliriz. Böylece Kant'ın ulaştığı nokta benliklerimizi zamanda varlıklar olarak, cisimleri de uzamda varlıklar olarak tasarımıladığımız düşüncesidir.

Hume ise metafiziğin önemli bir kavramı olan nedenselliğin olanaksızlığını gösterir. Ona göre neden kavramı farklı şeylerin varoluşlarını birbirine bağlayan bir kavramdır. Örneğin herhangi bir A verildiği zaman, ondan tamamen farklı bir B nin A dan zorunlu olarak çıktığını biliriz. Zorunluluk, bir bağlantıya bu bağlantı ancak apriori bilinirse yüklenebilir. Çünkü deney böyle bir bağlantının ancak var olduğunu gösterir, zorunlu bir biçimde var olduğunu göstermez.¹⁴ Hume, usun böyle bir bağlantıyı zorunlu olarak düşünmesinin olanaksız olduğunu söyler. Ona göre us bu kavramla bir kuruntuya yol açmıştır. Çünkü nedensellik kavramı yalnızca bir alışkanlıktan oluşmuştur, öznel bir zorunluluktur ve us bu tür bağlantıları apriori olarak düşünemez.

Hume'un buradaki yanılması deney nesnelere kendinde şeyler olarak almış olmasıdır. Kendi başına şeylerle ilgili olarak, eğer bir A verilmişse, bundan bir başka şey olan B nin zorunlu olarak niçin verilmiş olduğu türetilemez. Hume nedenselliği deneysel kaynaklara indirgeyip açıklama olanağına sahip değildi. Çünkü zorunluluk ile deneysellik birbirleriyle çatışırlar. Dolayısıyla bu anlayış Hume'u nedensellik kavramının bir alışkanlıktan ibaret olduğu yanılığına sürükledi.

Kant, deney nesnelere kendi başına şeyler olmayıp, yalnızca görünüşler

¹⁴ I. Kant, 1999, s.57.

olduğunu düşünmüştür. Buradan görünüşler olarak A ve B nin belirli bir biçimde zorunlu olarak bağlantılı olmaları gerektiği ve deneyi olanaklı kılan bu bağlantıyla çelişmeden ayıramayacakları düşünülebilir. Kant bu çıkarımını şöyle açıklar:

“...Tasarımlar bir tür yargılarda yüklemlemlerle ilgisinde özne olarak, başka bir tür yargılarda sonuçla ilgisinde neden olarak, üçüncü bir tür yargılarda da hepsi birlikte bir olanaklı bilgi bütünü oluşturarak parçalar olarak bir aradadırlar. Bir nesnenin tasarımını bu noktalardan biri ya da diğeri bakımından belirlenmiş olarak göremeden, nesnede geçerli hiçbir bilgimiz olmazdı; ve eğer kendi başına şeyle uğraşsaydık, bunu bu düşünülen noktalardan biri ya da diğeri bakımından belirlenmiş olduğunu bilmemi sağlayacak bir tek işaret bile olmazdı; çünkü varoluşun bu tür bir bağlantılılığına ilişkin bir kavramım yoktur.”¹⁵

Kant nedensellik kavramının Hume'un öne sürdüğü alışkanlığın tersine zorunluluğu içerdiğini bir örnekle açıklığa kavuşturur: "Güneş, ışığı aracılığıyla sıcaklığın nedenidir." Bu önerme bir deney önermesi olarak zorunlu ve genel-geçer bir önermedir ve tüm görünüşler için geçerli olan bir yasadır. Böylece Kant, neden kavramını deneyin yalnızca biçimine zorunlu olarak ait bir kavram olarak, bunun olanağını da algıların genel olarak bir bilinçte sentetik birleştirilmesi olarak kavramıştır.

Buradan varılacak sonuç şu olmalıdır: Görünüşler olarak görüngülerin zamandaki ardışıklığının nesnel-zorunlu bilgisinin kaynağı deneydir. Bu nedenle anlama yetisinin arı kavramları, deney nesnelere uzaklaşıp kendi başına şeylerle ilgi içine sokuldukları zaman anlamlarını yitirirler. Anlama yetisinin arı kavramlarının duyulur dünya ile ilgi içine sokulmasıyla ulaşılan ilkeler, yalnız deneyde kullanılmak üzere anlama yetisinin işine yararlar, bu kavramların nesnelere olanaklı deneyden başka hiçbir yerde bulunmaz.¹⁶

¹⁵ I.Kant, 2002, s.63.

¹⁶ a.g.e., s.64.

1.7.Arı Usun Eleştirisi

Kant öncesi usçuluk ve deneycilik gibi metafizik dizgeler, varlığın ne olduğu ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlük konularında birbiriyle çelişen ayrı sonuçlara aynı biçimde ulaşmışlardır. Her iki dizge de arı usa dayalı bilgi yerine, ön koyutlardan (postulat) hareket eder. Böylece Kant her şeyden önce metafiziğin bir bilim olup olmadığını, bilginin koşullarının neler olduğunu araştırmak için *Arı Usun Eleştirisi*'ni yazmayı amaçlamıştır. Ancak bilginin sınırları belirlendikten sonra, ahlakın olanaklılığı araştırılabilir.

Arı Usun Eleştirisi'nde Kant, bütün bilgileri olanaklı yapan insan usunun ilkeleri hakkında bir bilgi elde etmeye ve böylece usun kullanılabileceği alanın sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Bu eleştirinin temel problemi insan usuna kendi varlık yapısı içinde neyin verilmiş olduğu sorusu ve usun sınırları içinde neleri elde edebileceği sorusu olacaktır.

Arı Usun Eleştirisi metafizik tarihinin eleştirisinden yola çıkar. Kant'a göre metafizik, temelini usun yapısında bulur. Bu alandan gelen sorular, bilimsel bilginin ispatlanması gibi ispatlanamazlar ve yanıtlanamazlar. Kant deneycilerin ve usçuların dizgelerindeki eksiklikleri bu yapıtta belirlemeye çalışmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi eleştiride, Kant "Metafizik gelecekte bir bilim olarak nasıl olanaklıdır?" sorusunu sorarak işe başlar. Kanta göre usçu metafiziğin dogmatik bir yapısı vardır. Dogmatik metafizik dizgeler, ahlaka karşı inançsızlığa neden olmaktadır. Çünkü dogmatizm, arı usun hiçbir eleştiriye gerek görmeden bütün amaçlarına ulaşabileceği ön kabulüne dayanır. Böylece pratik usun alanı ve yasaları yadsınmış olmaktadır. Deneycilik ise tüm bilginin kaynağını yalnızca deneye

dayandırarak, usta bulunan apriori hakikatlerin varlığını yadsımış ve sentetik apriori yargıların varlığını kanıtlayamamıştır. Hem dogmatik hem de deneyci dizgeller arı usun yapısını eleştirel olarak incelemedikleri için varlığın özü ve insanın özgürlüğü konusunda birbirleriyle çelişen sonuçlara varmışlardır. Her iki metafizik düşünce, arı usla yapılan eleştirel bir yaklaşımdan elde edilmiş bilgiler yerine, peşin kabule dayanan ilkelere hareket ederek bu yanlış sonuçlara ulaşmışlardır.

Kant, deneycilik ve usçuluğun düştüğü bu yanlışlığa düşmemek için metafiziğin bir bilim olup olmadığını, gelecekte bir bilim olabilmesinin koşullarının neler olduğunu *Arı Usun Eleştirisi*'nde araştırmaktadır.

1.8.Sentetik Apriori Yargılar Olanaklı Mıdır?

Kant felsefesinin problemlerinden biri sentetik apriori yargıların olanaklılığını ortaya çıkarmaktır. Çünkü metafiziğin bir bilim olması, ancak böyle yargılara ulaşmakla olanaklıdır. Bu nedenle tüm bilimlerin ve felsefenin kaynağı metafizik olmalıdır.

Kant, eleştirinin başında iki çeşit bilgi ayrımı yapar. Arı bilgi yani apriori bilgi ile deneye dayanan aposteriori bilgi. Ona göre asıl bilgi apriori bilgidir; bu bilgi deneyden elde edilemez, geneldir ve zorunludur. Matematik ve mantığın önermeleri aprioridir. Aposteriori bilgi deneye dayanır. Ancak buradaki deney, yalnız duyu verilerinin bir yığını değildir; onda tekil olayları aşan, genele götüren bir önceden görme vardır. Duyu verileri deneysel bilgi formlarıyla birleşip aposteriori bilginin bütünü kavramasına yol açarlar. Doğa bilimleri bu bilgi anlayışına dayanır. Deneye dayalı doğa bilimlerinde matematik bir form vardır; matematik genel ve zorunlu

apriori bir bilgidir. Oysa Kant'a göre deneyiciler bunu görememişlerdir.

Aposteriori bilgi alanında iki ayrı deneyim anlayışı söz konusudur. Birincisi, deneyci bilgi kuramının deney kavramıdır. Bu kavram duyu verilerinin bir yığındır ve dolayısıyla meydana gelen olayları bize tam olarak öğretmez, ikinci deney kavramı ise bir birleştirmedir. Deneyimden gerçek bir bilgi elde etme, bütün görme ve kavrama bu deneyimin maddesi olan duyu verilerinin bilgi formları ile birleştirilmesine dayanır.

Kant buradan yola çıkarak insan usunda bulunan bilgi formlarını bulmaya yönelmiştir. İnsan usu bilgi kuramı bakımından incelenerek buradaki form ve ilkeler ortaya konur. Ancak bu yapıldıktan sonra usun sınırlarını çizmek olanaklıdır. Kant insan usunun kendindeki bilgi formlarını araştıran bu incelemesine “Aşkınsal Felsefe” adını verir.

Kant, eleştiride yargıları analitik ve sentetik diye ikiye ayırır. Analitik yargılar arı mantık ilkelerine göre yapılan kavram analizleridir ve doğru ve yanlışlıkları analiz yoluyla öğrenilir. “Bütün nesnelere yer kaplar” önermesinde yer kaplama nesne içinde düşünüldüğü için nesne kavramı hiçbir şekilde genişlemez. Sentetik yargılarda özne konumunda bulunan kavram yüklem konumunda bulunan kavramda içerilmez. “Bütün nesnelere ağırdır” önermesinde ağırlık kavramı nesne kavramında düşünülmeyişi için nesne kavramı genişlemektedir. Sentetik yargılar deneye dayanan yargılardır.¹⁷

Bir yargı hem sentetik hem de apriori olabilir mi? Kant matematik ve doğa biliminde böyle yargıların varlığını göstermiştir. Kant’a göre matematik yargılar her zaman apriori yargılardır ve arı matematik yargıların hepsi sentetiktir. Kant bu

¹⁷ I.Kant, 2002, s.14-15.

yargısını bir örnekle ispatlar. $7+5=12$ önermesi 7 ile 5 in toplamından çelişme ilkesine göre çıkarılmış sırf analitik bir önerme olarak düşünülebilir. Ama yedi ile beşin toplamı kavramı içinde, iki sayının bir sayı halinde birleştirilmesinden başka bir şey bulunmadığı, iki sayıyı bir araya getirmiş olan tek sayının hangi sayı olduğunun bu kavramla düşünülmediği görülür. Yedi ile beşin toplanması kavramını düşünmemle, on iki kavramını da hiçbir zaman düşünmüş olmam. Ben böyle bir olanaklı toplam kavramını ne kadar öğelerine ayırsam da içinde on ikiyi bulamam. $7+5=12$ önermesiyle insan kendi kavramını genişletir ve birincisinde düşünülmeyen bir kavramı ona ekler. Dolayısıyla aritmetik önermeler her zaman sentetiktir.

Doğa biliminde sentetik apriori yargılar ilkeler olarak vardır. Örneğin “cisimler dünyasındaki bütün değişmelerde maddenin miktarı değişmeden sabit kalır” önermesi sentetik apriori bir önermedir. Çünkü madde kavramı ile düşünülen şey, maddenin devamlılığını, bütün değişimlere karşın niceliğin azalıp çoğalmayacağını değil, yalnızca kapladığı yer dolayısıyla uzayda bulunulması olur. Bu kavramda düşünülmeyen bir şeyi ona, düşünce ile apriori eklemek için madde kavramının dışına çıkılmıştır.¹⁸

Kant’ın asıl sorunu sentetik apriori yargıların metafizikte olup olmadığını göstermektir. Bu, eleştirinin temel problemidir. Çünkü insan usu mutlak olana kaçınılmaz bir ilgi duyar. Kendi gerçek doğamızı, evrenin kökenini, her şeyi açıklayabilecek nihai bir temeli merak etmekten kaçınamayız. Us, geçici olanı aşan, mutlak, evrensel, zorunlu ve nihai olana ulaşmak ister. Ama bu araştırma, bizim duyu deneyimizin sınırlarını aşan bir alana yöneldiği için başarılı olmayabilir.

Kant’ın bütün amacı metafiziğin olanaklılığını araştırmaktır. Böyle bir

¹⁸ a.g.e., s.18.

olanaklılığa ulaşınca artık metafizik tüm felsefi soruşturmaların ilerlemesine kılavuzluk edecektir. Kant, insanlar için en üstün amacın yapıcı ahlaklı olmak olgusu olduğunu düşündüğü için, onun metafizik dahil tüm felsefesi bu ahlaklılık amacının yayılmasını amaçlar.

1.9.Aşkınısal Estetik ve Kant'ın Kopernik Devrimi

Aşkınısal felsefenin görevi estetiğin apriori yanının araştırılmasıdır. Uşçu ve deneyci geleneklere göre zihin, kendi içinde oluşturulmuş idelere sahip olduğu ve nesnelere ilişkin ideleri boş bir levha içinde kabul ettiği için edilgendir. Deneyciler, duyu verilerine dayanan algıları bilginin temeli olarak görürken, usçular bilgiyi kavramlar üzerinde bir etkinlik olarak düşünmüşlerdir. Oysa Kant, *Arı Usun Eleştirisi'* nde tüm bilgilerimizin iki temel yapıdan oluştuğunu söyler: Kavram ve Algı. Duyu verileri ya da algılar kendi başlarına veri sağlayamazlar,sadece bir veri yığını olarak varolurlar, ancak kavramların katkısı ile bilgi niteliği kazanırlar.Bilgimizin kavram yanı anlayış yetimizin işidir. Duyu verileri ve algılar, ancak anlayış yetisinin birlikteliği ile birbirine bağlanır ve algıların göstermek istediği şey bilinç tarafından görülebilir.

Deneyciler duyuların alırlığını (nesnelere bizi uyarışı yüzünden tasarımlar edinme yeteneği anlamında alırlığını) değişik duyu organlarından sağlanan, yalnızca duyu verilerinin bir yığını olarak görmüşlerdir. Ama onlar burada gördükleri yalnızca algının malzemesidir. Oysa algı yalnızca duyu verilerinden oluşmaz, bu malzemelerin bilgiye dönüşmesi için alırlığın formları tarafından işlenmesi gerekir. Bu formları Kant uzam ve zaman olarak açıklar. Algılamanın tüm duyu verileri

uzamla bağlantılı iken, içten gelen tüm veriler de zaman akışı içinde yer alır. Uzam dıştan gelen duyu verilerinin, zaman ise hem içten gelen hem de dıştan gelen duyu verilerinin formudur. Deneyciler uzam ve zamanı bilginin bir unsuru olarak görmüşlerdir. Onların metafizik kuramları deneyimi açıklayamamıştır. Çünkü onların kuramları zihnin katılımının doğasını değil, sadece zihnin dünya ile etkileşiminin sonuçlarını göz önüne almışlardır.

Uzam ve zamanın algılanışı nesnelere algılanışları gibi değildir. Bunlar kavram değıllerdir, duyarlığın apriori formlarıdır. Tüm algıların ön koşulu uzam ve zamandır ve bunlar tüm algılardan önce gelirler. Uzam ve zamanın gerçekliği insan bilincine bağlıdır, bilincin dışında bir gerçeklikleri yoktur. Kant'ın belirttiğı gibi zaman ve uzam, ancak ve ancak duyuşallığımızın biçimsel koşulları olarak, nesnelere ise yalnızca görünüşler olarak geçerli sayıldığı anda, bu tamamıyla anlaşılır; çünkü ancak o zaman görünüşün biçimi, yani arı görü kesinlikle kendimizden gelen bir şey olarak, yani apriori olarak tasarımılanabilir.¹⁹

Kant, zihnin gerçekliği yapılandırmada etkin rol oynamasına ilişkin düşünceyi “Kopernik Devrimi” diye adlandırır. Kopernik, yıldızların hareketinin onları gözlemcinin etrafında döndürerek açıklanamayacağını kabul etmişti. Ona göre dönüyor olması gereken yıldızlar değil, gözlemcidir. Kant buna benzer olarak, bizim nesnelere ile ilişkimizi, düşünme biçimimizi yeniden formüle etmemiz gerektiğini söyler. Nesnelere onun yapısına ve kavramsal yeteneklerine uymak zorunda oldukları için onlara bir kısım yeteneklerini veren zihnin kendisidir. Böylece zihin, bizim felsefi araştırmalarımıza etkin olarak katılıp deneyimlenebilir olan bir dünya oluşturmaya yardımcı olur.²⁰

¹⁹ Nejat Bozkurt, **Kant**, Say Yayınları, İstanbul, 2005, s.105.

²⁰ I.Kant, 2002, s.23.

Kant zaman ve uzamın ideal yapısına “zaman ve uzamın aşkınsal idealitesi” der. O, bu ideali eleştirinin “Aşkınsal Estetik” bölümünde “Aşkınsal İdealizm” diye adlandırır. Ampirik gerçeklik bir görünüş dünyasıdır; bizim kavrayışımızın kavradığı bir dünyanın ve var olanın tamamının deneysel gerçeklikten ibaret olduğunu ileri süremeyiz; fakat onun algısına sahip olmadığımız için görünüşün karşısında kendi başına var olanın varlığını da yadsıyamayız. Çünkü biz yalnızca zaman ve uzam apriori formları içerisinde yer alanı bilebiliriz; ama bu var olanın tümünün zaman ve uzamın içerisinde olmasını gerektirmez.

1.10. Aşkınsal Çözümleme

Kant, bilginin iki kaynağından biri olan alırlığın incelenmesini aşkınsal estetik bölümünde yapar. Bu bölümde bilginin diğer kaynağı olan anlayış yetisini yani düşünmeyi inceleyecektir. Aradığı şey anlayış yetimizin form kavramlarıdır. Duyu verilerinin bize herhangi bir nesneyi tanıtabilmesi, bizim bu nesneyi belli bağlantılar içinde kavrayabilmemiz ancak anlayış yetisi ile olanaklıdır. Anlayış yetisinin apriori kavramlarını, temel formlarını, bilgi ve deneyimin çözümlenişi ile ortaya çıkarmak için, düşünmenin yeni bir felsefesinin yapılması aşkınsal felsefenin işidir. Kant, bilginin bu yeni bölümüne “Aşkınsal Mantık” adını vermiştir.

Kant’ın temel problemlerinden biri doğa bilimlerinin sentetik apriori yargılarıdır. Doğa bilimleri nasıl olanaklıdır? sorusunun yanıtı için doğa araştırmalarını yöneten ilkelerin kavram formlarını ve düşünmenin formlarını incelemek gerekir. Kant anlayış yetisinin bu temel kavramlarını kategori olarak adlandırır. Nasıl ki zaman ve uzam bizde bulunan, bizim kavrayışımızı düzenleyen

duyulara has formlarsa, kategoriler de şeylerde değil, bizim anlayış yetimizde yer alırlar. Kategoriler olmadan bizim için nesnel dünyası oluşmaz.

1.10.1. Aşkınısal Çıkarım

Kant, anlayış yetisinin bu temel kavramlarını bir birlik haline getirecek olan iç bağlarını “Arı Anlayış Yetisinin Kavramlarının Aşkınısal Çıkarımı” bölümünde inceler. Her bilme olgusu, her bilgi bilen bir bilincin varlığını zorunlu kılar; ama bu bilinç düşüncelerin içinden çıktığı bir depo değildir. Usun her bilme olgusunda potansiyel olarak “kendi kendisini bilme” de vardır; bu usun doğası gereğidir. Us sürekli bir bilme süreci içinde her zaman “kendi kendisinin” ayırımına varamaz. Bu gören, kavrayan ve deneyimleyen beni bilmesidir.

Kant, bilme olgusunun temelinde bulunan düşünmenin benini tamalgının(bilerek kavrama) “aşkınısal birliği” diye adlandırır. Her tamalgının ben’i her algının apriori ön koşuludur. Burada keşfedilen ben herkes için olanaklı olan bilginin genel-geçer koşulu olan ben’dir.

Kategoriler düşüncenin kendiliğindenliğinin apriori temel formlarıdır ve her algının ve kavramanın temel koşuludurlar. İnsan usu, arı ve içerikli bilgiyi yalnızca duyular dünyasından (mundus sensibilis) elde edebilir. Algıların olmadığı bilgiler sentetik yargılarla dile getirilemez. Yalnızca analitik yargılarla içeriği olan doğru bilgiye ulaşamaz.

Kategoriler duyular dünyası ile, deneyimle sınırlandırılmıştır. Görüngü ve noumen arasında niteliksel bir ayrılık vardır. Kant noumenin bilgi açısından olumsuz bir değer taşıdığını söyler. Uzam ve zaman apriori formları dışındaki “kendi başına

şeyleri” düşünebiliriz, ama us noumen dünyasına ilişkin hiçbir şey bilemez, deneysel anlamda bu alanda sentetik apriori algılar olanaksızdır.

1.6. Aşkınsal Diyalektik

Kant bu bölümde yapıtın temel problemi olan metafiziğin eleştirisini yapar; metafiziğin bir bilim olup olmadığı, gelecekte bir bilim olarak ortaya çıkabilmesinin olanaklarının neler olduğunu araştırmaktadır. Kant’ın asıl amacı, duyular üstü olanın bir bilimi olarak ortaya çıkan metafiziğin, salt usa dayanan sorularından kaçınamayan usun yapısını araştırmaktır. Diyalektiğin görevi budur. Buradaki diyalektik kavramı usun kendi kendisiyle bir çatışması anlamına gelmektedir. Us metafizik sorular sorarak kendi kendisiyle çatışmaya düşer. Çünkü us koşulsuz, mutlak olana ulaşmak ister. Koşulsuz olana görüngüler alanında rastlanmaz; çünkü bu alanda her şey koşulludur; mutlak olana yalnız noumen alanında rastlanılabilir. Bu alan ise bizim tarafımızdan görülemez, çünkü bizim usumuzun sınırlarını aşan bir alandır. Dolayısıyla bu da bizi mutlak olanı görüngüler alanında aramaya ve bu görüngüleri sanki şeyin kendisiymiş gibi kavramaya zorlar. Ama bu yolla karşılaştığımız her şey bir görüntüden ibarettir, bir kuruntudur. Us bu kuruntulara her zaman düşer, bu usun kendisinden kaçınamayacağı bir şeydir. Bundan da usun bir diyalektiği, kendi kendisiyle çelişmesi, bir antinomisi ortaya çıkar. Kant eleştirinin bu bölümünde diyalektiğin kaynağını araştırmaya ve açıklamaya çalışır.

1.7.Usun İdeleri

Arı anlayış yetisi nasıl kendisinde temel kavramlar olarak taşıyorsa buradaki usta kendisinde bir takım apriori kavramlar taşır. Kant usun bu kavramlarını ideler olarak adlandırır ve bu bölümde insan usunun yapısında bulunan us sahibi hiçbir kimsenin kendisinden kaçamayacağı bir dinamizmin varlığını göstermeye çalışır.

Usun üç idesi vardır: Ruh, Evren (Kozmos), Tanrı. Bu idelerin varlıkları arı usun doğası gereğidir. Bu idelerin amacı, deney alanını ötesinde bulunan özel nesnelere değildir; anlama yetisinin deneyle bağlantılı olarak kullanılmasının tam olmasıdır.²¹

Birinci ide ruh idesidir: Bizim kendi psöşik varlık hakkındaki bilgimizden hareket ederek hiçbir şarta bağlı olmayan bir ruhun varolduğu şeklindeki yargılara ulaşmamız yanlış bir sonuç çıkarmazdır. Çünkü bedene bağlı olmayan, ama insan yaşamasının hareketlerinin devamını sağlayan manevi bir tözün var olduğuna, kendi ruhi varlığımız hakkındaki bilgi'den varamayız. Bu arı usun duyu verilerinin ötesine, koşulsuz olana ulaşmak istemesinin doğal bir sonucudur. Ruh idesi arı usun varlık yapısının gereğidir, onun varlığı arı usun varlığına bağlıdır.

İkinci ide kozmos (evren) idesidir. Kozmos idesine nicel yaklaşımlar ürünü olan metafizik sistemler, kozmosu genellikle kapalı, sonlu bir sistem olarak görürler. Bunların karşısında yer alan metafizikler evreni sonsuz bir uzam ve başlangıcı ve sonu olmayan bir zaman süreci olarak görürler. Kant bu konuda birbirine karşı tezler ileri sürülebileceğini ifade eder ve bunu antinomi (çatışkı) olarak adlandırır. Us evren konusunda hem sonlu hem de sonsuz evreni savunabilmektedir. Antinomi karşıt iki

²¹M. McCornick, s.13.

tezin bir arada bulunduğu bu durumdur. Antinomiler arı usun diyalektiğinin yani görüntüler mantığının eseridir. Çünkü us deneyi aşarak hiçbir koşula bağlı olmayan bir bütüne, birliğe ulaşmak istediği an yanılısamaya düşer.

Kant'ın incelediği ikinci antinomi şöyledir: Leibniz ve atomcular için evren bölünemez atomlardan oluşmuştur. Descartes ve Spinoza için ise varlık bir “süreklilik”tir; yani evrenin sonsuza kadar bölünebilen bir yapısı vardır. Böylece Kant, ikinci antinomi olarak madde hakkındaki metafizik zıt teorileri ortaya koyar. Bu fikirler Kant'a göre usun yapısından doğar. Usun hiçbir zaman ne monadları ne de sonsuza kadar bölünebilirliği bilebilir. Biz evreni ancak uzam ve zaman apriori formları içinde bilebiliriz. Kant birinci ve ikinci antinomiye matematik antinomiler adını verir.

Üçüncü antinomi özgürlük antinomisidir. Us evrendeki oluşumu ve değişimi neden-etki bağlılığı içerisinde bilebilir. Ama arı us ilk nedeni, hiçbir koşula bağlı olmayan nedeni bilmek ister. Bu noktada iki karşıt tez birbiriyle çelişmeden aynı inandırıcılıkla savunulabilir. Spinoza için nedensellik bir doğa yasası idi ve her şey sonsuz bir nedensellik bağı içinde yer alırdı. Bu bağ zorunlu, kesintisiz ve aralıksızdır. Bu tezin karşısında Aristotelesçi metafiziklerin savları yer alır. Bütün nedenlerin kendisine dayandığı bir ilk neden olması gerekir ve bu ilk neden her şeyin başlatıcısıdır. İlk neden kendisine bağlandığı başka bir neden olmadığı için özgürdür. Bu özgürlük zorunluluk karşısındaki kozmolojik özgürlüktür. Bu özgürlük usu, özgürlükten doğan bir etkilenmeye, nedensel zorunluluğu kabul etmeye götürür.

“Akıl sahibi varlıkların bütün eylemleri, görünüşler olmaları bakımından doğanın zorunluluğu altındadırlar; ama bu aynı eylemler akıl sahibi özneyle ve bu

öznenin sırf akla göre eylemde bulunma yetisiyle ilgilerinde özgürdürler.”²² Özgürlüğün nedenselliği (kozalitesi) kavranabilir (intelligibl) alanda, doğa yasalarının dayandığı nedensellik ise görünüş dünyasında var olabilir. Çünkü uzam ve zaman apriori formlarına bağlı olan doğa, düşünülür dünyanın görünüşüdür. Görünüş alanındaki her tepki kendinden önceki bir etkinin sonucudur. Dolayısıyla doğadaki zorunluluk yasası ile özgürlüğün nedenselliği birleşir.

İnsan bir taraftan düşünen, diğer taraftan eyleyen bir bene sahiptir. İnsandaki psişik olaylar zaman apriori formuyla gerçekleşir. Biz insanın yalnızca deneysel karakterde olan fiziksel yanını bilebiliriz; zaman ve uzam apriori formlarına bağlı olmayan düşünen yanını doğa bilimleri çerçevesinde bilemeyiz. Çünkü kavranabilir olan, doğanın zorunlu yasalarına bağlı değildir. Doğa, eylem ve hareketlerimize yön veren iradeye dayanan kararlar alanıdır, oysa us kendisinde var olan buyruklarla bizi daima iyiye yönelten eylemlerimizin istemesini yönlendirir. Usun düzeni ile görünüşler dünyasının düzeni birbirinden tamamen farklıdır.

Usun idelerinden kaynaklanan bu düzenine dayanan eylemlerimiz düşünülmüş olanın tecrübe alanında gerçekleşmesidir. Usun kendiliğine dayanan bu eylemlerimizi Kant iradenin özgürlüğü olarak adlandırır. Özgürlük idesi evrensel olarak ispatlanamaz ama insanın istem ve eylemlerinin temelidir. Duyu verilerinin belirlediği doğada pasif olan insan, usun buyruğu karşısında özgür davranabilen bir varlıktır. Özgürlüğe dayalı bu tür eylemler usta temellenirler. Usun yasaları noumen alanın yasalarıdır ve doğa yasaları gibi zorunlu değildir. Özgürlüğün gerçekleşme alanı Kant’a göre usun pratik alandaki kullanımında aranmalıdır.

Dördüncü antinomi, “duyular dünyasında varoluşu kayıtsız şartsız hiçbir

²² I.Kant, 2002, s.85.

neden yoktur” ve “dünya yine de nedeni olarak zorunlu bir varlığa bağlıdır” önermelerinden oluşur. Kant’a göre görünüşte bulunan neden, yalnızca kendi başına şey olarak düşünülebilen görünüşlerin nedeninden ayırt edilince, o zaman her iki önerme birbiriyle çatışmadan yan yana durabilir.²³

Arı usun üçüncü idesi Tanrı idesidir. Tanrı idesinin kaynağını, arı usun hiçbir koşula bağlı olmayana ulaşmak istemesini oluşturur. Arı usun kendi doğasında bu ide vardır. İnsan bu ide hakkında duyu verileriyle kavradığı nesnelere hakkında olduğu gibi bilgi edinemez, çünkü bu ide deney alanının dışında noumen alanında bulunur.

Usun ideleri bizim tüm deneyimimizi aşan, kusursuz, sınırsız ve koşulsuz olan şeyi bildirdikleri için aşkınsal kavramlardır. Bu kavramlar deneyim içinde ortaya çıkmazlar ve deneyim tarafından doğrulanamazlar. Bu kavramlar salt us kavramlarıdır. Us bu idelerin gönderme yaptığı şeyin gerçekten var olduğunu varsaymaz ama onları düşünmekten de kendini alıkoyamaz.

“Psikolojik, kozmolojik ve teolojik ideler, aklın hiçbir deneyde verilemeyecek olan kavramlarından başka bir şey olmadığı için, aklın bu idelerle ilgili olarak karşımıza çıkardığı sorular, nesnelere tarafından değil, kendini tatmin etmek amacıyla sırf aklın maksimleri tarafından verilir ve hepsi de yeterince yanıtlanabilirler. Bu da bunların anlama yetimizin kullanımını eksiksiz bir uyuma, tamlığa ve sentetik bir birliğe götürmenin ilkeleri olduğu, bundan dolayı da sırf deneyde ama tümünde geçerli olduğu gösterilince olur ama, deneyin mutlak tümü olanaksız olmakla birlikte, genel olarak ilkelere göre bilginin bir bütünüdür idesi, ona bir sistemin birliğini sağlayabilecek bir şeydir; burada kastettiğim aklın kurgusal kullanımının yalnız pratik amacı değil, aynı zamanda en yüksek amacıdır.”²⁴

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi usun ideleri Kant’ın ahlaklılık analizinde önemli rol oynar. Ahlaki uslamlama bizim davranışlarımıza yön veren ilke olduğu için ahlak yaşamamız, hiçbiri de kurgusal deneyim dünyasında olmayan büyük bir kusursuzluk idealleri alanıyla tanımlanır. Yani bunlar bilim adamlarının

²³ a.g.e., s.99.

²⁴ a.g.e., s.101.

araştıracağı türden veriler değil, bizim onlara göre eyleyeceğimiz normlardır. Kant'a göre onların herhangi bir mümkün geçerliliklerini yadsımak aslında ahlaklılığın kendisini yadsımak demektir.²⁵

Sonuç olarak us kendisinde taşıdığı apriori ilkeleriyle, bize ancak olanaklı deneyim nesnelere öğretebilir, deneyde bilinebilecek olandan öte bir şey öğretemez. Ama buna rağmen us bizi deneyin nesnel sınırına kadar götürür. Bunun sonucunda biz, kendisi deney nesnesi olmayan ama tüm deneyin en yüksek temeli olan kendi başına şey konusunda hiçbir şey öğrenmiş olmayız. Başka bir deyişle metafizik, insan usunun doğal bir yatkınlığı olarak tüm insanlarda her zaman olacaktır. Bu doğal yatkınlığın amacı, anlama yetimizi deneyin sınırlarından kurtarıp, arı anlama yetisi nesnelere oluşturduğu, hiçbir duyusallığın ulaşamayacağı bir alana ulaştırmaktır. Bunu yapmaktaki amaç ise bu alanla kurgusal olarak uğraşmak değil, usun ahlaksal bakımdan zorunlu saydığı pratik ilkelerin genelliğine ulaşmaktır.²⁶

²⁵ a.g.e., s.104.

²⁶ Roger, J. Sullivan, **Immanuel Kant's Moral Theory**, Cambridge University Press, 1998, s.18.

2. BÖLÜM

SALT KURAMSAL USTAN PRATİK USA GEÇİŞ

Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'nde kuramsal usun, görüngüler olarak var olan şeyi (doğayı) bilme yetisini ortaya koymuştur. Burada, salt kavramların ve idelerin ancak deneyle birlikteliğinde somut bir bilgi vereceklerini, salt usun kendi başına şeylerin bilgisini elde edemeyeceğini göstermiştir. David Hume nedenselliğin olanağının apriori olarak usla hiçbir şekilde kavranılamayacağını söylemişti. Ona göre bir olayın zorunlu olarak kendinden önceki başka bir olayı izlemesi yalnızca öznel bir zorunluluk olan alışkanlığa dayanır; nesnel bir zorunluluk içermez. Kant bu noktada Hume'a karşı çıkar. Çünkü ona göre deney nesnelere hiçbir zaman kendinde şeyler olamazlar, bunlar yalnızca görünüşlerdir. Dolayısıyla bir deneydeki görünüşler olarak A olayı ve onun ardından gelen B olayı arasında zorunlu olarak bir nedensel bağlantı vardır. Bu nedensellik kavramı apriori olarak salt anlama yetisine dayanarak ortaya çıkar.

Kant nedensellik kavramının arı usa dayanan apriori bir kavram olduğunu kanıtladıktan sonra, bu kavramı kendi içinde şeylerle (noumen) ilgi içine sokarak pratik bir amaçla belirli bir nesnenin kuramsal bilgisini elde edemese de bu nesnenin uygulanışını belirlemeyi deneyecektir. Kuramsal bilgide anlama yetisinin hem nesnelere hem de arzulama yetisiyle bir ilişkisi vardır. Kant arzulama yetisini *isteme* olarak adlandırır. İstemenin ya da arı pratik usun nesnel gerçekliği ahlak yasasında apriori olarak verilmiştir. İsteme kavramı, özgürlüğü içeren nedensellik kavramını, yani doğa yasalarına göre belirlenemeyen ve gerçekliğini hiçbir deneysel görünümün

gösteremeyeceği bir nedenselliğin kavramını içerir.²⁷ Böyle bir nedensellik kavramı, ahlak yasası aracılığıyla nesnel gerçekliğini usun yalnızca pratik kullanılışı içinde ortaya çıkarır.

Nedensellik kavramı arı anlama yetisinde bulunur ve görüngülerle ilişki içinde bir bilgi sağlar. Dolayısıyla bu kavram hem görüngülere hem de arı anlama yetisi varlıkları olan numenlere uygulanır. Ancak nedensellik usun teorik kullanılışı bakımından boş bir kavramdır. Çünkü bu kavramın temeline duyusal görümlerden başka hiçbir şey konamaz. Kant nedensellik kavramını pratik alanda kullanarak, bununla arı bir istemeye sahip olan varlığın teorik bilgisini elde etmeye çalışmaz. Bu kavramı özgürlük kavramına bağlayarak, onun gerçekliğini belirleyen ahlak yasasıyla ilişkisi içinde, pratik alanda bir gerçeklik kazandırmaya çalışır.

Kant *Arı Usun Eleştirisi*'nde “aşkınsal özgürlük” kavramını açıklar. Nedensellik kavramından yola çıkarak, tüm nedenlerin kendisine dayandığı bir ilk nedene ulaşmış ve buna “aşkınsal özgürlük” demiştir. Çünkü böyle bir ilk neden, kendisinden önce gelen herhangi bir nedene gereksinme duymadığı için özgürdür. Ama böyle bir özgürlük Kant için problematiktir. Çünkü böyle bir kavramın varlığı mantıksal olarak olanaklı olmakla birlikte, bu kavramın gerçekliğine ulaşmakta Kant, kuramsal yoldan hiçbir kanıt bulamaz.

Şimdi sorulması gereken soru şu olmalıdır: Kant neden özgürlük kavramına nesnel bir gerçeklik kazandırmak ister? Çünkü usun pratik bir yetiye sahip olduğunu düşünür. Salt us pratik olarak us sahibi varlıkların istencini deneysel verilere dayanmadan yönetebiliyorsa ve her istenç sahibi varlık istencine bir yasa koyabiliyorsa, o halde özgürlük kesin anlamda bu varlığın istencini belirleyen bir

²⁷ I. Kant, 1999, s. 62.

güdü olarak vardır demektir. Böylece özgürlüğün gerçekliği pratik usun zorunlu bir yasası ile kanıtlanmış olmaktadır. Özgürlük idesinin gerçek olduğunu gösteren şey ahlak yasasıdır, özgürlük ahlak yasasının koşuludur. Teorik usta sırf ideler olarak var olan ama hiçbir nesnel gerçekliği kanıtlanamayan öteki ideler (Tanrı, ölümsüzlük kavramları) özgürlük kavramı aracılığıyla nesnel gerçeklik kazanmış olurlar. Bu kavramlar, yalnızca düşünen varlıklar olarak varlıklarla ve bunlarla yalnızca usun istemeye ilişkisi yönünden, dolayısıyla hep yalnızca pratik olanla ilgilidirler. Bunun ötesinde bu varlıklar üzerine hiçbir bilgi verme savları yoktur.²⁸

Özgürlük, ahlak yasasının koşulu olduğu için, teorik usun bütün ideleri içinde olanaklılığını apriori bildiğimiz tek idedir. Tanrı ve ölümsüzlük ideleri ahlak yasasının koşulu değildirler, onlar arı usun pratik kullanımının koşullarıdır; bu yüzden de olanaklılığı doğrudan doğruya kavranamaz. Ama yine de bu ideler, ahlaki istemenin apriori nesnesine yani en üstün iyiye uygulanmasının koşulları oldukları için bu idelerin olanaklılıkları pratik açıdan mümkündür. Böylece teorik us bilgi içeriği bakımından genişletilmez ama *Arı Usun Eleştirisi*'nde sorunlu olan bu kavramların pratik bakımdan olanaklılığının kabul edilmesiyle usun pratik kullanışı, teorik kullanımının öğelerine bağlanır.

Şimdi numenlere uygulanan kategorilerin teorik bilgide yadsınan nesnel gerçekliği, arı pratik usun nesneleri bakımından nasıl kabul ediliyor? sorusuna yanıt verilebilir. Usun pratik kullanımında kategorilerin nesnel gerçekliği kabul edilmektedir. Bu kategorilerin teorik olarak belirlemesi ve böylece bilginin noumen alanına doğru genişletilmesi anlamına gelmez. Kategorilerin pratik alana uygulanışıyla her zaman bir nesneye bağlanmaları söz konusu oluyor. Çünkü

²⁸ a.g.e., s. 63-64.

kategoriler ya istemenin zorunlu belirlenmesinde apriori olarak kapsanırlar ya da istemeyi zorunlu olarak belirleyen nesneye ayrılmazcasına bağılıdırlar. Böylece bu kavramların teorik usun gereksediğinden farklı bir kullanımı oluyor.²⁹

Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'nde kategorilerin duyu yaşantılarının ötesinde kullanılamayacağını, bu kavramlarla deneyden bağımsız olarak ve deney sınırlarının ötesinde kuramsal hiçbir bilgiye ulaşamayacağımızı söylemiştir. Çünkü duyulur dünyada verilmiş olan gerçeklik şeylerin kendileri değil, yalnızca görüngülerdir. Biz kendimiz de dahil tüm görüngülerin bilgisini ancak bize görüldüğü gibi yalnızca bir doğa nesnesi olarak tanıyabiliriz. Ancak Kant *Pratik Usun Eleştirisi* adlı yapıtında bizim görüngü olarak doğal zorunluluğa bağılı olmamız düşüncesine, aynı zamanda bizim kendinde şey ya da noumen olarak özgür bir neden olduğumuz düşüncesini de ekler. Böylece her us sahibi varlık bir yandan teorik açıdan bilen öznel olarak doğal zorunluluk kavramına, diğer yandan da pratik-etik varlık olarak özgürlük kavramına bağılıdır. Sonuç olarak insan varlığı hem doğal nedenselliğe bağılı bir varlık olarak duyu dünyasının hem de özgür bir varlık olarak da düşünülür dünyanın bir parçasını oluşturur.

Duyulur ve düşünülür dünya arasındaki koşutluk hiçbir zaman ortadan kaldırılamaz. Arı teorik usun yalnızca pratik amaçlarla duyular üstüne uygulamakla aşkın varlıkların bilgisine ulaşılacağı düşünülemez. Çünkü düşünülür dünyanın nesnelere (ideleri) pratik bakımdan olanaklı saymak, us sahibi varlığın teorik bilgisini genişletmeyi amaçlamaz, aksine teorik usun sınırlarını göstermeyi amaçlar. Böylece özgür varlıklar olarak insanı aynı zamanda düşünülür dünyanın üyesi yapmak pratik bakımdan bu varlığın istemesini, apriori-zorunlu bir yasaya

²⁹ a.g.e., s. 56.

bağlamakla mümkün olacaktır. Ama bu varlığın aynı zamanda kendi iç görüşünde kendisi için sırf bir görünüş olarak var olacağı yadsınamaz.

2.1. Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi

Bu bölümde Kant'ın ahlak görüşünün genel bir serilmemesi yapılmaya çalışılacaktır. Onun ahlak görüşü, birbirini takip eden ve birbirine zorunlu olarak bağlı olan birtakım kavramları zorunlu kılar. Kant'ın *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* ve *Pratik Usun Eleştirisi* adlı ahlak düşüncelerini ortaya koyduğu bu iki temel eseri ışığında, iyi isteme, ödev, ahlaki eylem, ahlak yasası ve özgürlük gibi kavramların çözümlenmesi yapılacaktır. Böylece us sahibi varlığın, düşünülür dünyanın bir üyesi olarak yalnızca pratik açıdan nasıl olanaklı olduğu ve bu olanaklılığın nesnel olarak, nasıl gerçeklik kazandığı gözler önüne serilecektir.

Kant *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinde ahlaklılığın en yüksek ilkesini araştırıp bulmaya çalışmaktadır. Böylece ahlaklılık nedir? sorusu yanıtlandırılmış olur. Bu eserde Kant, ahlak yasasının olanağını apriori olarak incelemeye çalışmıştır. *Pratik Usun Eleştirisi* adlı eserinde ise salt us nasıl kendi kendine pratik olabilir? sorusundan yola çıkarak özgürlüğü inceler. Kant, *Temellendirme*'de ortaya çıkardığı ahlak yasasını, bu eserde temele koyarak özgürlüğü bilmemizin nedeni yapar. Daha sonra *Temellendirme*'nin aksine burada iyi kavramını bu yasadan türetir.

Bu bölümde yapılacak kavram çözümlenmesi Kant'ın *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinde yapılan sıralamayı izleyecektir. Ama kavramların derinlemesine yapılacak çözümlenmesinde *Pratik Usun Eleştirisi*'nden de büyük

ölçüde yararlanılacaktır.

2.1.1. İyi İsteme

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi Kant'ın “dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez” sözüyle başlar. Kant'ın burada ifade ettiği “iyi istenç” kavramı, her bakımdan koşullandırılmamış, kendi başına iyi olan ve iyiliği, dünyada başarabileceği herhangi bir şeyden çok, kendi isteme tarzında bulan bir istemdir.³⁰

İyi istenç kendi başına, doğrudan doğruya iyi olan, başka değerli ve iyi olarak istenilmeye layık olan birtakım niteliklerin kötüye de kullanılabilmelerine karşın, mutlak olarak istenilmeye layık tek şeydir. Her koşul altında iyi olarak kabul edilecek olan iyi istemenin dışında hiçbir şey yoktur. İyi isteme, etkilerinden ve başarıdıkların değil, konan herhangi bir amaca ulaşmaya uygunluğundan da değil, yalnızca isteme olarak, yani kendi başına iyidir.³¹

Bir kişiyi iyi bir insan yapan şey onun, eylemlerinin ya da kararlarının temeline ahlak yasasını koyan bir istemeye sahip olmasıdır. İyi istenç, ahlakça iyi bir düşünüşte ortaya çıkar ve eylemin sonucuyla ilgilenmez. İyi istenç, iyi eylemek ya da iyi bir durumda olmak demek değildir. Çünkü Kant'a göre iyi istemenin amacı yalnızca insanın mutluluğuna hizmet etmek olsaydı, insanı böyle bir amaca uygun olarak kuran doğa, onu yalnızca bir içgüdü varlığı olarak yaratırdı. Böylece asıl amacı mutluluğa ulaşmak olan bu varlığın tüm eylemleri içgüdü tarafından ona gösterilerek amacına ulaşması sağlanabilirdi. Dolayısıyla böyle bir varlıkta us,

³⁰ H.E. Allison, *Kant's Theory of Freedom*, Cambridge University Press, 1990, s. 107.

³¹ I. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2002, s.9.

yalnızca amacını gerçekleştiren insanın eylemlerini seyretmekle yetinecekti ve pratik kullanımında etkili olamayacaktı.

“Akıl pratik bir yeti, yani istemeyi etkilemesi gereken bir yeti olarak bize verilmiş olduğundan, aklın hakiki belirlenimi, başka herhangi bir amaç için araç olarak iyi olan değil, aklın mutlaka gerekli olduğu kendi başına iyi bir istemeyi ortaya çıkarmak olmalı. Bundan dolayı bu isteme en üstün iyidir ve başka her şeyin, hatta her mutluluk isteminin bile, koşulu olmalıdır.”³²

Uzun pratik alanda kullanımıyla amaçlanan şey mutluluğumuzu arttırmak değil, iyi istencin gerçekleşmesini sağlamak olmalıdır. Yalnızca us tarafından belirlenmiş bir istencin istediği şey iyi olabilir, eğilimlerce belirlenmiş bir isteme mutlak anlamda iyi olamaz. Eğilimlerimiz genellikle bizim mutluluk amacımıza hizmet eder. Oysa Kant’a göre mutluluk insanın en son amacı olmamalıdır. Ahlaksal bilincimizin gösterdiği ilk şey iyiyi istemek olmalıdır. İyi istenç, başka hiçbir şeye bağlı olmayan, salt anlamda bir değere sahiptir. İnsan ancak salt us tarafından yönetildiğinde ahlaksal bir varlık olarak var olabilir.

Kant iyi isteme kavramını geliştirmek ve daha ayrıntılı olarak serimlemek için iyi isteme kavramını içeren ödev kavramını inceler.

2.1.2. Ödev

İyi isteme, ahlaki talepler tarafından kararları belirlenen bir istemedir. Us sahibi varlıklar olarak insanlar, ahlak yasasının kendi arzuları üzerinde zorlayıcı etkisini görürler. Böylece ahlak yasasının belirleyici olduğu bir isteme ödev düşüncesiyle güdülenir.

³² a.g.e., s. 11.

Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde eylemleri ödeve uygun eylemler ile ödeve aykırı olan eylemler diye ikiye ayırır. Kant herhangi bir amaca ulaşmak için yararlı olan ama aynı zamanda ödeve aykırı olan tüm eylemleri ödevden dolayı yapılmadıkları için değerli bulmaz. Ayrıca ödeve uygun olan ama doğrudan ödeve bir eğilimle değil, herhangi bir başka eğilim tarafından yapılan eylemleri de değerli bulmaz. Çünkü bunlar her ne kadar ödeve uygun olsa da, başka bir eğilim tarafından belirlendiklerinden kendi başına ödev kavramıyla çelişirler. Kant'a göre asıl zor olan durum şudur ki: Eylemin ödeve uygun olduğu, öznenin de ayrıca buna doğrudan doğruya bir eğilim duyduğu eylemlerde, bu eylemlerin hangilerinin doğrudan ödev bilinciyle, hangilerinin bir eğilim tarafından yapıldığının ayrımını yapmaktır.

Kant *Temellendirme*'de bu ayrımı birtakım örneklerle açık kılmaya çalışır. Örneğin bir bakkalın tüm müşterileri için aynı fiyatı koyup onları aldatmaması ödeve uygun bir eylemdir. Bunun yanında çok alışverişin yapıldığı yerde, zeki tüccar da aynı eylemi yapar. Ama bu, tüccarın bunu ödevden dolayı yaptığını göstermek için yeterli değildir. Çünkü onun çıkarı öyle gerektiriyor olabilir. Zeki tüccar çok müşteri çekmek için, bencilce böyle eylemiş olabilir. Böyle bir eylem ödevden dolayı değil, çıkar sağlama güdüsüyle yapıldığı için ödev kavramıyla çelişir.³³

Bir başka örnekte Kant, yaşamı sürdürmenin ödev olduğunu ve herkesin buna doğrudan bir eğilimi olduğunu dile getirir. Ona göre insanların çoğunluğu yaşamlarını korumaya yönelik eylemler ödeve uygun olarak davranırlar ama bunu ödevden dolayı yapmazlar. Dolayısıyla böyle bir eylemin ahlaksal bir değeri olamaz. Buna karşılık yaşamında türlü acılar ve umutsuzluk nedeniyle yaşamdan zevk

³³ a.g.e., s.12.

alamayan tükenmiş bir kişi yaşamına son vermeyi düşünürse ama herhangi bir eğilimden ya da korkudan değil de yalnızca ödevden dolayı yaşamını sürdürmeye karar verirse, ancak böyle bir eylemin ahlaksal değeri olabilir.³⁴

Diğer bir örnekte Kant, iyilik yapmanın ödev olduğunu ifade eder. Bazı iyiliksever insanlar başkalarına iyilik yaparak onların mutluluğu karşısında zevk duyarlar. Ama Kant'a göre böyle bir eylem ödevde uygun olsa da ahlaki bir değer taşımaz. Çünkü ödevden dolayı değil, eğilimden dolayı (bundan zevk aldığı için) yapılmıştır. Oysa iyiliksever olmasına rağmen kendi acı ve sıkıntılılarıyla yeterince başı dertte olan birini düşünelim. Böyle bir insan herhangi bir eğilimden dolayı değil, yalnızca ödevden dolayı zor durumda olan diğer insanlara duyarlı davranıp yardım ederse, işte o zaman eyleminin ahlaksal bir değeri olacaktır.

Bu örneklerden çıkan sonuç şudur: Eğer bir eylem herhangi bir eğilimden dolayı değil, ödevden dolayı yapılıyorsa, bu eylemin ahlaki bir değeri vardır. Eğilimler, arzu, tutku, içgüdü, korku kendine ilgi, sempati, mutluluk gibi güdülerini içerir. Bu türden eğilimlerden biriyle yapılan eylem, iyi istemeyi içermediği için ahlaki değer taşımaz. Şu halde yalnızca ödevden dolayı yapılan bir eylem, dostluk, arkadaşlık, sevgi gibi güdülerle yapılan diğer eylemlerden nasıl daha iyi görülebilir? ya da ikincilerin birincilerden daha iyi oldukları durumlar düşünülemez mi? gibi sorular akla gelir.

İyi istemeyi ifade eden eylemlerde can alıcı nokta, aracının güdülenme yapısının, ödev düşüncelerine öteki tüm bağlantılar üzerinde öncelik tanıyacak şekilde ayarlanmasıdır. Bu, insan duygularının sıcaklığından yoksun, katı, kuralcı bir niteliği gerektirmez.³⁵

³⁴ I. Kant, Ankara 2002, s. 9.

³⁵ Robert Johnson , Kant's Moral Philosophy, www.plato.stanford.edu, s. 3.

Eğer Kant yalnızca ödev güdüsünden yapılan eylemlerin ahlaki değere sahip olduğunu düşünüyorsa, o zaman her sayıdaki ilgi ve güdü ile bunlardan çıkan eylemler ahlaki bir değere sahip değil gibi görünecektir. Dolayısıyla ödev güdüsüyle eylemek kişinin diğer güdülere sahip olmasını engellerse, o zaman hemen hemen hiçbir eylem ahlaki değere sahip olamaz.

Böyle bir düşünce çok katı bir sonuca yol açar ki: Örneğin dostluk, arkadaşlık edimlerine bağlı her türlü değer, ahlaksal değeri olan eylemlerden aşağı görülecektir. Bu durumda insan yaşamının ve karakterinin değerini arttıran birtakım güdüler, ahlaki bir değerden yoksun oldukları için yapılmayacaktır. Örneğin bir kişinin hastanedeki arkadaşını ziyaret etmesi eyleminin, ahlaki bir değerinin olması için, onu arkadaşı olduğu için değil, yalnızca ödevden dolayı yapmış olması gerekecektir.³⁶

Kant yalnızca ödev güdüsünden yapılan eylemlerin ahlaki değere sahip olduğunu *Temellendirme*'de dile getirmişti. Ama Kant, üstü kapalı da olsa ahlaki değere sahip ödev güdüsünün, öteki güdülerle işbirliği yapabileceğini de öne sürer. Örneğin, ahlak yasasına saygı, diğer tüm güdülerin zorunlu olarak kabul etmesi gereken bir güdüdür. Çünkü saygı, her türlü eğilimi ahlak yasasına karşıt olabilmeleri bakımından kontrol etmeyi içerir. Kant *Temellendirme*'de ödev güdüsünün, ona karşıt olan eğilimlerle mücadele etmesi gerektiğini söyler. Ama bu yorum, ödevin diğer tüm eğilimlere karşı koyması gerektiği ve ödevden dolayı yapılan eyleme işbirliği eden diğer eğilimlerin bu eylemin ahlaki değerini düşüreceği anlamına gelmez. Bu durumda ödevden dolayı yapılmış ahlaki değere sahip bir eylemin, diğer eğilimleri de içerebildiği ve yine de ahlaki olduğu düşünülebilirse, o zaman hastanedeki arkadaşını ziyaret eden kişinin bu eylemi, ödev güdüsüne dostluk,

³⁶ Richard Galvin, **Does Kant's Psychology of Morality Need Basic Revision**, www.jstor.org, s. 229.

arkadaşlık gibi eşlik eden güdüler karışmışsa bile yine de ahlaki değerini yitirmeyecektir.

Kant, ödevden dolayı yapılan bir eylemin ahlaksal değerini, onunla ulaşılabilecek amaçta değil, onu yapmaya karar verdikten maksimde bulur. Başka bir deyişle bir eylem ödevden dolayı yapılıyorsa, onda herhangi bir içerikli ilke bulunmadığından, genel olarak istemenin biçimsel ilkesi tarafından belirleniyor demektir. Arı usun biçimsel pratik ilkesi, kesin buyruklar, yani eylemleri ödev yapan pratik yasalar sağlayabilecek ve belirlemesi için insanın istemesine uygulamada, genel olarak ahlaklılık ilkesi olabilecek nitelikte tek ilkedir.³⁷

Bu ahlaklılık ilkesinin ne olduğu, ahlak yasasının bu ilkeyi nasıl oluşturduğu bundan sonraki ahlak yasası bölümünde incelenecektir. Kant *Temellendirme*'nin ikinci bölümünde, ödev kavramının sıradan insanın ahlak bilincinden çıkarılması nedeniyle, bu kavramın hiçte deneysel bir kavram olduğunun düşünülmemeyeceğini ifade eder. Çünkü ona göre, deney hiçbir zaman ödevde uygun olan ve maksimi sırf ahlaksal nedenlere ve ödevinin tasarımına dayanan tek bir eylem örneği dahi veremez. Genellikle ödevde uygun olan eylemleri incelediğimizde, bu eylemlerin amaçlarının temelinde ahlaklılık ilkesinin değil de ben sevgisinin varlığı görülür. Ödevde uygun eylemin varlığını deneysel olarak gösteremeyebiliriz ama önemli olan, usun kendi başına, bütün görüşlerden (empirik deneylerden) bağımsız olarak olması gerekeni buyurmasıdır. Çünkü ödev, ödev olarak, her deneyden önce, istemeyi apriori olarak belirleyen us idesinde bulunur.³⁸

Ahlak yasası bütün us sahibi varlıklar için zorunlu olarak geçerlidir ve böyle zorunluluklu yasalar hiçbir deneyden çıkarılamazlar. Deneysel örnekler yalnızca

³⁷ I. Kant, Ankara 1999, s. 48.

³⁸ I. Kant, Ankara 2002, s. 24.

yasanın buyurduğu şeyin yapılabilirliğini pratik açıdan gösterir ama bu örneklere göre hareket etmek yeterli olmaz; daima usun yapısında bulunan hakiki ilkelere göre eylemek gerekir.

“Bütün ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamen apriori olarak akılda bulunur; hem de en yüksek derecede kurgusal olan akılda olduğu kadar sıradan insan aklında da; bu kavramlar deneysel, bundan dolayı da sırf rastlantısal olan bilgilerden çıkarılamaz; bizim için en yüksek ilkeler olmalarını sağlayan değerlilikleri kaynaklarının tam bu arılığında bulunur.”³⁹

Böylece Kant’ın dile getirmeye çalıştığı şey, her us sahibi varlık için bir eylemi ödevden dolayı yapmanın mümkün olduğudur. Çünkü ödev kavramı tüm insanların usunda apriori olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla ödev, eylemin pratik-koşulsuz bir zorunluluğudur ve her us sahibi varlığın istemesi için bir yasa olmalıdır. Her insanın kendine özgü duygu ve düşüncelerinden türetilen güdüler bir maksim sağlayabilir ama bir yasa sağlayamaz. Yani deneysel olan her şey, ahlaklılık ilkesinin değerine zarar verir, çünkü ahlakta koşulsuz olan iyi bir istemenin değerini, eylemin ilkesini etkileyen deneysel nedenlerden uzak olması oluşturur. Ahlak yasası böylece ödev idesinin deneyden bağımsız olarak apriori geçerli oluşunun bir göstergesidir.

2.1.3. Ahlak Yasası

Kant ahlakında us sahibi varlıkların eylemlerinin ahlaksal değeri ancak bu eylemlerin kendisine göre yapıldığı bir yasayla olanaklı olacaktır. Ahlak yasası, us sahibi varlıkların istemelerini belirler. Bu durumda iyi istenç, ahlak yasasını istemek ve onaylamak anlamına gelmektedir.

³⁹ a.g.e., s. 28.

“Doğada her şey yasalara göre etkide bulunur. Yalnızca akıl sahibi bir varlığın, yasaların tasarımına göre, yani ilkelere göre eylemde bulunma yetisi ya da istemesi vardır. Yasalardan eylemi türetmek için akıl gerekli olduğundan, isteme pratik akıldan başka bir şey değildir. İsteme, eğilimlerden bağımsız olarak ancak aklın pratik bakımından zorunlu, yani iyi olduğunu bildiği şeyi seçme yetisidir.”⁴⁰

Temellendirme'den alınan bu alıntıda anlatılmak istenen şudur: Eylemlerini gerçekleştiren bir usta istenç, yasalara göre eyleyen bir yetidir. İstenç için yasaya göre eylemek bir zorunluluktur. Ama bu zorunluluk, özgürlüğü içeren bir zorunluluktur. Çünkü duyusal bir varlık olan insanın istenci, aynı zamanda yasanın dışında deneysel belirlenimlere bağlı da hareket edebilir. İstencin duyusal verilere göre mi yoksa yasa tasarımına göre mi eyleyeceği, tamamen kendi seçimine bağlıdır. Dolayısıyla istencin yasaya uyması zorunlu değildir; bu da istencin özgür olduğunu gösterir. Bu durumda yasanın istenç üzerindeki zorunluluğu, ödevden kaynaklanan, böylece yasaya uymaya istenci gerekli kılan bir zorunluluktur. Kant bu zorunluluğu bir buyruk olarak nitelendirir.

İsteme için zorlayıcı olduğu ölçüde nesnel bir ilkenin tasarımına emir, bu emrin formülüne de buyruk denir.⁴¹ Yasa bir buyruk olarak istenç üzerinde zorlayıcı bir etki yapar ama bu zorunluluk doğa zorunluluğundan farklıdır. Çünkü doğadaki tüm nesnelere doğa yasasına uymak zorundayken, istencin ahlak yasasına uyma zorunluluğu yoktur. Burada bir gereklilik söz konusudur. Kant, bütün buyrukların koşullu ya da kesin olarak buyurduklarını söyler.⁴² Koşullu buyrukta eylem bir amaca ulaşmak için bir araç olarak zorunludur; kesin buyrukta ise eylemin kendisi başka herhangi bir amaçla ilgi kurmadan, nesnel olarak zorunludur. Kant'a göre bir eylem kendi başına iyi ise koşulsuz bir buyruktur; oysa eylem erişilmesi gereken

⁴⁰ a.g.e., s. 29.

⁴¹ a.g.e., s. 29.

⁴² a.g.e., s. 30.

amaç bakımından iyi olarak düşünülürse o zaman bu buyruk koşullu (hypothetik) bir buyruk olacaktır. Koşullu buyruklarda istencin belli bir amacı vardır ve bu amaç ya olanaklıdır ya da gerçektir. Eğer ulaşılmak istenen amaç olanaklı ise koşullu buyruk sorunludur, eğer amaç herkes için gerçekten kabul edilen bir amaçsa koşullu buyruk onaylayıcıdır. Kant bütün insanlarda var olan mutlu olma amacını onaylayıcı buyruğa örnek olarak gösterir.⁴³

Kant'a göre ahlak yasası olmaya layık tek buyruk koşulsuz buyruktur. Çünkü bu buyruk bütün durumlarda buyrulmuştur ve her koşul altında geçerlidir. Bu buyrukte önemli olan bir eylemin içeriği ya da eylemin sonucu değil, eylemi yaptıran niyettir. Koşulsuz buyrukte dile getirilen şey, kişinin istemindeki maksimin genel bir yasaya uygun olmasıdır. Böylece Kant koşulsuz buyruğu şöyle dile getirir: *Ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun.*⁴⁴

Kant'a göre tüm ödev buyrukları, bu tek ve koşulsuz olan buyruktan türetilmektedir. Ahlak yasasının genelliği, genel yasalarca belirlenen şeylerin varoluşunu meydana getirdiğinden, bu durumda ödev buyruğu şöyle dile getirilir: *Eyleminin maksimi sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi eylemde bulun.*⁴⁵

Böylece Kant, kategorik buyruğun ilk formülasyonunu ortaya koymuş oldu. Kant'ın bu formülde dile getirdiği “doğa yasası” kavramı önemlidir. Çünkü burada kastedilen doğa, objelerin duyuşsal varoluşları değil, bireysel amaçların birbirleriyle olan ilişkisi ve onların bir son amaç içindeki toplamıdır. Bu nedenle tüm öznel

⁴³ a.g.e., s. 32.

⁴⁴ a.g.e., s. 38.

⁴⁵ a.g.e., s. 38.

istençler kendi belirlenimlerini bu doğa yasasına dayanarak ölçerler. Burada us sahibi varlıkların ahlak yasası uyarınca etkin olarak meydana getirdikleri bir düzen söz konusudur.⁴⁶

Temellendirme'de Kant bu formülasyonu açıklamak için dört ödev örneği verir.

1. Bir dizi felaketler yüzünden umutsuzluğa düşmüş bir insanın bundan dolayı yaşamına son vermesi ödevde uygun bir eylem olur mu? ya da eylemlerinin maksimi acaba genel bir doğa yasası olabilir mi? Belirlenimi yaşamı geliştirmek olan doğa yasası, yaşamın kendisini yok etmek olan bir doğa olarak yasa haline dönüşemez, çünkü kendi kendisiyle çelişir. Bu durumda maksimin genel bir doğa yasası olması olanaksızdır ve en üstün ödev ilkesiyle çelişir.⁴⁷

2. Borç para almak zorunda olan birisi, borcunu ödeyemeyeceğini bilir. Ancak, belli bir zaman sonra ödeyeceği konusunda sağlam görünen bir söz vermezse, ona ödünç para verilemeyeceğini de bilmektedir. Böyle bir durumda yerine getiremeyeceğini bildiği bir söz vermek ödevde aykırı mıdır? değil midir? Ben sevgisine dayanan böyle bir maksim genel bir yasaya dönüştürüldüğünde kendi kendisiyle çelişir. Çünkü her zor durumda olan insan, tutmama niyetiyle söz verince, artık söz vermenin kendisi boş bir laf olarak görülecek, kimse kimsenin verdiği söze inanmayacaktır.⁴⁸

3. Bir insan kendinde, geliştirildiğinde işe yarar bir adam olmasını sağlayacak bir yetenek bulur. Ama bu yeteneğini geliştirmek yerine zevk peşinde koşmayı tercih ederse, bu durumda onun bu maksimi ödevle uyur mu? diye kendine sorduğunda böyle bir ilkenin genel bir doğa yasası olmasını istemeyeceğini görür. Çünkü Kant'a

⁴⁶ E. Cassirer, 1996, s. 279.

⁴⁷ I. Kant, Ankara, 2002, s. 39.

⁴⁸ a.g.e., s. 39.

göre bu yetiler her çeşit olanaklı amaçlar için ona verilmiş olduğundan, tüm us sahibi varlıklar kendilerinde mevcut olan yetilerin geliştirilmesini zorunlu olarak isterler.⁴⁹

4. Rahatı yerinde olan bir başka insan, zor durumda olan yardım edebileceği insanları görür ama yine de kayıtsız kalmayı tercih eder. Böyle bir düşünme tarzı genel bir doğa yasası olarak varolsa da insanlık varlığını sürdürür ama böyle bir maksimin genel bir doğa yasası olmasını istemek olanaksızdır. Çünkü buna karar veren bir isteme kendi kendisiyle çelişir. Bu kararı veren kişi, başkalarının sevgisine ve yardımına gereksinme duyduğu durumda, kendi istemesiyle ortaya çıkmış bir doğa yasası yüzünden her türlü yardım umudundan kendini yoksun bırakmış olur.⁵⁰

Bu dört örnekten de anlaşılacağı gibi, bir eylemi ahlaksal olarak nitelendirmek için, eylemin maksiminin genel bir yasa olmasını isteyebilmek gerekmektedir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi bazı maksimlerin bir doğa yasası olmasını istemek olanaksızken, bazı maksimlerin doğa yasası olarak olanaklı olması mümkün gibi görünür ama bu maksimlerin doğa yasası olmasını istemek ödev ilkesiyle çelişir.

Kant, ahlak yasasının bütün us sahibi varlıklar için zorunlu bir yasa olup olmayacağını sorar. Ona göre eğer bu yasa zorunlu ise, o halde apriori olarak tüm us sahibi varlıklarda, bu varlığın kavramı olarak zaten içerilmektedir. Us tek başına davranışı zorunlu olarak apriori belirler.⁵¹ Us kavramı Kant'ın hem teorik hem de pratik felsefesinde en önemli kavramdır. Pratik alanda us, kendisini, istencin kendi kendisini belirlemesinde kavrar ve böylece kendi özü hakkında bilgi edinmiş olur. İsteme, belirli bir yasa tasarımına uygun bir şekilde kendini belirleme yetisidir ve bu yeti ancak us sahibi varlıklarda vardır. İstemenin yöneldiği amaç, öznenin

⁴⁹ a.g.e., s. 40.

⁵⁰ a.g.e., s. 40.

⁵¹ a.g.e., s. 44.

eğilimlerinden kaynaklanıyorsa bu amaçların hepsi görelidir; çünkü her öznenin arzulama yetisi birbirinden farklı eğilimlere yönelebilir. Bu nedenle bu amaçlar pratik yasa sağlayamazlar, yalnızca koşullu buyruğun nedenidirler. Oysa ahlak yasası kendi başına bir amaç olarak rastlantısal tüm özelliklerden bağımsızdır. Kesin buyruğun nedeni ancak böyle bir amaçta aranmalıdır.

“İnsan ve genel olarak her us sahibi varlık, şu veya bu isteme için rasgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır; ve gerek kendine gerekse akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir. Eğilimlerin yöneldiği bütün nesnelere ancak koşullu bir değeri vardır; çünkü eğilimler ve bunlara dayanan gereksinimler olmasaydı, nesnelere değersiz olurdu. Varoluşları bizim istememize değil de, doğaya dayanan varlıkların, araç olarak ancak görel bir değeri vardır; bu yüzden onlara şeyler denir; oysa us sahibi varlıklara kişiler denir, çünkü onların doğal yapısı bile, onların kendilerini amaçlar olarak gösterir. Bunlar, eylemimizin etkisi olarak varoluşları bizim için değeri olan sırf öznel amaçlar değildir; nesnel amaçlardır, yani kendi başına varoluşlarının kendisinin amaç olduğu şeylerdir. Us sahibi doğa kendisi amaç olarak vardır. İnsan kendi öz varoluşunu zorunlu olarak böyle tasarım, bu bakımdan da bu ilke, insan eylemlerinin öznel ilkesidir. Ama başka her us sahibi varlık da, benim içinde geçerli olan tam nesnel bir ilkedir, ki bundan, en yüksek pratik temel olarak, istemenin bütün yasaları çıkarılabilmelidir. Öyleyse pratik buyruk şu olacak: *Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda olarak davranacak biçimde eylemde bulun.*”⁵²

Kant, daha önce verdiği örneklerle bu ikinci formülasyonu açıklamaya çalışır. Kendisini öldürmek isteyen bir insan, eyleminin kendisi amaç olan insanlık idesiyle bağdaşıp bağdaşmayacağını kendine sorabilir. Sıkıntılı bir durumdan kurtulmak için kendini yok ediyorsa, yaşamının sonuna kadar katlanılır bir durumu korumak için bir kişiyi sırf bir araç olarak kullanıyor. Oysa insan bir nesne (şey) olmadığı için araç olarak kullanılamaz. İnsan, tüm eylemlerinde kendisini hep amaç olarak görmelidir.⁵³

Diğer bir örnekte başkalarına tutmama niyetiyle yalan yere söz veren bir kimse, söz verdiği insanı bir araç olarak görmektedir.

Bir başka örnekte Kant, eylemin kendi başına amaç olarak kişimizdeki

⁵² a.g.e., s. 46.

⁵³ a.g.e., s. 47.

insanlıkla çatışmamasının yeterli olmayacağını, aynı zamanda bu amaçla uyuşması gerektiğini düşünür. İnsanın daha yetkin olmasına yönelik yetenekleri doğanın amaçları arasında bulunur. Bunları ihmal etmek kendisi amaç olarak insanlığın korunmasıyla bağdaşabilir ama bu amacın geliştirilmesiyle bağdaşamaz.⁵⁴

Son olarak başkalarına yardım edebilecek durumda olan birisi, başkalarının amaçlarının gerçekleşmesi için çaba göstermezse, bu kendisi amaç olarak insanlıkla uyuşmaz. Çünkü kendisi amaç olan öznenin amaçları, benim de amaçlarım olmalıdır.⁵⁵

Bu dört örnek insanlığı asla bir araç olarak değil, her zaman bir amaç olarak görme ödevinin açık bir göstergesidir. Özgür varlıklar olarak tüm us sahibi varlıklara zarar vermeme, onların seçme ve eyleme özgürlüklerini uygulamalarına engel olmama, özgürce seçilen amaçlara ulaşmayı kolaylaştıracak genel yetileri geliştirme ve koşullar elverdiğince, özgürce seçilen bireysel amaçları gerçekleştirmeyi kolaylaştıracak bireysel eylemlerde bulunma ödevleri olarak bu dört örnek açıklanabilir.

Bu ikinci formül, bir yandan genel bir yasa olmasını istediğin şeyden kendinin soyutlanamayacağını, diğer yandan da kendi başına bir amaç olan insanlık idesine saygı gösterilmesi gerektiği olgusunu içerir. Bu saygı, kişilerin sahip olduğu deneysel özelliklere değil, her kişide var olan insanlık idesine saygıdır. Yani biz insanlara sırf kişiler oldukları için saygı duymalıyız, bu da kişilere uygun belli bir değerlendirme standardını karşıladıkları ölçüde saygı duymayı dışarıda bırakır.⁵⁶

Bundan sonra Kant istemenin ikinci pratik ilkesini koymaya çalışır. Bu ilke,

⁵⁴ a.g.e., s. 48.

⁵⁵ a.g.e., s. 49.

⁵⁶ R. Johnson , s. 8.

genel yasa koyucu bir isteme olarak her us sahibi varlığın istemesi idesidir. İsteme, istemenin genel yasayla uyuşmayan maksimleri reddedildiği için yalnızca yasaya bağımlı değil, kendisi yasayı koyan olarak da yasaya bağımlıdır. En yüksek yasa koyucu olan bir isteme, yasaya herhangi bir ilgiyle bağımlı olamaz. Bu nedenle koşulsuz bir buyruk olmaya layık bir idedir.

“...Eğer kesin bir buyruk varsa, bu ancak, aynı zamanda kendini genel yasa koyucu olarak isteyebilen istemenin maksimlerine dayanarak her şeyi yapmayı buyurabilir, nitekim ancak bu durumda pratik bir ilke ve ona boyun eğen buyruk koşulsuzdur, çünkü temelinde duyulan hiçbir ilgi bulunamaz.”⁵⁷

Böylece ikinci buyruk şöyle dile getirilir: *Öyle hareket et ki, istencinin idesi genel bir yasa koyucu istencin idesi olarak tanınabilsin.* Yani her us sahibi varlığın istenci böylece kendini genel yasa koyucu bir istenç olarak ortaya koyar. Bu formülle us sahibi varlık hem yasaya bağlı hem de kendisi de yasa koyucu olmaktadır. Burada kişinin kendi kendine yasa koyucu olma özelliği, özerklik kavramıyla ifade edilir.

Eğer yasaya boğun eğme, yasanın çekiciliği ya da zorlayıcılığı nedeniyle herhangi bir ilgi dolayısıyla gerçekleşiyorsa, bu durumda buyruk hep koşullu olacaktır. Çünkü bu yasaya uyma yükümlülüğü belli koşullar altında mümkündür, kişi kendisini zorlayan ya da çeken bir ilgiyle yasaya boğun eğmektedir. Böyle bir ilgi, o yasaya uyacak bir eylemin zorunluluğunu içinde barındırmasına rağmen, ödevi içermeyecektir. Kant bunu, başkasının yasa koyması anlamında yaderklik olarak nitelendirir . Yaderklik, öznenin kendi dışında konulan bir yasaya ilgi duyarak boyun eğme zorunluluğudur. Oysa kendisi yasa koyan özerk bir özne yasada kendinden bir şey bulur ve onun bu yasaya uyması bir ilgi ile gerçekleşmez.

İstemesinin bütün maksimleri aracılığıyla kendini genel yasa koyucu olarak

⁵⁷ I. Kant, Ankara 2002, s. 50.

görmesini gerektiren bir us sahibi varlık kavramı, bir amaçlar krallığı kavramına götürür. Krallık, çeşitli us sahibi varlıkların ortak yasalar aracılığıyla kurulan sistematik birliğidir. Us sahibi varlıkların hepsi, kendilerine ve diğer us sahibi varlıklara hiçbir zaman yalnızca araç olarak değil, aynı zamanda kendi başlarına amaç olarak davranmaları gerektiği yasına bağlıdırlar ve buradan us sahibi varlıkların ortak yasalar aracılığıyla bir sistematik birliği (krallık) ortaya çıkar. İstencin özgürlüğü ile olanaklı olan bu amaçlar krallığında, her us sahibi varlık kendini aynı zamanda yasa koyucu olarak belirlemelidir. Böylece ahlaklılık, eylemin bu yasa koyma ile olan bağlantısından meydana gelir, bir amaçlar krallığı da ancak bu yasa koyma ile olanaklı olur. Bu yasa koyma her us sahibi varlığın istemesinde bulunmalı ve istemesinden çıkmalıdır.⁵⁸

Sonuçta bu ilke şöyle dile getirilir: İstemenin maksimleri aracılığıyla kendini aynı zamanda genel yasa koyucu olarak görebilecek şekilde eylemde bulun. Bu ilkeye göre eylemde bulunmanın pratik zorunluluğu olan ödev, duygulara ve eğilimlere değil, sırf us sahibi varlıkların birbirleriyle ilgilerine dayanır. Bu ilişkide bir us sahibi varlığın istemesi hep, aynı zamanda bir yasa koyucu olarak görülmelidir, diğer türlü ödevin kendisi amaç olarak düşünülemez. Böylece us genel yasa koyucu olarak istencin her maksimini başka istençlere bağlar ve bunu kendisinin koyduğu yasadan başka yasaya boğun eğmeyen bir us sahibi varlığın saygınlığı idesine dayanarak yapar.⁵⁹

Ahlaklılık, us sahibi varlığın amaç olmasının koşuludur. Ancak bu şekilde amaçlar krallığında kişi, bir yasa koyucu olarak var olabilir. Bütün doğa yasalarına karşı özgür olan, ancak kendi koyduğu ve maksimlerinin genel bir yasamada yer

⁵⁸ a.g.e., s. 51.

⁵⁹ a.g.e., s. 57.

alabilmelerini sağlayan yasalara boğun eğen us sahibi varlıkların değerinin temelini bu özerklik oluşturur. Özerk bir istençten çıkan eylem ancak ahlaksal bir eylem olur.

Kant'ın koşulsuz buyruk olarak ortaya koyduğu ahlaklılığın tek ilkesi ve bu ilkedен çıkan üç formülasyon incelendiğinde, ahlak yasasının şu temel özellikleri ortaya çıkar: Her şeyden önce ahlak yasası tüm us sahibi varlıklar için uyulması gereken kesin ve zorunlu bir buyruktur. Bir eylemin yasa olmasına kesin karar verdiren maksim, ahlak yasasının doğruluğunu gösterir. İnsanın bir amaç olması nedeniyle ahlak yasası insanı, karakterine saygı duymaya mecbur bırakır. Bu konu bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir. Ahlak yasası her türlü duyuşal etkiden ve çıkardan bağımsız olarak vardır. Son olarak ahlak yasasının olanaklılığı istenç özgürlüğüyle olanaklı olur.

Us sahibi bir varlık, maksimlerini pratik genel yasalar olarak düşünecekse, bunları, ancak, istemenin, içeriği bakımından değil, sırf biçimi bakımından belirlenmesinin nedenini taşıyan ilkeler olarak düşünebilir.⁶⁰

Ahlak yasasının içeriğini istemenin nesnesi oluşturur. Bu nesne istemeyi belirliyorsa, istemenin kuralı deneysel bir koşula bağlıdır, bu nedenle böyle bir isteme pratik yasa olamaz. Bir yasa tüm içeriğinden, onu belirleyen her türlü isteme nesnesinden ayrılınca, geriye yalnızca yasanın biçimi kalır. Yani us sahibi varlıkların maksimlerinin yalnızca biçimleri genel yasa olabilirler. Maksimin genel bir yasa olup olmayacağı sorusuna Kant, *Pratik Usun Eleştirisini*'nde şöyle bir örnek vererek cevap vermeye çalışır. Bir insanın elinde bir miktar para var ve bu paranın sahibi ölmüş, para konusunda hiçbir yazılı belge bırakmamış. Bu kişi, servetini emin yola başvurarak arttırmayı maksim edinmiş olsun ve şimdi maksimin genel bir yasa olup

⁶⁰ I. Kant, Ankara 1999, s. 30.

olamayacağını bilmek istiyor. “Verildiğini hiç kimsenin kanıtlayamayacağı bir emaneti herkes yadsıyabilir” ilkesinin bir yasa olarak düşünülüp düşünülemeyeceğini kendine soran bir kişi, emanet bırakma diye bir şeyin ortadan kalkmasına neden olacağı için böyle bir ilkenin yasa olarak mümkün olmayacağını görür. Dolayısıyla istememi yönlendiren eğilim pratik yasa olmaya uygun bir belirleme nedeni değildir.

Böylece Kant’a göre istenci belirleyen şey, her türlü içerikten sıyrılmış yasanın salt formu olmalıdır. Bunun yanında, her isteme ediminin bir içeriği yani nesnesi mutlaka vardır ama bu içerik, yasanın belirleyici nedeni ve maksimin koşulu yapılamaz. Çünkü eğer böyle olsaydı o zaman kişisel tercihi belirleyen neden nesnenin varolması olurdu. Bu durumda da arzulama yetisinin herhangi bir şeyin varolmasına bağımlı olması istemenin temeli olurdu. Dolayısıyla böyle bir bağımlılık hep deneysel koşullarda aranacağı için hiçbir zaman zorunlu ve genel bir yasa olamaz. Sonuç olarak bir maksimin yasa olmasının şartı, maksimin içeriğinin maksimin koşulu olmamasıdır. Yasanın biçimi böylece hem içeriği sınırlandırır hem de içeriği istemeye katmanın nedeni olur ama bu içeriği varsaymak anlamına gelmez. Örneğin kişinin kendi mutluluğunu istemesi bu mutluluğu başkalarının da mutluluğunu kapsayabiliyorsa genel bir yasa olabilir. Böylece başkalarının mutluluğunu sağlama yasası, usun ben sevgisinin bir maksimine bir yasanın nesnel geçerliliğini vermek için koşul olarak gereksediği genellik biçiminin istemeyi belirleyen nedeni olmasından çıkar.⁶¹ Maksimim kendi mutluluğumken, bunun genel bir yasaya dönüşmesi ancak kendi mutluluğum başkalarının mutluluğunu kapsayacak şekilde genişleyerek mümkün olacaktır. Böylece eğilime dayanan maksimimin içeriği yasa tarafından sınırlandırılmıştır.

⁶¹ a.g.e., s. 40.

2.2. Koşulsuz Buyruk Nasıl Olanaklıdır?

Kant'ın asıl amacının metafiziğin bir bilim olarak olanaklılığını araştırmak olduğundan birinci bölümde bahsedilmişti. Kant *Arı Usun Eleştirisi*'nde matematik, geometri, doğa bilimi gibi bilimlerde var olan sentetik apriori bilgi türünün metafizikte de olup olmadığını incelemeye çalışmış, ama böyle bir bilgiye bu alanda ulaşmanın birinci eleştiride olanaklı olmadığını göstermişti. Çünkü o, teorik alanda kalarak metafizikteki sentetik apriori yargıların olanaklılığından bahsedilebileceğini ama bunun nesnel olarak kanıtlanamayacağını biliyordu.

Kant, Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük gibi idelere ancak usun pratik alanında kalarak ulaşılabileceğini *Pratik Usun Eleştirisi*'nde göstermeye çalışmıştır, Ancak bu ideler içinde yalnızca özgürlük idesinin olanaklılığı nesnel olarak gösterilir; diğer idelerin olanaklılığı özgürlük idesine bağlı olarak dile getirilir ama yine de nesnel olarak gerçeklikleri kanıtlanamaz.

Kant'a göre ahlak yasasının olanaklılığı da ancak özgürlük idesiyle mümkündür. Ahlak yasası koşulsuz bir buyruk olduğu için, nesnel olarak tasarımılanan zorunluluğu hiçbir önkoşula dayanmaz. *Temellendirme*'de böyle bir buyruğa deneysel olarak örnek vermenin oldukça zor olduğu ifade edilir. Çünkü koşulsuz buyruk olarak verilen örnekler genellikle örtük olarak bir koşul içerirler. Bu durumu Kant şöyle dile getirir: "Aldatıcı bir söz vermemen gerekir" önermesi, eğer böyle bir söz verirsen ve bu söz açığa çıkarsa başkalarının gözünden düşersin şeklinde bir öğüt anlamına gelmeseydi de bu önermenin koşulsuz buyruk olduğu kesin olarak ispatlanamaz. Çünkü utandırılma korkusu veya başka korkular istemeyi

etkilemiş olabilir.⁶²

Kesin buyruk deneysel olarak ispat edilemediği için, Kant'a göre bu buyruk yalnızca apriori olarak araştırılabilir. Ahlak yasası sentetik-apriori pratik bir önerme olduğu için bu tür önermeler teorik alanda gösterilemezler.

Koşulsuz buyruğun olanaklı olduğu anlayışı *Temellendirme*'de insanın iki farklı dünyanın üyesi olması görüşüyle açıklanır. Us sahibi varlık olan insan, bir taraftan düşünce varlığı olarak anlama yetisi dünyasına, diğer taraftan deneysel bir varlık olarak duyular dünyasına aittir. Anlama yetisinin dünyası duyular dünyasının temelini ve yasalarını içerdiğinden, us sahibi varlığın istemesi bakımından yasa koyucu olduğundan, düşünce varlığı olarak insan, kendini anlama yetisinin yasasına, yani özgürlük idesinde o dünyanın yasasını içeren usun yasasına, bundan dolayı da istemenin özerkliğine bağlı bilecektir. Bunun sonucu olarak anlama yetisi dünyasının yasaları bu varlık için buyruk, bu ilkeye uygun eylemler ise ödevler olarak görülecektir.⁶³

Özgürlük idesi böylece insanı düşünülür bir dünyanın üyesi yaparak kesin buyrukları olanaklı hale getirir. Yalnızca düşünülür bir dünyanın üyesi olsaydı insan, tüm eylemleri istencin özerkliğine uygun olurdu ama insan aynı zamanda duyulur dünyanın da bir üyesi olduğu için eylemlerinin de istencin özerkliğine uygun olması gerekir. Böylece kategorik gereklilik sentetik apriori bir önerme olarak kendini gösterir. Yani aynı zamanda duyulur dünyaya bağlı olan ve doğal istek ve eğilimlerden etkilenen istencine, us istenci olarak düşünülür dünyaya bağlı olan bir salt istenç idesinin katılmasıyla koşulsuz buyruk olanaklı olur.⁶⁴

⁶² I. Kant, Ankara , 2002, s. 36.

⁶³ a.g.e., s. 72.

⁶⁴ a.g.e., s. 73.

Sonuç olarak Kant koşulsuz buyruğun olanaklılığını özgürlük idesine dayandırarak kabul eder. Biz kendimizi özgür olarak kabul ettiğimiz sürece koşulsuz buyruğun bizim için olanaklı olduğunu kavrayabiliriz. Ahlaksal varlıklar olarak düşünülen insanlar için bu bir zorunluluktur.

2.3. Özgürlük

Kant'ın ahlak felsefesi özgürlük kavramı üzerinde temellendirilmiştir. Tüm insan eylemlerinin dayandığı ahlak yasası özgürlükle olanaklı hale gelir. *Arı Usun Eleştirisi*'nde özgürlük, Tanrı ve ölümsüzlük gibi usun apriori olan kavramlarından biri olarak ele alınmıştır. Teorik us özgürlük kavramını düşünülmesi olanaklı bir kavram olarak görmüş ama bu kavramın nesnel gerçekliğini sağlayamamıştır. Çünkü özgürlük salt usun apriori bir kavramı olduğu için deneysel olarak kanıtlanamaz. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde Kant, özgürlüğün olanaklılığını daha ayrıntılı bir biçimde açıklamaya çalışmış ama burada da özgürlüğün insanın doğal yapısında bulunan gerçek bir şey olarak kanıtlayamamıştır. *Pratik Usun Eleştirisi*'nde ise özgürlük sorunlu bir kavram olmaktan çıkarılarak, usun pratik kullanımında vazgeçilmez bir kavram olarak görülmüştür.

Usun tüm belirlenimi yalnızca anlama yetisinin usça ancak deney sınırları içerisindeki kullanılışından ibaret değildir. Us için kullanışlara sahip olan ve anlama yetisi kavramlarından farklı olan birtakım kavramlara ihtiyaç duyar. Bunlar, nesnelere hiçbir deneyde verilemeyen zorunlu kavramlardır, yani idelerdir ve bunlar usun doğal yapısında bulunurlar. Bu ideler deneyde verilemez, bu nedenle olanaklılıkları deney tarafından ispatlanamaz ve çürütülemez. Dolayısıyla Kant bu

kavramların olanaklılığını yalnızca arı usta aramıştır.

Kant Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük ideleri arasında en çok özgürlük idesi üzerinde durur. Duyulur ve düşünülür dünya ayırımı iki tür nedensellik tasarımını açığa çıkarır. Duyulur dünyada her şey nedensellik yasasına göre olup biter, her şey kendinden önce gelen bir nedene bağlıdır. Dolayısıyla bu dünyada bir zorunluluk söz konusudur. Bunun yanında Kant, etkisi duyulur dünyada olan, ama kendisi görüngenü olmayan bir nedenselliğin var olduğunu düşünür. Bu nedensellik usla kavranılabilen alana aittir ve özgürlükle olan bir nedenselliktir, evrendeki tüm nedenlerin kendisine dayandığı, kendisinin bir nedeni olmadığı için özgürdür. Kant'a göre böyle bir neden ancak insan varlığı olabilir. Çünkü eğer insan özgür bir varlık olmayıp yalnızca doğa yasalarına bağlı olarak düşünülürse, o zaman bu varlığın tüm eylemleri bu yasalar tarafından belirleneceği için doğadaki diğer nesnelere hiçbir farkı kalmayacaktı. Bu varlığın istemesinin özgürlüğünden de söz edilemeyeceği için ahlak buyruğunun olanağı ortadan kalkacaktı.

Oysa Kant insanın her iki dünyaya ait bir yapısı olduğunu ve bu nedenle özgür olabileceğini düşünmektedir. Bu düşüncesini *Ahlak Metafiziği'nin Temellendirilmesi*'nde ayrıntılı olarak açıklar. Kant burada özgürlüğü, us sahibi varlıkların bir tür nedenselliği olan istemenin, onu belirleyen yabancı nedenlerden bağımsız olarak etkili olabilme özelliği olarak tanımlar.⁶⁵ Buradaki özgürlük tanımı negatif anlamda bir özgürlüktür. Doğadaki nesnelere etkileri, kendilerine yabancı nedenlerle belirlendiği için burada bir yaderklik söz konusudur. Us sahibi varlık olarak insanın istencini, niteliği özgürlük olan bir nedensellik belirler, dolayısıyla burada istenç, kendisini belirleyecek bir eğilimden bağımsızdır. Özgürlüğün bu

⁶⁵ a.g.e., s. 40.

negatif açıklamasından Kant'a göre özgürlüğün pozitif bir kavramı ortaya çıkar. Özgürlük doğa yasalarına bağlı bir istemenin özelliği değildir, aksine özel türden yasaları olan bir nedenselliklerdir. İstemenin özgürlüğü, istemenin kendi başına yasa olma özelliğidir. Böyle bir istemenin maksimi başka bir maksimle eylemde bulunmadığı için kendini genel bir yasa olarak gerçekleştirebilir. Yani ahlak yasasını oluşturan bir isteme ile özgür bir isteme aynı anlama gelmektedirler.

“...Ancak özgürlük idesi altında eylemde bulunan her varlık, tam bundan dolayı, pratik açıdan gerçekten özgürdür. Akıl, ilkelerin yapıcısı olarak, kendini yabancı etkilemelerden bağımsız görmelidir; dolayısıyla o, pratik akıl ya da akıl sahibi bir varlığın istemesi olarak, kendisi tarafından özgür olarak görülmelidir; yani böyle bir varlığın istemesi, ancak özgürlük idesi altında ona özgü bir isteme olabilir, bundan dolayı da pratik bakımdan bütün akıl sahibi varlıklara yüklenmelidir.”⁶⁶

Böylece bütün deneysel uyarıcılardan bağımsız bir isteme ancak özgür olabilir. Biz nesnelere bilgisini ancak duyu tasarımların bizi uyardığı şekliyle bilebiliriz, yani anlama yetisi aracılığıyla yalnızca nesnelere görünüşlerinin bilgisine ulaşabiliriz ama nesnelere kendilerinin ne oldukları bilgimiz dışında kalır. Çünkü bu alan bizim usumuzun sınırlarını aşan bir alandır. Böylece Kant duyular ve düşünülür dünya ayırımına ulaşır. Duyular dünyasının algılayışı tikel bireylere göre farklılık gösterse de, anlama yetisi dünyası hep aynı kalır. İnsan kendi hakkında iç duyumuyla bilgi edinir ama bu bilgi o insanın kendisinin nasıl olduğunu bildiğini göstermez. İnsanın kendi bilgisine, deneysel olarak doğal yapısının görünüşüyle ve bilincinin uyarıldığı tarzda ulaşır. Ama insan yalnızca görünüşlerden oluşmaz, görünüşünün ötesinde var olan bir ben bulunur. Dolayısıyla insan duyular dünyasına bağlı yönle doğa yasalarına, düşünülür dünyaya bağlı yönle de us yasalarına bağlıdır. Böylece us sahibi bir varlık kendine, bir düşünce varlığı olarak, anlama yetisi

⁶⁶ a.g.e., s. 66-67.

dünyasına ait bir varlık olarak da bakmalıdır.⁶⁷

Us sahibi varlık olarak insan, özgür bir varlık olmak zorundadır. Çünkü duyular dünyasının nedenlerinden bağımsız olarak eylemek özgürlüktür. Duyulur dünyada meydana gelen bütün olayların doğa yasalarınca belirlenmesi zorunludur. Bu zorunluluk apriori bir kavram olmasına rağmen, deney bu kavramı doğrular. Oysa özgürlük bir deney kavramı değildir ve deney bu kavramı doğrulayamaz. O nesnel gerçekliği şüpheli olan bir us idesidir. Özgürlük, kendinde bir istenç bilinci olan varlıkta usun zorunlu bir koşulu olarak geçerlidir. Bu varlık kendinde, eylemlerini doğal içgüdüden bağımsız olan bir usun belirlediği bir yetiyi bulur.

Kant, özgür olarak nedensellik kavramı ile doğa zorunluluğu olarak nedensellik kavramının birbiriyle çelişen kavramlar olmadığını ifade eder. Doğa olarak nedensellik şeylerin görünüşler olarak varoluşlarıyla ilgiliyken, özgürlük olarak nedensellik şeylerin kendi başına şeyler olarak nedensellikleriyle ilgilidir. Doğal nedensellik şeylerin kendi başlarına belirlenimleri olarak nitelendirilemez, çünkü o zaman zorunluluk ile özgürlük birbirleriyle çelişirler. Oysa us sahibi varlık her iki dünyanın bir üyesi olduğu için hem doğal zorunluluğa hem de özgürlüğe yani ahlak yasasına kaçınılmazcasına bağlıdır. Us sahibi varlığın zaman içinde belirlenebilir varoluşu yani doğa zorunluluğunun yasasına göre işleyen nedenselliği bu varlığın yalnızca görünüşüyle, aynı varlığın kendi başına şey oluşu da özgürlükle bağlantılıdır. Bir numen olarak insanın us yasalarına bağlı oluşu zamansallık içermez. Oysa doğada meydana gelen tüm eylemler zamansallık içinde gerçekleşir ve ben'in kendi özgür istemesiyle yarattığı düşünsel karakterin yalnızca görüşünü oluştururlar. Böylece doğa zorunluluğu ve özgürlük kavramı, Kant'a göre insanın

⁶⁷ a.g.e., s. 71.

deneysel yönüyle, ussal yönünü birbirinden ayırmakla bağdaştırılır.⁶⁸

Görüngü alanında var olan her şey doğa mekanizmine göre işlediği için burada hiçbir şey özgürlük kavramıyla açıklanamaz. İşte burada ahlak yasası pratik us aracılığıyla özgürlüğü belirleyerek olanaklı kılar. Özgür bir isteme ahlak yasasında bir belirleme nedeni bulur, ancak bu neden içerikten yoksundur. Yani istemenin belirlenme nedenini oluşturacak tek şey yasanın biçimidir. Ahlak yasasının biçimi, istemeyi belirleyen neden olarak doğadaki olayları nedensellik yasasına göre belirleyen bütün nedenlerden farklıdır. Maksimin sırf yasa koyucu biçimi bir isteme için yasa görevini görebiliyorsa ancak, o isteme özgür bir istemedir.⁶⁹

Biz ahlak yasasının apriori olarak bilincinde oluruz. Yani ahlak yasasının nesnel gerçekliği hiçbir şekilde deneysel ya da kurgusal olarak kanıtlanamaz. Ama bu yasa özgürlüğün olanağını ve us sahibi varlıklar için gerçekliğini kanıtlar. Böylece ahlak yasası hem özgürlük aracılığıyla nedenselliğin hem de duyularüstü bir doğanın olanağının yasası olmuş olur.

Kant özgürlüğün deneysel olarak ampirik dünyada bir örneğinin verilmesini olanaksız olarak görür. Görüngülerin nedenleri arasında koşulsuz olan bir nedenselliğe rastlanmadığı için Kant, us sahibi varlıkların istemelerinde özgür oldukları düşüncesini, duyular dünyasındaki bu varlığa aynı zamanda görüngü olarak da bakarak savunmuştur. Teorik us özgürlüğün nesnel gerçekliğini kanıtlayamayıp, onu düşünülmesi olanaksız olmayan bir kavram olarak açıklamıştı. Oysa Kant pratik usla, düşünülür bir dünyada özgürlüğü, nedensellik yasasıyla yani ahlak yasasıyla olanaklı hale getirip, pratik bakımdan nesnel gerçeklik kazandır

⁶⁸ I. Kant, Ankara 1999, s. 105.

⁶⁹ a.g.e., s. 33.

3. BÖLÜM

KANT'IN SAYGI KAVRAMI

Bu bölümde Kant'ın saygı kavramının ayrıntılı bir çözümlenmesi yapılmaya çalışılacaktır. Bu çözümlenmeyle amaçlanan şey, Kant'ın ahlaki araçlar olan kişilerdeki insanlık idesi olarak tanımladığı saygı kavramını, ahlaki en yüksek değer olarak açığa çıkarmaktır. Böylece saygı, ahlaki bir kavram olmanın ötesinde, kişilerin insan olarak varoluşunun bir öyküsü olarak karşımıza çıkar. Kant'ın ahlak felsefesine ilişkin genel bir bakış açısı elde edebilmek için ikinci bölümde onun temel ahlak kavramları üzerinde durulmuştu. Bu kavramların derinlemesine bir açıklaması yapılarak, bu bölümde saygı kavramının yapılmaya çalışılacak görüngübilimsel çözümlenmesinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

İnsanı ahlaki olarak değerli kılan şey nedir? Bu soru Kant'ın saygı kavramını belirleyen temel sorudur. Ama Kant'a gelmeden önce, felsefe tarihinde bu soruya ne gibi cevaplar verildiğine bakmak Kant'ın çıkış noktasını anlamak açısından daha uygun olur. İnsanın değerliliği sorusu ahlak felsefecileri tarafından farklı şekillerde yanıt bulmuştur. İyi bir yaşamın ne olduğu ve insanın oluşturacağı değerler ve kendine çizeceği sınırlar bakımından nasıl bir yaşam seçeceği soruları daima, kişinin kendi dışında başka insanlar arasında yaşadığı olgusunu göz önüne alarak cevaplayacağı türden sorulardır. Örneğin Platon, hakiki değerleri bu dünyanın ötesinde değişmeyen bir gerçeklik içinde temellendirerek, bunların insan düşüncesi ve tarihinden tamamen bağımsız olarak var olduğunu ve us aracılığıyla bilinebileceğini söylemiştir. Aristoteles ise iyi bir yaşamın ancak insan doğasını

belirlemekle mümkün olabileceğini belirtir. Ona göre düşünmenin kılavuzluk ettiği dengeli ve ölçülü bir etkinlik iyi bir yaşamın en temel gerekleridir. Ortaçağ düşünürleri ise teolojik bir bakış açısıyla en üstün değerlerin Tanrı'nın istemesine dayandığını ve ilahi emirler olarak insana duyurulduğunu savunurlar. Bu üç görüş insan için en temel değerleri insanın değişen arzu ve eğilimlerden oluşan doğasının dışında, değişmeden kalan etkili bir şeye dayandırmaya çalışmışlardır. Ama modern ahlak düşünürleri bu varsayıma karşı çıkarak, insan değerlerinin soyutlamalara dayandırılmayacağını, dayandırılırsa bile bu soyutlamaların algılanmasıyla insanın eyleme geçemeyeceğini ileri sürerler. Bu filozoflardan Thomas Hobbes'a göre soyutlamalar algılanamazlar. David Hume ise insanın iyiye ya da kötüye güdülenmesi arzu ve duyguda köklenmiştir ve usa uygun her türlü nesnel değer kavramı evrensel insan duygularında temellendirilmelidir görüşünü benimser. Böylece İngiliz deneycilerinin savunduğu şey, iyi yaşamın sıradan insan yaşamından oluştuğu ve insanın arzu ve eğilimlerine dayandığı düşüncesidir. Ancak bu anlayış tarzı değerleri görünüşler dünyasına indirmekle beraber, insan duygularını tektipliğe dayandırmaları bir takım problemleri beraberinde getirmiştir. Çünkü insanların benzer onaylama duygularına eğilim gösteriyor oldukları olgusu, temel ahlak ilkelerinin otoritesi, bağlayıcı gücü ve evrenselliğine genel inanca bağlanamaz. Daha sonra gelen ahlak kavramları arasında özellikle Jean-Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramı, karşılıklı saygı içinde birbirlerini dinleyip beraber çalışarak, ortak yaşamları içinde kendilerini tüm yurttaşların genel iradesi ile yöneterek yaşayan bir özgür kişiler topluluğunun nasıl olacağı ile ilgili görüşleriyle Kant'ı etkilemiştir.⁷⁰

Kant'ın ahlak kuramı, tüm bu ahlak kuramlarını eleştirir. Çünkü bu ahlak

⁷⁰ Thomas, E. Hill, **Respect, Pluralism on Justice**, Oxford University Press, Newyork , 2000, s. 67-68.

kuramları insani değerlerin temellendirmesini sağlam yapamamışlardır. Ahlaklılığı kültürlerle göre değişen, göreceli bir şeye indirgedikleri için ahlaklılığın otoriter rolünü değerden düşürmüşlerdir. Kant bilgi kuramında olduğu gibi ahlak kuramında da sentetik apriori bir temele ulaşmak çabasıdadır. Ahlak alanında ancak böyle bir bilgiden yola çıkılırsa, insani değerlerin evrensel olarak oluşturabileceğini düşünür. Ona göre tüm insan değerlerinin kaynağı, insanın kendisinde, onun düşünme ve değerlendirme yeteneklerinde aranmalıdır. Kültürlerarası ve kişilerarası değişen değerlerin varlığını onaylayan Kant, ahlaki düşünme için genel bir bakış açısı önermiştir. Değerlerin temelini, insanın duygusal ve ussal yönünün birlikteliğinde aramasıyla Kant, ahlaki araçlar olan ussal varlıkların yani insanın ne olduğu sorusuna da yanıt vermiş olmaktadır. Değerler kuran eylemlerini eğilimlerine göre değil, ödev güdüsüyle ahlak yasasının buyruğuna göre yönlendiren, öteki ahlaki araçların oluşturdukları değerlere saygı duyan kişilerdeki insanlık idesidir. Böyle bir ide de kendi başına saygı duyulmaya layık olmalıdır.

Kant saygı kavramını kişilerdeki insanlık idesiyle aynı anlamda kullanır. O halde kişinin kendisine ya da ahlaki araçlar olan diğer insanlara saygı duyması, onların oluşturduğu evrensel ahlak yasasına saygı duymak demektir. Çünkü ancak ahlak yasası oluşturabilmiş kişi, insanlık idesine ulaşmış, özgür kişidir. Ancak böyle bir kişi Kant'ın ahlaki aracı niteliğine uyacaktır. Saygı kavramının Kant ahlakındaki yeri ve önemi konusunda daha ayrıntılı bir çalışma aşağıda yapılmaya çalışılacaktır.

Böyle bir çalışmaya başlamadan önce, okumalarda okuyucuya yön vereceği düşünülen bazı önemli sorular sorularak çalışmanın yönlendirilmesi gerekir. Bu sorular eğer cevapları tatmin edici olursa Kant'ın saygı kuramında izlediği yolu ve

bu yolun nedenlerini açıklamakta okuyucuya çok yardımcı olacaktır. Saygı bir duygu mudur? Yoksa bir eylem midir? Saygı herkese gösterilebilir mi? Saygının kazanılması mı gerekir? Saygı kaybedilebilir mi? Kişinin kendine saygı duyması ile başkalarına saygı duyması arasında ne gibi bir ilişki vardır? Saygı ile kişilerdeki insanlık idesi nasıl sağlanır?

3.1. Ahlaki Bir Duygu Olarak Saygı

Bu çalışmanın birinci bölümünde Kant felsefesinde benliğin, düşünen, bilen ve eyleyen benlik olarak nitelendirilmesinin söz konusu olduğu belirtilmişti. Kant'ın asıl problemi, felsefi gelenek içinde egonun öz yapısını serilmemektir. Benlik ile doğa, özne ile nesne arasındaki ayrımın nasıl olanaklı olduğunu açıklayarak, buradan ahlaki özbilincin bir duygu olarak kendini nasıl açıkladığını göstermek Kant ahlakının temel problemidir.

Kant, benliğin personalitas transcendentalis, personalitas psychologica ve personalitas moralis olarak üçlü bir yapısı olduğunu belirtir. Personalitas transcendentalis kişiselliğin biçimsel yapısını oluşturan aşkınsal benliktir. Kant benliği, düşünceyle algılamanın özgün sentetik birliği olarak yorumlar. Bu anlamda benlik, belirlemelerinin bağlantılarındaki birliğin özgün temelidir. Özne benlik olarak tanımlanan bu benlik, düşünen, temsil eden, algılayan, seven, nefret eden, uğraşan bir benliktir. Yani böyle bir benliğin belirlenimleri, yüklemeleri vardır. Belirlemelere, yüklemelere sahip olma onları bir bilmedir. Düşünürken düşünmeyi benim düşünmem olarak bilirim. Bu özel özne olarak, sahip olduğum yüklemeleri bilirim. Yüklemelerine bu kendine özgü sahip olmasından dolayı, bu özne kendine

özgü bir öznedir. Yani benlik olarak ben tüm bunları bir arada tutarak birleştirir. Temsillerin ve onlarda temsil edilenin bağlantılarının birleştirilmesi her zaman onlarla beraber düşünülür. Burada düşünülen ve temsil edileni anlamam, onu sadece algılamam anlamına gelmez, aynı zamanda bütün düşüncede onunla beraber kendimi de düşünürüm. Benliği düşünceyle algılarımla. Düşünceyle algılamamın özgün sentetik birliği olarak benlik, tüm varlığın kökeninde olan ontolojik koşuldur. Benlik kategorilerin olanağının koşuludur ve anlamamın tüm kavramlarının aracıdır. Benlik her zaman ben düşünmek yani ben birleştirmektir. Kategoriler düşünen benliğin, olanaklı tarzlarının formlarıdır. Böylece ben düşünmek olarak benlik, personalitas transcendentalis olarak kişiselliğin formel yapısını oluşturur.⁷¹

Personalitas psychologica ise deneysel durumların var olan daima değişik olan olaylar olarak temsillerinin bilincine varmak üzere, personalitas transcendentaliste yani ben düşünüyorumda temellendirilen olgusal yetidir. Kant saf özbiliç ile deneysel özbilinç yani düşünceyle algılama benliği ile anlama benliği arasında ayırım yapar. Burada mevcut olanın deneyimi yani fizik süreçlerin iç duyu aracılığıyla deneyimi söz konusudur. Personalitas transcendentalis olarak benlik, özünde hep yalnızca özne, özne benlik olarak benliktir. Personalitas psychologica olarak benlik hep yalnızca bir nesne, mevcut olarak karşılaşılan birşey, deneysel benlik ya da nesne benlik olarak adlandırılır.⁷²

Benliğin Kant'ta öznel olarak nitelendirilmesi personalitas moralis kavramında yer alır. Kant'a göre insanın kişiselliği ya da varlığının bir kişi olarak kuruluşu, ne hayvansallığın temeli olan personalitas psychologica tarafından ne insanın genel olarak ussallığını nitelendiren personalitas transcendentalis tarafından,

⁷¹ M. Heidegger, 1982, s.128-129.

⁷² a.g.e., s. 130.

ne de her ikisini birleştirerek oluşturulamaz. Çünkü kişiselliği oluşturan, insanı hayvandan ayrı kılan Şey yalnızca ussal bir varlık olması değil, aynı zamanda sorumluluk sahibi olmasıdır da.⁷³

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Kant'ın ahlak felsefesinde kişisellik bir taraftan aşkınsal ben dūřünmek ve deneysel nesne benlik kavramlarını içeren öz bilinç anlamında genel formel benliği olmayı içerirken, diğer taraftan da kendine özgü kişiselliği oluşturan daha dar anlamda personalitas moralis kavramını içerir.⁷⁴

Kant'a göre personalitas moralis, kişiyi kişiselliğin olduğu Őey bakımından nitelendiren ahlaki zbilin anlamında ahlaki kişiselliktir. Ahlaki zbilin, deneysel ve aşkınsal zbilin türlerinden farklıdır. O, mevcut olgusal bir durumun deneysel bilgisi ve deneyimi olamaz, çünkü ona i ya da dış duyuvar aracılık edemez. Ahlaki zbilin, kişiselliğe ait olduğu için, insanın ussal bir varlık olarak hakiki varlığını oluşturur ve ona hiçbir duyu deneyi aracılık edemez. Kant'a göre duyusallık, duyma yetisinin yanında, bir Őeyden zevk ya da haz alma ya da almama duygusunu da içerir, yani burada bir Őeye karşı bir duyu sözkonusudur. Oysa ahlaki zbilin, ben kendimi dūřünüyorum anlamında kuramsal bilgidен ayrılacaksa, bir duyu olması gerekir. Kant bu nedenle ahlak duygusundan sözeder. Bu duyu aracılığıyla kendimin deneysel bir deneyimini elde etmiyorum ya da benliğin dūřünme öznesi olarak kuramsal bilme ve dūřünmesini de oluşturmuyorum. Burada söz konusu olan yalnızca benliğin, duyumsal olmayan yapısı içinde kendini bir açık kılması, kendisini eyleyen bir varlık olarak ortaya çıkarmasıdır.⁷⁵

⁷³ a.g.e., s. 131.

⁷⁴ a.g.e., s. 133.

⁷⁵ a.g.e., s. 132.

Ahlaki duygu Kant'ta benliğin ortaya çıkmasının özel bir tarzıdır. Bir şeye karşı duygusu olmakta aynı zamanda hep bir öz duygu vardır, bu öz duyguda da bir kendi karşısına çıkmış olma tarzı. Duyguca kendime açık hale gelişim kısmen, kendine karşı bu duygu içinde bir duygum olan şey tarafından belirlenir. Böylece duygu, kendisi üzerine basit bir yansıma değil, daha çok bir şeye karşı bir duygusu olmada özün bir duygusu olduğunu gösterir.⁷⁶

Kant ahlak duygusu olarak nitelendirdiği duyguyu saygı olarak tanımlar. Saygı duygusunda ahlaki özbilinç yani personalitas moralis, insanın gerçek kişiselliği olarak kendini ortaya çıkaracaktır. Ahlaki bir duygunun öz yapısı içinde, yalnızca bir şeye karşı duygusu olma söz konusu değildir, aynı zamanda bu duygunun duyanın kendisini ve durumunu yani onun varlığını duyulur kılması böylece de kendi kendini duyanın bir ortaya çıkarılması da söz konusudur. İşte ahlaki duygu olarak saygıda özsel olarak var olan şey bu olmalıdır. Saygı duygusu gündelik yaşamdaki eğilimlerden kaynaklanan duygulardan farklıdır. Saygı duygusunda kesin olan şey, bunun duyulanı doğrudan açığa çıkarıp ele geçirilebilir kıldığı ve bunu sezgi yoluyla değil, doğrudan bir kendi başına sahip olma anlamında yaptığıdır.

Saygı duygusu, ahlaki bir duygu olarak yasa karşısında hissedilen bir duygudur. Yasaya saygıda saygı duyan benlik, aynı anda belirgin bir şekilde kendisine açık hale gelir. Ahlak yasası, ahlaki eylemin belirleyici temeli olan ortaya çıkış tarzı olarak, saygı duygusunu açığa çıkarır. Saygı duygusu benim kendi kendimin, ussal aracı olarak, kendince bir ortaya çıkışıdır. Böylece ahlak yasası, saygının onun için olduğu şeyin adıdır. Us özgür olarak bu yasayı kendisi oluşturur. Personalitas moralis anlamında özbilincin ahlaki bir duygu olarak açığa çıkmasında,

⁷⁶ a.g.e., s. 133.

kişinin kendi kendine boyun eğmesi anlamında yasaya saygısı sözkonusudur. Boyun eğme aynı zamanda kişinin kendi saygınlığı içinde bir özbilinç haline gelme anlamında bir kendi kendine yükselmeyi içerir. Özbilincin saygı duygusuyla ortaya çıkışı, kişinin kendi varlık türünün bir tarzını açık hale getirir.

Ahlaki değerlerin, insanların ulaşamayacağı bir alana ait oldukları, doğa bilimi yoluyla keşfedilecek bir şey oldukları ya da insanların nasıl hissettikleriyle ilgili bir belirleme olduğu görüşlerinin Kant için yanlış ya da eksik temellendirmeler olduğu yukarıda açıklanmıştı. Hakiki ahlaki değerler Kant'a göre ancak kişisel önyargılarını ve özel çıkarlarını bir tarafa bırakan, ussal, özgür araçların ortaklaşa kabul ettikleri kurallar olarak ahlaki zorlamalar oluştururlar. Yani ussal, özgür, düşünen insanların karşılıklı iyi niyetli, uyumlu ve birbirine saygılı bir şekilde birarada yaşama koşulları olarak kabul ettikleri şeyi içerir.⁷⁷ Bu şartlar insan topluluğunun mutlu olması için uyması gereken zorunlu şartlar değildir, insan olarak kendilerine ve diğer bireylere karşı karşılıklı saygı duyma kurallarıdır.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: İnsanların bir arada birbirlerine saygılı yaşamasını sağlayan hukuk kuralları yok mudur? Elbette her toplumda, o toplumun kültürel ve sosyal yaşantılarını göz önüne alan hukuk kuralları vardır. Bu kurallar kimse kimsenin hakkına tecavüz etmesin, toplumun huzuru ve refahı sağlansın diye her bireyin uyması gereken zorunlu kurallardır. Ancak toplumlarda var olan hukuk kuralları, kültürel zorlamalar, gelenekler, toplumsal normlar, Kant'ın ahlak yasası dediği özgür ahlaki araçların oluşturduğu ve tüm insanlar için evrenselleştirilebilir kural haline getirdiği bu ahlaki zorlamalardan oldukça farklıdır. Kişi o kurallara uymazsa birtakım cezalara çarptırılır ya da kurallara uyup uymaması o kişiye bir

⁷⁷G. Edmund, Ross, The Ethics of Duty and Respect: **Ethics**, Lawrence, M. Hinman, University of San Diego, chapter 6, second edition, S. 227.

saygınlık kazandırmaz veya saygınlığını elinden alamaz. Oysa ahlak yasasına saygıdan dolayı kişi yasaya uymak zorunda hisseder. Bu zorlayıcılık temelde kişinin kendisine ve diğer ahlaki araçlara karşı duyduğu saygının oluşturduğu bir zorlamadır. Ahlak yasasını bir tarafa bırakıp eğilim ve arzularının istemesini yönlendirmesine izin veren insan, bu davranışından dolayı cezalandırılmaz. Ahlak yasasına göre eyleyip eylememek onun özgür iradesine bağlıdır. Ancak yalnızca arzu ve eğilimlerine göre eyleyen insanın bu eylemi ahlaki bir değere sahip olmaz. Eylemin ahlaki değerinin olabilmesi, eylemin ödev güdüsüyle yapılmasına bağlıdır ve ancak böyle bir eylem ahlak yasasına saygıdan dolayı yapıldığı için ahlaki bir değere sahiptir. Kant'a göre bu saygı duygusu diğer duygular gibi açıklanamaz, çünkü bu duygu usa dayanan ahlaki bir duygudur. Saygının ussal bir kavramdan kendiliğinden ortaya çıkarılan, bu yüzden bütünüyle bizim duyuusal yapımızdan çıkan öteki duygularından nitelik olarak farklı olan bir duygu olarak ilk ortaya çıkışı *Temellendirme*'de bir dipnotta görülür:

“Bana, saygı sözcüğünü kullanmakla, aklın bir kavramıyla soruya açıklık getirecek yerde, karanlık bir duygu arkasına sığındığımı söylenerek, karşı çıkabilir. Ne var ki saygı bir duygu olsa bile, etkilenmekle edilgin olarak duyulan bir duygu değil, aklın bir kavramı aracılığıyla kendi kendine yaşanan, bundan dolayı da eğilimin ya da korkunun yarattığı ilk türden bütün duygulardan türce ayrılan bir duygudur. Kendim için bir yasa olarak tanıdığımı saygıyla tanıyorum. Bu da duyularıma başka herhangi bir etkileme aracılığı olmadan, istememin bir yasa altında bulunduğu bilincinden başka birşey demek değildir. İstemenin yasa tarafından belirlenmesinin ve bunun bilincinin adı saygıdır; öyle ki bu saygı, yasanın özneye etkisi olarak görülür, nedeni olarak değil. Aslında saygı ben sevgimi yıkan bir değer tasarımıdır; dolayısıyla ne eğilim ne de korku nesnesi sayılabilecek bir şeydir. Saygının nesnesi yalnız ve yalnız yasadır, hem de kendi kendimize üstelik kendi başına zorunlu imişçesine kabul ettirdiğimiz yasa. Yasa olarak ona biz, ben sevgimize danışmadan boyun eğeriz; ama kendimize kendimiz tarafından kabul ettirilmiş bir yasa olarak o yine de istememizin sonucudur.”⁷⁸

Dipnotta belirtilen saygı, bir duygu olarak insanın sahip olduğu diğer

⁷⁸ I. Kant, 2002, s.16-17.

duygulardan farklı bir yapıdadır.⁷⁹ Çünkü yalnızca saygı, dış uyarıcılardan alınan diğer duygulara karşıt olarak kendi kendine üretilen bir duygudur. İnsanlar üzerine konan ahlaki yükümlülüklerin geçerliliğinin aracısızca tanınması saygıyı oluşturur. Üzerimize aracı etkileri olmayan bir yasa koyduğumuz zaman ortaya çıkan şey yasanın özne üzerindeki etkisidir. Burada yasanın aracısız oluşuyla kastedilen şey, aracısız olan şeyin kendisi olarak saygının arı bir güç olarak duyulduğu anlamına gelir. İşte saygının böyle aracısız olarak hissedilmesi onu öteki duygulardan ayıran şeydir.

Kant saygı, korku ve eğilim değildir ama ikisine de benzer demekle ne söylemek istiyor? Saygı, korku ve eğilim bir duygu olarak var olurlar. Ama duygunun özü birbirinden farklıdır. Eğilim, bir şeyin peşine düşüp izlemeyi, bir şeye ulaşmak için çabalamayı, korku ise bir şeyden kaçmayı, uzaklaşmayı ifade eder. Burada hem eğilim hem de korku duyguları, duygusal olarak belirlenir. Saygı da bir duygudur hem de bir şey uğrunda çabalama ve aynı zamanda ondan uzaklaşmaya çabalama anlamında eğilim ve korkuya benzer. Ama saygının bunlardan farkı duygusal bir duygu değil zihinsel bir süreç olmasından kaynaklanır. Ahlak yasasına ahlaki aracı zorunlu olarak boyun eğer, bu boyun eğişte belli bir anlamda bir korku vardır, yani ahlak yasasının zorlayıcı etkisine bir teslim olma söz konusudur. Ama ahlaki aracı aynı zamanda yasaya kendini tabii kılar. Ussal, özgür varlık olarak insan kendi koyduğu yasaya saygı eğilimiyle yasa uğruna çabalayarak, kendini kendine yükseltir. Böylece kendi benliğine boyun eğerek, kendini ahlaksal ego anlamında yeniden kurar.

⁷⁹ William, W. Sokoloff, **Kant and the Paradox of Respect**, American Journal of Political Science, Vol. 45, (October, 2001), www.jstor.org, s. 771.

3.2. Ahlaksal Güdü Olarak Saygı

Eylemin ahlaksal değerinin olabilmesi için ahlak yasasının istemeyi dolaysız olarak belirlemesi gerektiğini Kant *Temellendirme*'de dile getirmişti. Kişinin istemesi eğilimler tarafından belirlenirse ki bu eğilimlerin kaynağı da duygulardır, eylem yasaya uygun olabilir ama ahlaki bir eylem olamaz. Çünkü eylemin istencini belirleyen Şey yasa değildir. Bir eylemin hem ahlaksal hem de yasal bir eylem olması, istemenin zgr olarak eğilimlerden uzak, yasaya aykırı olan tüm eğilimleri engelleyip yalnızca ahlak yasasıyla belirlenmesiyle mümkündür.⁸⁰

Ahlak yasası gibi formel bir ilke nasıl oluyor da ahlaki aracılar da duygusal tepkiler koşullayarak ahlaki bir eylem için bir güdü oluşturuyor? Kant *Pratik Usun Eleştirisi*'nde ahlak yasasının istemeyi nasıl belirleyebileceği sorusuyla zgr bir istemenin nasıl olduğu sorusunun aynı olduğunu söyler. Bu soruların cevabı ona göre, ahlak yasasının bir güdü olarak ruhsal yapıya ne gibi bir etkide bulunduğunu apriori olarak göstermekle mümkün olacaktır.⁸¹

Güdü doğal yapısından dolayı, usu ahlak yasasına zorunlulukla uygun olmayan bir varlığın istemesinin öznel belirlenme nedenidir. Ussal varlık olarak insanın ve her ussal varlığın istemesini belirleyen güdü daima ahlak yasası olmalıdır.

Kant ahlak yasasının güdü olarak negatif ve pozitif etkisi olduğunu söyler:

“İstemenin ahlak yasasıyla her türlü belirlenmesinde önemli olan, istemenin zgr olarak böylece de yalnızca duygusal itilimlerin etkisinden uzak olarak değil aynı zamanda bu tür itilimleri geri çevirerek ve ahlak yasasına aykırı olabildiği taktirde her türlü eğilimi engelleyerek, yalnızca yasayla belirlenmesidir.”⁸²

⁸⁰ I. Kant, 1999, s. 80.

⁸¹ a.g.e., s. 80.

⁸² a.g.e., s. 80.

Bu ifade ahlak yasasının ahlaksal eylemin bir güdüsü olarak etkisinin negatif bir tanımını verir. Yasa, eğilimler ya da duysal duygular üzerine uygulanan bir koparıp atmayı ortaya koyar. Ama duygunun bu negatif etkisi, duysal duyguların koparılmasının kendisi bir duygudur. Kant'a göre bu negatif duygudan savmayı gerçekleştiren ve temellendiren güç apriori ve pozitif biçimde görünmektedir. Kırılmaya uğrayan tüm duysal eğilimler kendini sevme ve kendini beğenme anlamında eğilimlerdir. Kant yasa bilincinin bu iki eğilim üzerinde ayrı ayrı etkisi olduğunu öne sürer.

Kişinin kendisi için her şeyin üstünde gelen bir iyi olmayı dilemesi şeklinde anlaşılabilir olan ben sevgisi, arı pratik us tarafından ahlak yasasından önce ussal varlığın içinde kıpırdayan bir şey olarak ahlak yasasına uygun olmak koşuluyla yalnızca engellenir. Çünkü mutluluk arzusu her ussal varlığın arzulama yetisini kaçınılmazcasına belirler. Oysa kendi kendinden hoşlanma anlamında kendini beğenmişliği arı pratik us engellemekle kalmaz yerle bir eder. Çünkü kendini beğenmişliğin ahlak yasasından önce gelen bütün istemleri önemsiz ve geçersizdir ve yalnızca duysallığa dayanır.⁸³

“...Ahlak yasası böylece pozitif bir hal alır, yani ahlak yasası duysal değil akılsal bir nedensellik biçimidir, özgürlüğün nedenselliğidir, bu yüzden içimizdeki eğilimlere ters düşmekle kendini beğenmişliği zayıflattığı için, aynı zamanda bir saygı konusudur. Ve kendini beğenmeyi bile yere serip alçalttığı için en büyük saygının bir nesnesi üstelik deneysel bir kökeni olmayan, apriori bilinebilen pozitif bir duygunun temelidir. Ahlak yasasına sunulan saygı düşünsel bir nedenin uyardığı bir duygudur ve bu duygu tamamen apriori bildiğimiz ve zorunluluğunu doğrudan doğruya kavradığımız tek duygudur.”⁸⁴

Bu alıntılarda vurgulanan şey ahlaksal eylemin belirleyici temeli olarak yasaya saygıdır. Bu duygu us tarafından üretilir ve duysallık tarafından patolojik

⁸³ a.g.e., s. 81.

⁸⁴ a.g.e., s. 82.

olarak teşvik edilen bir duygu değildir. Ahlaki bir duygu olarak saygı, tamamlanmış bir eylemi yargılamaz, bir güdü olarak eylemin olanağını oluşturur.

Kant'a göre saygı her zaman yalnızca kişilere yönelir, hiçbir zaman şeylere yönelmez.⁸⁵ Çünkü saygı ahlak yasasına karşı duyulan bir duygudur ve ahlak yasasının öznesi de yalnızca insandır. Saygı bir duygu olarak us tarafından oluşturulur ve aprioridir. Eğilimimiz şeylere yönelebilir ama şeyler bizde hiçbir zaman saygı uyandırmazlar, yalnızca korku, hayranlık, şaşırma gibi duygular oluştururlar. Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*'nde, sıradan bir insanda kendimde bilincinde olmadığım derecede bir karakter dürüstlüğü hissedersen, böyle bir adamın önünde başımı ne kadar dik tutsam da ruhum eğilir ifadesini kullanır. Çünkü iyi olan her şey insanda her zaman eksiklik gösterir ve o dürüst kişinin eylemini kişi kendi eylemiyle karşılaştırdığında, kendini beğenmişliğini yerle bir eden bir yaşamın, yasaya uygun eyleminin başarılabilceğini o insanın eyleminde görmüş olur. Böylece kendi beğenmişliğinden uzaklaşan kişi pratik olarak saygının kendisini etkilemesine izin verdiği ölçüde, yasasının kendisini aşan gücü karşısında kendi yüceliğinin farkına varacaktır.

“...Ahlak yasası nesnel olarak istemeyi aklın yargısında belirlerken özgürlük kişinin kendisine değer vermesini de içeren tüm eğilimleri yasaya uyma koşuluyla sınırlandırır. Bu sınırlama duygu üzerine bir etkide bulunarak ahlak yasasından apriori bilinebilen acı duygusunun oluşmasına yol açar ve bu kişinin kendi kişisel değeri üzerindeki kanısına zarar veren negatif bir etkidir; dolayısıyla yasanın duygu üzerindeki etkisi kişinin kendi gözlerinde küçük düşmesidir. Diğer yandan ahlak yasası nesnel olarak istemeyi doğrudan belirleyen bir neden olduğundan, dolayısıyla da kişinin kendi gözlerinde bu küçük düşmesi yasanın arılığıyla ilgili olduğundan, duyular dünyasından kişinin kendi gözlerinde küçük düşmesi, düşünsel açıdan yasanın kendisine ahlsal değer vermede bir yücelmedir. Yani yasa için duyulan saygı, düşünsel nedeninden dolayı apriori bilinen pozitif bir duygudur.”⁸⁶

Çünkü ahlak yasası pratik usun nesnel nedenlerine dayanan bir etkinliktir, bu

⁸⁵ a.g.e., s. 84.

⁸⁶ a.g.e.,s.87.

etkinlik öznel nedenler tarafından engellendiği için etkisini eylemlerde göstermez. Dolayısıyla ahlak yasasına duyulan saygı, yasanın duygu üzerinde dolaylı ama pozitif bir etkisi olarak ve bu etkinliğin öznel nedeni olarak yasaya uymak için bir güdü sağlar. Sonuç olarak ahlak yasasına duyulan saygı tek ahlaksal güdüdür. Kant'ta ahlak yasası ve saygı duygusu birbirine doğrudan bağlıdır. Ahlaki bir eylemin gerçekleşebilmesi için, istencin ahlak yasası tarafından belirlenmesi gerekir. Ahlak yasasına göre eyleyen her ahlaki aracı zorunlu olarak ahlak yasasına saygı duyacaktır. Demek ki ahlak yasasına apriori olarak duyduğumuz saygı duygusu aracılığıyla biz hem kendimizi hem de eylemimizi ahlaki bir boyuta yükseltiyoruz.

3.3. Saygı ve Ödev İlişkisi

Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde saygı ile ödev ilişkisini ahlaki değer tartışmasının sonunda ele alır. Ona göre eylemler ancak ödevden yapılırsa ahlaki değere sahip olurlar, dolayısıyla ahlaki eylem yöneldiği amaçtan değil, dayandığı maksimden çıkar. *Temellendirme*'de “ödev, yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur” ifadesi yer alır.

Kant burada eylemin zorunluluğunun olanaklı temeli olarak istemenin her türlü nesnesini ortadan kaldırarak, istemeyi nesnel olarak yasa, öznel olarak da bu pratik yasaya arı saygıdan başka belirleyebilecek hiçbir şey kalmadığı sonucuna varır. Peki Kant ödevden eylemede neden ısrar eder? Yani biz bir eylemin ödevle bağlılığının, kişinin duygusal açıdan etkilenen ussal aracı olarak öteki eğilim ve duygularından bağımsız olarak, ahlaki bir eylem için bir yeterli bir güdüleme sağlayacağını nasıl anlayacağız? Bu soruların cevabı, Kant'ın ahlak yasasına saygı

görüşünde, yasaya saygının yalnızca ahlaki teşvik edici olarak görülebileceği anlayışı içinde yer alır. Ödevle güdülenme, eylemimizi bir ödev haline getiren her yasaya olan saygımızla güdülenmedir.

Pratik Usun Eleştirisi'nin “Arı Pratik Aklın Güdülleri Üzerine” adlı bölümünde Kant, saygı idesini ödevle saygı arasındaki ilişkiye dayandırarak sonuçlandırır. Ahlak yasasına duyulan saygıdan dolayı, isteme tüm eğilimleri baskı altına alarak ahlak yasasına özgürce boyun eğer. Kant'a göre ödev eğilimleri olanaksız kılan nesnel pratik olan eylemdir. Ödev pratik açıdan bir zorlayıcılıkla eylemleri belirler. Bu zorlamadan doğan duygu olarak saygı pratiktir, yani istemenin belirlenmesi ve usun nedenselliğiyle olanaklı hale gelir. Yasaya boyun eğdiren saygı duygusu, eylemin kendisi bakımından acı vericidir. Ama yasaya uymaya zorlayan şey insanın kendi usunun yasa koyması olduğu için bu duygu aynı zamanda kişiyi kendine yüceltir.

Ödev, nesnel olarak, eylemin yasaya uygunluğunu, öznel olarak ise yasaya saygıyı ister. Ödevde uygun eylemekle ödevden dolayı eylemek, yani yasaya saygıdan dolayı eylemde bulunmak arasında önemli bir fark vardır. Birinci durumda istemeyi belirleyen neden eğilim de olabilir ve bu durumda eylem yasallık içerir, oysa ikinci durumda eylemin ahlaksal değerinin oluşmasında, eylemin yalnızca ödevden dolayı, yani yasaya saygıdan dolayı yapılması gerekir.⁸⁷ Her ussal varlığın yapması gerekeni bildiren bir yasa varsa, bu varlıkların ondan kopamayacakları bir ödev fikri de oluşur. Ussal araçlar olarak bir eylemi ahlaki ödevimiz olarak gerçekleştirirken, pratik usun ortaya koyduğu yasanın bildirdiği gibi eylememiz gerektiği düşüncesiyle güdülenerek eyleyebiliriz. Ancak böyle bir yasa, bir us ilkesi olması bakımından evrensel

⁸⁷ a.g.e., 89.

geçerliliğe sahip olması nedeniyle saygı konusu olabilir.

“Ey ödev! Sen, hoş giden, duyguları okşayan hiçbir şey taşımayan, yalnızca boyun eğmeyi isteyen; istemeyi harekete geçirmek için insanın gönlünde doğal bir nefret uyandıracak ve onu dehşete kaptıracak tehditler savurmayan; yalnızca insanın gönlüne kendiliğinden girecek kapı bulan ama yine istense de istenmese de kendine saygı uyandıran; gizlice ona karşı etkide bulunsalar da önünde bütün eğilimlerin sustuğu bir yasa ortaya koyan, ey yüce büyük ad! Sana yaraşır kaynak hangisidir?”⁸⁸

Bu kaynağı Kant kişilik olarak adlandırır. Ahlak yasası ile ödev arasındaki ilişki eğilimleri ortadan kaldırır. İnsanın ahlaki değerini ortaya koyan şey yine insanın kendisidir, yani ödevin kaynağı olarak görülen kişilik idesidir. Kendi usu tarafından oluşturulan arı pratik yasalara bağlı olan özgür bir ahlaki aracının bir olanağı olarak görülen, tüm doğa mekanizminden bağımsızlık, kişiliği oluşturan şeydir. Kişi, iki dünyaya ait bir varlık olarak, kendi öz varlığını, duyular dünyasıyla ilgisinde ancak saygıya değer olarak görür.

3.4. Kişilere Saygı

Kant, bir eylemin ahlaki olanaklılığının ahlak yasasına göre eylemekle mümkün olacağını dile getirmişti. Ahlak yasası, tüm ussal araçlar üzerinde bir zorlayıcılığa sahiptir. Bir aracı, eyleminin evrenselleştirilebilir bir yasa olmasını istemekle, başka araçları da dikkate alır. Dolayısıyla kişinin eylemleri, yalnızca kendine karşı sorumluluğunu değil, diğer tüm insanlara karşı sorumluluğunu da ifade eder. İşte bu sorumluluk nedeniyle tüm varlıklar içinde yalnızca insan saygı görmeye layık tek varlıktır.

⁸⁸ a.g.e., 95.

Her defasında insanlığa, kendi kişisinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf bir araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun.⁸⁹ *Temellendirme*'de Kant bu koşulsuz buyruğu formüle eder. Kant'ın ahlak kuramının temelinde, insanlara kendileri içinde amaçlar oldukları için saygı duyulması gerektiği iddiası vardır. Kant'ın burada amaç olmaktan kastettiği şey, bir değere sahip olmaktır. İnsanlar kendi içlerinde birer amaç olarak nesnel bir değere sahiptirler. Bu değerden dolayı saygı duyulmaya layıktırlar.

“...Eğilimlerin yöneldiği bütün nesnelere ancak koşullu bir değeri vardır; çünkü eğilimler ve bunlara dayanan gereksinimler olmasaydı, nesnelere değersiz olurdu. Gereksinimlerin kaynakları olarak eğilimlerin kendilerinin ise, öylesine az mutlak bir değeri var ki, kendileri için dilenemezler. Eylemlerimizle sahip olacak her nesnenin değeri her zaman koşulludur. Varoluşları bizim istememize değil de, doğaya dayanan varlıkların, akıl sahibi olmayan varlıklar olunca, yine de araç olarak ancak görece bir değeri vardır, bu yüzden onlara şeyler denir; oysa akıl sahibi varlıklara kişiler denir, çünkü onların doğal yapısı bile onların kendilerini amaçlar olarak, yani sırf araçlar olarak kullanılmayacak şeyler olarak gösterir, böylece de her türlü kişisel tercihi sınırlar ve bir saygı konusudur.”⁹⁰

Yukarıdaki uzun alıntıda Kant, insanların değerinin her türlü şeyin üzerinde olduğunu söylerken onun bu yargısını destekleyen başlıca iki temel olgu olduğu görülür: Birincisi insanlar arzu ve hedeflere sahiptir ve öteki tüm şeyler onlar için kendi tasarılarıyla bağlantılı olarak değer kazanırlar. Sırf şeyler ise, sadece amaçlara ulaştıracak araçlar olarak değere sahiptirler. Dolayısıyla onlar kendi başına düşünüldüklerinde hiçbir değeri yokken, onlara değer veren şey insan amaçları olmaktadır. İkincisi insanlar kendi kararlarını alabilen, amaçlarını belirleyip davranışlarına usla yön verebilen özgür araçlar oldukları için bir iç değere yani saygınlığa sahiptirler. Ahlaki iyiliğin dünyada var olabilmesinin tek yolu, ussal varlıkların ne yapmaları gerektiğini ve bunu bir ödev duygusuna göre eyleyerek

⁸⁹ I. Kant, 2002, s. 46.

⁹⁰ a.g.e., s. 45-46.

yapmaları gerektiğini anlamalarıdır.⁹¹ Kant'ın ahlaki değer dediği şeyin olanaklılığı ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Kant ahlaki araçların değerinin mutlak olduğunu ve başka bir şeyin değeriyle karşılaştırılmaz olduğunu düşünür. Ussal araçların değeri her türlü bedelin üzerinde olduğu için buradan ussal varlıklara asla yalnızca bir araç olarak değil her zaman bir amaç olarak ta davranılması gerektiği sonucu çıkar. Kişilere saygı duymak, onları mutlak koşulsuz, karşılaştırılmaz biçimde değerli görmektir. Başka ahlaki araçlara başkalarıyla kıyaslayarak değil, başka biri için değerli olmaları bakımından ya da bir amaca kendi içlerinde değer vererek, bu değerini onlar üzerindeki davranışlarımıza mutlak zorlamalar koyduklarını kabul ederek değer vermek gerekir. Diğer insanlarla ilişkilerimizde ödev ilkesine göre hareket etmeliyiz. Onların haklarına saygı gösterip onlara zarar vermekten kaçınmalıyız; dolayısıyla eylemlerimiz kişilerin değerlerine uygun saygıyı ifade etmelidir.

Ussal araçlara kendi içlerinde amaçlar olarak davranmak onların ussallığına saygı duymak demektir. Ussallık aracılığıyla insanlar kendi uslarına dayanarak uslamlama yoluyla belirli şekillerde eylemeyi tercih ederler. Dolayısıyla saygı duyulması gereken şey onların us ve istemeleridir. Bütün insanlar ussallığa eşit derecede sahiptirler. Bu nedenle saygı, bizim tüm insanlara sadece insan oldukları için eşit ölçüde borçlu olduğumuz bir şeydir. Kişinin sahip olduğu yetenekleri, başarıları, ailesi, toplumsal statüsü ve üstlendiği roller bu anlamda bir saygının konusu olamazlar. Bu tür özellikler kendi başına hayranlık uyandırabilir ama insanları sırf insan olmaklık açısından ele alan ahlaki değerleri yansıtamazlar. Saygı tüm insanların ortak olarak sahip olduğu bir şeydir, aksine bir bireyi ötekenden ayıran

⁹¹ J. Rachels, **The Elements of Moral Philosophy**, University of Alabama at Birmingham, chapter 10, s.115.

bir şey değildir. Bütün insanlar, bireysel başarıları, sosyal statüleri ahlaki değer ya da değersizlikleri ortak ussal yapıları dışında herhangi bir özellikleri hesaba katılmaksızın tüm araçlar arasında eşit bir aracı olarak saygı duyulacak varlıklardır. Tüm ussal varlıkların saygı görmek açısından eşit olmaları her kişiye her konuda eşit davranılması gerektiği anlamına gelmemelidir. Kişiler, özel nitelikleri, başarıları, değerleri, statüleri ve yararlılıkları nedeniyle farklı biçimde değerlendirilmelidirler. Ama kişilere kendi içlerinde amaçlar olarak eşit biçimde saygı duyulmalıdır. Kişi olma olgusu her zaman beraberinde saygı duyulmayı da getirir. Kişiler ne yapıp ettiklerine bakmadan saygı gösterilmesi gereken varlıklardır. Ahlaksal açıdan en kötü birey bile kendi içinde amaç olarak görülmeli ve ona saygılı davranılmalıdır.

Lawrence M. Hinman *Ethics* adlı kitabında “Ödev ve Saygı Etiği” bölümünde başka insanları araç olarak kullanmakla ilgili bir örnek verir: Harold adında kolej yurdunda kalan utangaç olan ve çekici olmayan bir eleman var. Gerçek bir arkadaşı yok. Oda arkadaşları onunla pek vakit geçirmiyorlar, o da zamanın çoğunu ders çalışarak geçiriyor. Bir yıl böyle geçtikten sonra, babası doğum gününde ona yeni bir spor araba alıyor ve yakındaki bir kolejde okuyan çok çekici ve güzel kız kardeşi de onu ziyarete geliyor. Bu iki olaydan sonra tüm ilgi Harold’un üzerine çevriliyor. Kız kardeşini getirmesi koşuluyla birçok partiye davet ediliyor. Bir anda birçok arkadaşı oluyor ama bunların çoğunluğunun ya arabası ya kız arkadaşı ya da her ikisi de yok.⁹²

Bu örnekte Harold’un yeni edindiği arkadaşlarının çoğunun onu kullandığını düşünmek herhalde yanlış olmayacaktır. Çünkü onların ilgilendikleri şey kişi olarak Harold’un kendisi değildir. Eğer öyle olsaydı arabası olmadan ve kız kardeşiyle

⁹² E. Ross, s. 224.

tanışmadan önce onunla ilgilenirlerdi. İlgilenmelerinin nedeni kız kardeşiyle tanıştırılmak ve arabasını ödünç almak istekleri olacaktır. Bu durumda arkadaşlarının Harold'u bir araç olarak kullandıkları söylenebilir.

Oysa Kant'ın söylemiyle dile getirecek olursak, insanlara daima bir amaç olarak davranmamız gerekir. Burada amaç olarak davranmamız gereken şey, insanların içindeki insanlıktır. Bizim insanlığımız, bizi insan yapan özelliklerin toplamıdır. Bu özellikler de, kendini yönlendiren ussal davranış gösterme yeteneği kendi amaçlarının peşinden koşma yeteneği ve bunlarla bağlantılı diğer yeteneklerdir.

Şimdi biz bu örneği tersten düşünmeye çalışalım. Yani Harold'un arkadaşlarının onu bir araç olarak kullanmaya çalışmadıkları bir durum. Diyelim ki arkadaşları Harold yurda geldiği günden itibaren onun çekingenliğini yenmesine yardımcı olarak onunla ilgileniyorlar, onu hiçbir çıkarları olmaksızın katıldıkları partilere davet ediyorlar, onu kendi kişiliğinde bir insan olarak görüp, ona amaç olarak yöneliyorlar. Doğum gününde yeni sahip olduğu araba ve kız kardeşinin okulda onu ziyaret etmesi olayları, arkadaşlarının Harold'a karşı davranışlarında bir değişikliğe yol açmayacaktır. Belki kız kardeşinin çekiciliğinden dolayı ondan yardım bekleyen veya arabasına ihtiyaç duydukları için arabasını ödünç almak isteyenler olacaktır. Ama bu istekler hiçbir zaman Harold'u sırf bir araç olarak kullanmak istedikleri anlamına gelmez. Çünkü onlarda Harold'a karşı bir davranış değişikliğine yol açmaz ve belki de bu isteklerini doğrudan doğruya ona belli ederler. Bu durumda Harold, kendi özgür istenciyle onların bu taleplerine karşı nasıl davranması gerektiğini kendisi belirleyecektir. Arabasını ihtiyacı olan birine verirse bu amacı kendi amacı haline getirmeyi tercih ediyor olacaktır. Dolayısıyla

arkadaşları onu kendi amaçlarına ulaşmak için sırf bir araç olarak kullanmış olmayacaklardır. Kant'ın ussal varlıklar daima aynı zamanda amaçlar olarak, yani sırf bu aynı eylemin amacını kendi içlerinde barındırabilmeleri gereken varlıklar olarak itibar görmelidirler demekle kastettiği budur.⁹³

Bir başkasının amaçlarını kendi amaçlarım gibi görmek, benim onun yerine eylemeye hazır olmam gerektiği anlamında değildir, daha çok onun statüsünü onun bu statüyü elinde tutmasına yardım etmek için gerekli olan şeyi yapmaya hazırlıklı olacağım şeklindeki amaçlarının bir takipçisi olarak desteklediğim anlamındadır. Benim burada desteklediğim şey öteki aracının amaçlarının başarılı takibidir. Yani başkalarının huzur ve mutluluğunu onun amaçlarını takip koşullarını destekleyerek yerine getiririm. Burada ödev olarak yapmam gereken şey, öteki aracının elinde değilken gerçek ihtiyaçlarını karşılamaya katkıda bulunmaktır.

Böyle bir yorum sonucunda ulaşılabilecek bir nokta vardır. Başkalarının amaçlarını kendi amaçlarım olarak görmek demek, aynı zamanda o kişideki insanlık idesinin üzerime yüklediği saygı duygusunun, beni böyle bir amaç için eylemem gerektiği zorunluluğuna yönlendirmesi demektir. Saygı idesi, öteki ahlaki araçların varlığını zorunlu kılar. Ahlaksal bir ilişki, ancak her ikisi de özgür, ussal araçların değerinin haklarını ihlal etmeden ahlaksal olarak kendini sınırlandıran eylemleriyle mümkündür. Başka insanlara duyduğumuz saygı bir anlamda kendi nefsimizi onlardaki insanlık idesiyle sınırlandırarak pratik bakımdan ortaya çıkacak saygı olacaktır. Burada hem kendimize dair düşünürken başkalarını göz önüne alarak kendimizi kontrol etmeyi içeren hem de başkalarını küçük düşürücü, hor gören davranışları ve kendimizin onlardan daha değerli olduğumuz şeklindeki inançları yok

⁹³ J, Rachels, s. 117.

eden bir anlayış söz konusudur.

Şimdi, neden her kişiye bir değerler kaynağı olarak saygı duyup değer vermemiz gerekir? sorusunu sormak gerekir. Başkalarına saygı duymayı reddedenlere hatta kişilerin insan olma olgularına saygı duyulması gerektiği ahlaki gerekliliğini önemsemeyenlere de neden saygı duyulması gerekir? Kant'ın her ahlaki aracının insan olarak belli bir saygıyı hak ettiğini söylemesine rağmen, ahlaksızca eylemleri nedeniyle tüm insanlığa zarar veren bazı insanların saygıyı kaybettiklerini neden söylemiyoruz? İnsan olma olgusu ya da insan olmanın kendisi saygı ile tanınmayı gerektiren bir ahlaki durumdur. Dolayısıyla kötü niyetli insanlar da olsalar, tüm insanlara insan olarak saygı duymamız gerekir. Ama bunu, onların davranışlarını hoş görerek, değiştireceklerine güvenerek ya da onları affederek yapamayız.

İnsanlar birbirinden farklı geri plana ve değere sahip olmalarına rağmen, kendilerinde ve başka araçlarda özgürlük, eğilimleri değerden düşürecek bir yaşam, kendine ve başkalarına saygı temel biçimlerine sahip olma gibi konuları en yüksek değere sahip olarak görürler. Bunlar kişinin sahip olduğu kişisel tercihlerden daha yüksek düzeyde bir değere sahiptirler. Ussal bir kişi, kendi usu tarafından yönetilen bir hayatı tercih ederek, kendi kişiliğine ve ussal doğasına saygı duyulmasına öncelik tanır. Dolayısıyla buradan tüm insanların, insanlar olarak saygı duyulmaya öncelik vermeye, yatkın olduklarını söyleyebiliriz. Bunun sonucu olarak tüm insanlar bu değerleri korumaya yönelik ahlaki zorlamalar önererek, başkalarının da bu zorlamaları onaylayacaklarını düşünürler ve umarlar. Örneğin kendini koruma ahlaki önermesi, başkalarını korumayı kabul etmek gerektiğini istemekle aynı anlamdadır. En yüksek değerler içinde bir duygu olarak varsayılan saygı, Kantçı anlamda her

insana saygı duyulması gerektiği düşüncesini onaylar. Tüm insanlar en azından potansiyel olarak ahlaki bir bakış açısına göre düşünme ve eyleme yeteneğine sahiptirler. Kant böylece ahlaklılığa eğilimi insan doğasının bir özelliği gibi görmektedir. Bu eğilimi bozacak nitelikte kötülüksever insanlarla karşılaşılabılır. Kant kötülüğü kendimiz için otorite olarak gönülden benimsediğimiz bir ahlak yasasını izlemeyi reddetme eğilimi olarak tanımlar.⁹⁴

Kant'a göre insan eylemlerini, ya us tarafından oluşturulan ahlak yasası ya da eğilimler belirler. Ahlaki eylem istencin yasa tarafından belirlenmesiyle oluşur. Dolayısıyla suçluların suç işlediği eylemlerde istencini belirleyen şey arzu veya eğilimleridir. Kant suçlarından dolayı cezalandırılması gereken kişilerin, içindeki insanlık idesinden dolayı hak ettikleri saygıyı kaybetmeyeceklerini savunur. Ona göre insanlar, başka bir nedenle değil, sadece suç işledikleri için cezalandırılmalıdır ve suçluyu suçunun ciddiyetine uygun oranda cezalandırmak önemlidir. Küçük suçlara küçük cezalar yetebilir, ama büyük suçlara karşı büyük cezalar gereklidir.⁹⁵

Bir insanı cezalandırmak, Kant'a göre ona bir insan olarak saygı duymak olarak ya da onu kendinde bir amaç olarak görmek olarak da düşünülmelidir. Ona göre bir kimseyi kendinde bir amaç olarak görmenin, onu ussal bir varlık olarak görmek anlamına geldiği daha önceden de dile getirilmişti. Ussal bir varlık demek, davranışlarıyla ilgili uslamlamaya yeterli olan ve en iyinin ne olduğuna dair kendi ussal kavrayışına dayanarak ne yapacağına özgürce karar veren bir kimse demektir. Bu niteliklere sahip olduğu için kendi eylemlerinden sorumlu olacaktır. İnsanlar işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılırken, eylemlerinden sorumlu tutulurlar. Cezada söz konusu olan şey, insanlara, yaptıkları kötülükleri özgürce seçen insanlar

⁹⁴ T. Hill, 2000, s. 110.

⁹⁵ J. Rachels, s. 120.

olarak karşılık vermektir.

Ussal bir varlık, insanlara nasıl davranmaya karar verirse, kendi yargısında bunun insanlara davranılması gereken yol olduğuna hükmeder. Çünkü koşulsuz buyruğun ilk formülüne göre biz ne yapacağımıza karar verdiğimiz zaman aslında davranışımızın evrensel bir yasa haline getirilmesini istiyoruz. Başkalarına karşı kötü davranarak suç işleyen bir insana karşı biz de kötü davranırsak, bu ona, insanlara davranılması gerektiğine onun karar verdiği gibi davranmak anlamına gelir. Bu durumda kendisine nasıl davranılması gerektiğine onun karar vermesini kabul ediyor oluru. Böylece onun yargısının bizim ona davranışımızı kontrol etmesine izin vererek, yargısına saygı duyuyor oluru.⁹⁶

3.5. Kendine Saygı

Kant'ın “her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun” şeklindeki koşulsuz buyruğu başkalarına saygılı davranmayı olduğu gibi kişinin kendine karşı da saygılı olmasını zorunlu kılan bir buyruktur. Başkalarına saygılı davranmanın olanağı, kendine karşı saygılı olmaktan geçer. Çünkü ahlaken anlamlı ve yaşanmaya değer bir hayat hem kişinin kendi onurlu ve mutlu yaşamı için hem de başkalarıyla birlikte yaşama niteliği için yaşamsal bir anlam içerir. Bir kişinin kendine saygılı olmadığı ya da kendine saygı duymayacak şekilde eylediğini söylemek, o kişinin ahlaken değerli bir yaşam sürdürmediğini söylemekle aynı anlamdadır.

⁹⁶ a.g.e., s. 122.

Kendine saygısı olmak ne demektir? Kişinin kendine saygı duyması nesnel olarak başka kişilere saygı duymayı gerektirir mi? Şimdi bu gibi sorulara Kant ahlakı nasıl yanıtlar veriyor ona bakalım. Kendine saygı, bir değer duygusu ya da kendi kendine uygun saygı olarak düşünülebilir. Böyle bir anlayış doğal olarak, utanç duyma, kendini yadsıma, alçaltma, kibirli olma durumlarıyla zıtlık gösterir. Kendine saygı, kişilerin yalnızca kişilerin, kendi iç değerleriyle ilgili olarak kendileriyle ahlaki ilişkileridir.⁹⁷ Böyle bir ilişki, kişinin eylem, tepki, değer biçme, güdülenme, beklentilerini içeren ahlaken önemli bir değere sahip olarak kendisini değerlendirmesi anlamına gelir. Dolayısıyla bireyin kendine çizdiği yaşamının yapısıyla ilgili olan kendine saygı, kişinin düşüncelerini, eğilimlerini, duygularını, eylemlerini etkileyerek kendini yansıtır. Bir kişiye karşı saygı duygusu, o kişinin bir kişi oluşu bakımından ahlaki bir değere sahip olarak değerlendirilmesi ve bu değerlendirmeden doğan ahlaki zorlamaların ışığında yaşamını içerir. Kant, bir ahlaki aracının kişi olma bakımından ahlaken kendine saygıya sahip olduğunu söyler. Bir toplumda yaşayan her birey, toplumdaki diğer bireyler gibi bir birey olarak eşit bir ahlaki değere sahip olduğundan, ahlaki topluluğun bir üyesi olarak kendine saygı duymalıdır. Bu durumda kendinin sahip olduğu ahlaki hakları, başkalarının ihlal etmemesi gerektiğini düşünerek, kendine saygısını korur.

Kendine saygı duygusu en temelde, ahlaki bir aracı olan kişinin özgür biçimde eyleme, değer verme ve eyleminin sorumluluğunu üstlenme yeteneklerini içerir. Kendilerine aracı olarak saygı duyan insanlar sorumluluklarının bilincinde eyleyerek, ahlaken değerli bir yaşamı üstlenirler. Bunlar, özgür istençleriyle oluşturdukları ahlak yasası ışığında eyleyerek, değerlerini ve kimliklerini bu

⁹⁷ a.g.e., s. 122.

standartlara uygun belirlerler, kendi yaşamlarına ve eylemlerine, ahlak yasasının sınırlayıcı koşullarına göre yön verirler.

Kendine saygı duygusu kendini beğenmişlikle aynı görülmemelidir. Kendini beğenme, kişinin kişisel özellikleri ve yeteneklerine dayanır ve ahlaki bir değerlendirme içermez. Çok iyi piyano çalan dünyaca ünlü bir piyanist, bu yeteneğinden dolayı kendini beğenebilir ama sırf bu yüzden onun ahlaken iyi bir kişi olduğu düşünülemez. Herhangi bir nedenden dolayı mesela bir hastalıktan dolayı artık piyanoyu eskisi kadar güzel çalmayabilir ve bu durumda kendini beğenme duygusu azalabilir. Ama kendine saygı, insan olmak olgusunun içinde mevcut olduğu için ne olursa olsun kaybedilemez.

Kant'a göre kendimize kişi olarak saygı duymak ahlaki bir ödevimizdir.⁹⁸ Bu ödev bizi her zaman değerimizin farkında olarak eylemeye ve yalnızca kendi içimizde amaç olarak kendimize uygun eylemeye, ussal yapımızı ahlaken alçaltan biçimlerde eylemekten kaçınmaya iter. Kendine saygı tüm ahlaki ödevlerin temelini oluşturur. Çünkü kendine saygısız olmayan bir aracının, kendi dışındaki araçlara ya da şeylere saygılı eylemesi düşünülemez. Bizim kendimize saygı duyma ödevimizi gerçekleştirmemiz, öteki kişilere saygı duyma ödevimizi gerçekleştirmenin zorunlu bir koşulu oluyor. Ahlaki ussal aracının kendine karşı kişi olarak değeri ve kendine saygı duyma ahlaki zorunluluğu, kişinin kendini yüceltici bir saygı hissinin varlığı anlamına gelir.

Kişinin kendine saygı duyması, kendine karşı ödevidir. Kendine saygı duymamak ahlaki bir yetersizlikten de kaynaklanıyor olabilir. Bu konuda Thomas Hill "Kölelik ve Kendine Saygı" başlıklı 1973'te yazdığı makalesinde verdiği üç

⁹⁸ Dillon, Robins., **Respect**, The Stanford Encycloedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu>, s. 19.

örnekle köle ruhlarda kendine saygı duygusunun nasıl alt edildiğini gösterir. İlk örneğinde Tom amca dediği itaatkar bir siyahı ele alır. Tom amca, beyaz işvereni ona ne verirse minnetle kabul eder, beyazlardan geri durur ve kendilerinden yetersiz beyazların, işi elinden almalarına ses çıkarmaz. Bir siyah olarak, beyazlardan daha az hak sahibi olduğu fikrini sorgusuzca kabul eder. Değer verdiği, arzuladığı ve talep edebileceği şeylerin beyazların değer verdiği, arzuladığı ve talep ettiği şeylerden daha önemsiz olduğunu düşünür, daha iyi bir şey bekleme hakkı olduğunu düşünmez.⁹⁹

İkinci örnekte kendini hiç beğenmeyen bir kişi ele alınır. Bu kişi hiçbir şey talep etmez, başkaları haksız biçimde kendisinden yararlanırken hiç ses çıkarmaz. Tercihleri sorulduğunda, bunların hiçbir önemi olmadığını düşünür. Bu kişi, bir birey olarak kendi elverişsizliklerine ve başarısızlıklarına dair bir farkındalığa sahiptir. Kendinden utanma ve kendini aşağılama duygusu sonucu başkalarının maşası olmaktan hoşnuttur.¹⁰⁰

Son örnek kocasına hizmet etmeye son derece gönüllü bir itaatkar zevcedir. Kocasının kendisi için tercih ettiği giysileri giyer, onun istediği konukları davet eder. Eğer kocası isterse kendi dostluklarına ve tercihlerine bakmaksızın onun istediği şehre taşınabilir. Kendi çıkarlarını, değerlerini ve ideallerini oluşturmaya yanaşmaz. Çünkü kocasının değerleri ve idealleri her zaman kendinin değerleri ve ideallerinden önce gelir.¹⁰¹

Thomas Hill'in verdiği bu üç örnekte, kendine saygı eksikliği nedeniyle kölelik dediği tutum gözlenmektedir. Bu üç örnekteki kahramanların tutumlarını

⁹⁹ T. Hill, 2000, s. 257.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 258.

¹⁰¹ a.g.e., s. 258.

ahlaken karşı çıkılabilir olarak görmek için gerekçelerimiz neler olabilir? Her üç örnekte de söz edilen kişiler, kendi ahlaki haklarını anlamamışlardır. Bu ahlaki haklardan kastedilen şey, insanın yalnız insan olmasından kaynaklanan, insan sayılmasını gerektirecek haklardır. Bu insanlar, insan olmak olgusundan dolayı sahip olacakları hakların bilincinde olmadıkları için onları kaybedip kaybedemeyeceklerini ya da onlardan vazgeçip vazgeçemeyeceklerinin de bilincinde değildirler.

Birinci örnekteki Tom amca, beyazlarla ahlaki açıdan eşit olduğunu yadsıyan bir tutum gösterdiği için, beyazlar kadar kendisinin de uygun bir ücretle çalışabileceğini ve söz hakkı olduğunu anlayamaz. Kendini hiç beğenmeyen kişiyi köle yapan şey, bazı adil haklardan kaçılması gerektiğini kendi içinde anlayamamasıdır. Kendi değerini yeterince açık biçimde görmesine rağmen, başkalarından bekleyebileceği şeyin sırf kendi değerlerinin bir işlevi olmadığını anlayamaz. İtaatkar zevce, kendi haklarının bilincindeymiş gibi görünmesine rağmen, kocasına hizmet etme rızasının sırf belli koşullar altında kendi haklarından geçerli bir feragat olduğunu değerlendiremez.¹⁰² İtaatkar zevcenin kendi haklarından özellikle de özerk bir ahlaki aracı olarak görülme hakkından vazgeçtiği görülür.¹⁰³

Tom amca tüm insanlar arasında eşit bir ahlaki konumu olduğunu reddettiği için, itaatkar zevce uşak rolünü bir alışkanlık haline getirdiği ya da değişimi göze alamayacak kadar ürkek olduğu için, kendini hiç beğenmeyen de kendi haklarını ihlal etmeyi kolayca kabul ettiği için köledirler ve bu nedenle kendine olan saygılarını sarsmışlardır. Hiçbir güdü onları bunu yapmaya itmediği halde, kendi ahlaki statülerini tanımayı istememeyi seçmişlerdir.

Kant'ın kişilere saygı kavramı, ahlak yasasına saygıdır. Kişilere saygı

¹⁰² a.g.e., s. 260.

¹⁰³ E. Ross, s. 235.

kavramı, dikkatlice incelenirse, bu kavramın hep, bir örneğin bize gösterdiği ödev bilincine dayandığı; dolayısıyla saygının, ahlaksal bir temelden başka temeli olmayacağı anlaşılır.¹⁰⁴ Kant'ın bu alıntısından da anlaşılacağı gibi kişilere saygı, ahlak yasasının onlara verdiği haklara saygıdır. Bir aracı ahlak yasasına saygı duyuyorsa, o zaman kendi ahlaki haklarına da saygı duymalıdır. Kendi haklarına saygı duyan, kendine de saygı duyacaktır. Bu da kölelikle bağdaşmayan bir durumdur. Bizim ahlaki ödevimiz, ahlak yasasına saygı duymamız gerektiğidir, yani her aracı ahlaki bakış açısını benimseme idealine uygun eylemelidir. Bu ideali yalnızca eylemlerle gerçekleştirmek yeterli olamaz, aynı zamanda kişinin, ahlak yasasının ruhunu da içinde hissetmesi gerekir, yani yasaya uymanın yanında yasaya saygı da göstermelidir. Bu nedenle ahlaklılık eşit temel hak ve ödevler sistemi olarak saygıya değer olmalı, dolayısıyla ahlaklı bir insan, yasaya uyarak ve onun ruhunu taşıyarak ona saygı duymalıdır.

Yukarıdaki örneklerde gösterildiği anlamıyla köle insan, ahlaklılığa saygı gösterme temel gereğini yerine getirmemiştir. Ahlaki değerlere saygı gösteren bir kişi, kendisinin ahlak sistemi içindeki yerini bilir, kabul eder ve onun kötüye kullanılmasına izin vermez. İşte köle insanın eksikliği bunu yapmamasından kaynaklanır. O sistemi anlamadığı için ona uygun şekilde saygı göstermemiştir. Başkalarından saygı görme hakkı, kişinin vazgeçemeyeceği haklarından biridir. Bir kişinin başkalarınca aşağılanmaya razı olmaya ne kadar istekli olduğuna bakılmaksızın, onlar ona bir kişi olarak saygı göstermelidirler. Bir kişi, bu saygıya uymayan aşağılamalara sessiz kalıp rıza gösterse bile, aslında vazgeçemeyeceği bir haktan feragat ediyormuş gibi eyliyor olacaktır.

¹⁰⁴ I. Kant, 1999, s. 90.

Kant kendine karşı ödevlerin başkalarına karşı ödevlerin bir önkoşulu olduğunu söyler.¹⁰⁵ Köle insanın davranışları açısından bu söylemi ele alırsak eğer, köle insanın kendi haklarının bilincinde olmadığı için, başkalarının haklarını değerlendirmek için uygun bir konumda olmadığını söyleyebiliriz. Başka insanlarla eşit statüde olduğunu anlayamadığından, başka insanların haklarını yeterince değerlendiremez. Bu durumda köle insan kendine karşı ödevini gerçekleştirmediği için, başkalarına karşı da ödevlerini ihlal etmek durumunda kalacaktır.

3.6. İnsanlık İdesi Olarak Saygı

Ahlak yasasına saygı duymak, ahlaksal bir eylemin belirleyici temelidir. Bu saygı duygusu us tarafından üretilir, diğer duygusal duygular gibi patolojik bir duygu değildir. Saygı duygusunu hisseden benlik, aynı zamanda kendi kendisini de duyar. Yani yasaya saygı duyan benlik kendi kendisine açık hale gelir. Bir ahlaki eylemin güdüleyici temeli olarak yasaya saygı duygusunun oluşumu, benim kendi benliğimin bir ortaya çıkış tarzıdır. Us, özgür bir şekilde ahlak yasasını, kendine koyar. Dolayısıyla bu yasa aracılığıyla benlik, kendini sevme ve kendini beğenme gibi duygular tarafından anlaşılmayan kendiliğini ortaya çıkararak, benliğin kendi kendisine saygı duymasına yol açar.

Yani yasaya saygı olarak saygının ortaya çıkışı, kişinin kendisiyle ilişkilidir. Kişi, kendi usuyla oluşturduğu yasaya kendisini teslim eder. Bu aynı zamanda kendi kendisine bir boyun eğme anlamına da gelir. Yani ben kendimi yasaya saygı içinde özgür bir benlik olarak kendi kendime boyun eğdiririm. Kendimi arı us olarak kendi

¹⁰⁵ T. Hill, 2000, s. 263.

kendime boyun eğdirmem aynı zamanda kendimi özgür ve kendi kendini belirleyen varlık olarak kendi kendime yükseltmem anlamına gelir. Dolayısıyla kişinin kendini kendine boyun eğdirerek yükseltmesi, kendi saygınlığı içinde kendini oluşturmasıdır. Yani kişinin özgür bir varlık olarak kendisine koyduğu yasaya saygıda, kendisine karşı saygısızlığının olması söz konusu olamaz. Ahlaki bir duygu olan yasaya saygı aracılığıyla kişi kendine ve başkalarına karşı sorumlu olur. Ancak bu duygu aracılığıyla benlik kendisini tüm duyuusal belirlenimlerden özgür olarak anlar.

Ahlak yasasına saygının oluşturduğu ahlaki değer, aslında kişilerdeki insanlıktır. Ahlaki ussal araçlar içindeki insanlık sayesinde kendi içlerinde amaçlar olarak karşılık görürler. Bu nedenle Kant ödevin kaynağı olarak kişiliği görür:

“Ey ödev! Sana yaraşır kaynak hangisidir? Ve eğilimlerle her türlü akrabalığı yadsıyan senin asil soyunun kökleri nerededir? Bu, insanı (duyular dünyasının bir parçası olarak) kendisinin üstüne yükselten şeyden; insana, ancak anlama yetisinin düşünebileceği bir şeyler-düzenine, aynı zamanda bütün duyular dünyasını, onunla birlikte de insanın zaman içinde deneysel olarak belirlenebilen varoluşunu ve (ahlak yasası gibi böyle kayıtsız şartsız alan pratik yasalara uygun) amaçların tümünü kendi altında bulunduran düzene bağlayan şeyden daha aşağı bir şey olamaz. Bu, kişilikten yani özgürlükten ve aynı zamanda kendine özgü yasalara başka bir deyişle kendi aklı tarafından verilen arı pratik yasalara bağımlı olan bir varlığın olanağı olarak görülen, tüm doğa mekanizminden bağımsızlıktan başka bir şey değildir; dolayısıyla, duyular dünyasına ait olan kişinin, aynı zamanda düşünülür dünyaya ait olması bakımından kendi kişiliğine bağımlı olmasından başka bir şey değildir.”¹⁰⁶

Görüldüğü gibi ödevin kaynağı olarak görülen özgür kişilerdeki insanlık idesi, onların ahlaki araçlar olarak amaçlar ortaya koyma yeteneği ve özerk olma yeteneğini içerir. Amaçlar ortaya koyma yeteneği ussal bir yetenektir. Us aracılığıyla içgüdü ve arzulardan bağımsız olarak, bir şeyin değerli ve önemli olduğunu, değer verilmeye layık olduğunu belirlemek, şeyleri ussal olarak değerlendirmektir. Özerk olma yeteneği ise hem ahlak yasası oluşturma hem de bu yasaya uyma anlamına gelir. Tüm ahlaki ussal araçlar, uslarını kullanarak kendi ussal istemeleri aracılığıyla

¹⁰⁶ I. Kant, 1999, s. 95.

ahlak yasalarını oluştururlar ve arzu ve eğilimler gibi usu ve istemesi dışındaki herhangi bir güç tarafından eyleme zorlandıkları için değil, yalnızca kendi uslamamaları sonucu kendi başına koydukları ahlak yasalarına uygun olarak özgürce eyleler. Dolayısıyla özerk olma, kişinin kendi yaşamının anlamını özgürce yönlendirme, biçimlendirme ve belirleme yeteneğidir. Bu yetenek ahlaki sorumluluğun başlıca koşuludur.

“...Gerçi insan pek de kutsal değildir, ama onun kişisinde insanlık onun için kutsal olmalıdır. Yalnızca insan ve onunla birlikte her akıl sahibi yaratık, kendi başına amaçtır. Yani o, özgürlüğün özerkliği sayesinde, kutsal olan ahlak yasasının öznesidir. İşte bunun için her isteme, hatta her kişinin kendisine yönelmiş kendi istemesi bile, akıl sahibi varlığın özerkliğiyle uyuşmanın şu koşuluyla sınırlanmıştır: Bu varlığı, etkilenen öznenin istemesinin kendisinden çıkabilecek bir yasaya göre olanaklı olmayan hiçbir amaca bağımlı kılmamak; yani bu varlığı hiçbir zaman yalnızca araç olarak kullanmamak, aynı zamanda kendisini amaç olarak kullanmak. Bu koşul, bu varlıkları kendi başlarına amaç kılan kişiliklerine dayanır.”¹⁰⁷

Kant’ın burada yüceleştirdiği kavram insanlık idesidir. Her insanın, ussal olarak oluşturulmuş ahlak yasasının öznesi olması dolayısıyla bir amaç olarak görölmesi gerekir. Ahlaki araçların, her ne kadar çeşitli eğilim, ilgi, amaç ve tasarıya sahip olurlarsa olsunlar, koşulsuz biçimde tabii oldukları ussal gereklilikler olarak koşulsuz buyruklar vardır. Yalnızca kişiler bu tür değere sahiptirler. Çünkü yalnızca kişiler amaçlar ortaya koyma ve şeyler hakkında değer bildirme yeteneğine sahiptir ve hem ahlak yasasının zorlayıcılığının hem de sorumlu ahlaki eylemlerinin kaynağı olarak özerklik yeteneğine sahiptirler. Yani tüm insanlar, ahlaki aracılığa yeterli ussal varlıklar olarak değere sahiptirler ve böylece saygı uyandırırılar.

Saygı bireylerin kazanmaları gereken ya da kazanma başarısı gösteremedikleri bir şey değildir. Çünkü yalnızca ussal varlık olmalarından dolayı tüm insanların hak ettiği bir duygudur. Ahlaksal açıdan en kötü davranışları

¹⁰⁷ a.g.e., s. 96.

sergileyen bireylerin bile, kendi içlerinde amaçlar olarak varolmalarından dolayı saygıyı hak ettikleri söylenebilir. Saygı tüm insanlarda ortak olarak varolan bir şeydir. Onlara kendi içlerinde amaçlar olarak saygı duyulması gerekliliği her zaman değer vermeyi ve ahlaklı davranılmayı zorunlu kılar. Çünkü Kant'ın söylediği gibi:

“Doğal yapımızın belirlendiği amaç gereği yüceliğini, aynı zamanda davranışımızın bu yapıya uygunluğu bakımından gösterdiği eksikliği fark ettirmekle, böylece de kendini beğenmişliği yerle bir etmekle, gözlerimizin önüne seren bu saygı uyandıran kişilik idesi, en sıradan insan aklı için bile doğaldır ve kolayca farkedilebilir.”¹⁰⁸

Ahlak yasasına saygı eylem anlamında yukarıda bahsedildiği gibi kişinin kendi olma olgusunu açığa çıkarır. Saygı, yasaya saygı anlamında, kişinin kendi özbilinç formunun açığa çıkmasıdır. Saygı, kendiliğin kendisinin ondan önce ve onun için sorumlu olduğunu bildiği saygınlığı ortaya çıkarır, her durumda benim olan olarak, her durumda bireysel olgusal benlik olarak benliğin.¹⁰⁹ Ahlaki bir benlik olarak kişinin varlığının ortaya çıkışı, kendi ussal yapısı aracılığıyla oluşturduğu yasaya ve bu yasanın eylemleri üzerindeki zorunluluğuna duyduğu saygı sonucu oluşur. Ahlak duygusunun içinde, insanın kendisini layık olduğu ölçüde yükselten saygınlığı vardır. Bu saygınlığa uygun olan eylemlerle insan kendini oluşturur.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Kant'ın amacının metafizikte sentetik apriori yargıların varlığını kanıtlamak olduğunu söylenmişti. Bu nedenle Kant *Arı Usun Eleştirisi* adlı eserini yazdı. Burada sentetik apriori yargıların metafizikte de olanaklı olduğu sonucuna ulaşmıştı. Bu eser *Pratik Usun Eleştirisi*'ne geçişin bir ön koşulu gibidir. Çünkü Kant'ın asıl amacı insan eylemlerinde dayanak sağlayacak sentetik apriori yargılara ulaşmaktır. Bu yargılar da ancak pratik alanda mümkün

¹⁰⁸ a.g.e., s. 96.

¹⁰⁹M. Heidegger, 1982, s. 137.

olmaktadırlar. Ahlak alanında böyle zorunlu ahlaki ilkelere ulaşan insan, ancak tam olarak kendini oluşturmuş olacaktır. Böylece Kant'ın sorduğu en temel soru olan insan nedir? sorusu da yanıtlanmış olur.

Kişinin doğasını oluşturan, tüm eylemlerini ve seçimlerini sınırlayan yani onun özgür olarak belirlenmesini sağlayan şey bir saygı nesnesidir. Ancak saygı aracılığıyla kişinin insanlığı açık hale gelir. Ahlaklı insan kendisi bir erek olarak, kendi kendisinin ereği olarak varolur. Eyleyen özne olarak insanın kendisi, kendi doğasınca bir erektir, kendi kendisine ait ve kendi kendisi için erektir, koşulu bir başkasına bağlı değildir.¹¹⁰ Buradaki erekten kastedilen şey kişinin kendisidir, erekler alanı ise varolan kişilerin kendilerinin bir başkasıyla oluşlarıdır. Kişinin özgür olarak bir diğeriyle varlığı, özgürlüğün anlaşılabilir alanı olarak erekler alanıdır. İnsan varlığı ussal bir aracı olarak bu erekler alanı içinde, kendisinde bir erek olarak yasalar oluşturur, istencinin bu yasalar tarafından belirlenmesine izin vererek, eylemlerini ahlaki eylemler olarak sınırlandırır. Çünkü özgür bir istenç ancak yasa tarafından belirlenen bir istençtir. Ahlaki değeri hak eden insan, yalnızca özgür olarak eyleyen özerk insandır. Kant'ın sorduğu 'insan nedir?' sorusunun yanıtı burada aranmalıdır. İnsan! Ussal olarak yasa kuran, yasaya uygun eylemler gerçekleştiren, yasayı evrenselleştirebilen, sorumluluk üstlenebilen, diğer ahlaki araçlar arasında kendisine ahlaki bir yer edinen ussal, özgür, özerk varlık.

¹¹⁰ a.g.e. s., 139.

SONUÇ

Kant'ın ahlak felsefesinde saygı kavramı, eylemin ahlaki olanaklılığının temelini oluşturur. Ussal aracının kendini ahlaki olarak var edebilmesi, kendi usuyla oluşturduğu yasaya saygıdan dolayı özgür olarak eyleyebilmesiyle mümkündür. Ancak kendilerini bu şekilde oluşturan araçların eylemlerinin maksimleri evrensel yasalara dönüştürülebilir.

Saygı kavramına Kant'ın ahlak felsefesinde verdiği önemi anlayabilmek için, bu çalışmanın sınırları biraz geniş tutulmuştur. Çünkü Kant'ta saygı kavramı, bir kişinin kendini, insan olarak var etme öyküsüdür. Bu öykü en başta Kant'ın bilim anlayışından söz etmeyi gerektirir. Bu nedenle çalışmanın başında ahlaka ulaşma noktası olarak bilim anlayışından yola çıkıldı. Sonuçta insan usunun bilgisinin görüngüler dünyasındaki nesnelere ulaşabildiği, numen alanının bilgisinin bilinemez olduğu ancak bunun yanında usun bir de pratik bir yönü olduğu ve ussal olarak belirlenmiş insan eylemleriyle bu yönün belirlenebileceği sonucuna varıldı. Ussal araçların eylemlerinin evrensel yasalara dönüşebilmesi, özgürlüğün olanaklılığının da bir göstergesidir. Aracının, ussal olarak oluşturduğu yasaya uygun olarak istencini belirleyip belirlemeyeceği, özgür istencine bağlıdır. Arzu ve eğilimlerine göre istencini belirleyip eylemini gerçekleştirirse, böyle bir eylemin ödevden dolayı yapılmadığı için ahlaki bir değeri olamaz. Ancak yasaya saygıdan dolayı, eylemini zorunlu olarak ödev nedeniyle gerçekleştiriyor ve bunu da özgür istenciyle belirliyorsa, bu eylemin ahlaki bir değeri olacaktır. Saygı, ahlaki eylemi

gerçekleştirmek için bir güdü sağlamaktadır.

Ahlaki bir duygu olarak saygı, ussal olarak oluşturulan yasaya göre eyleminin öznel bir nedenidir. Çalışmanın başında Kant için benliğin, personalitas transcendentalis, personalitas psychologica ve personalitas moralis olarak kendini var ettiği söylenmişti. Ahlaki benlik olan personalitas moralis olarak öznenin oluşumu, aşkınsal benlik olan personalitas transcendentalis ve deneysel benlik olan personalitas psychologicadan farklıdır. Personalitas moralis olarak ahlaki benliğin ortaya çıkışı, yasaya saygı duygusuyla olanaklıdır. Yasaya saygı olarak, ahlak duygusu, benliğin tüm duygusal eğilimlerden bağımsız olarak kendisi için sorumlu oluşudur. Saygı, kişinin kendisine karşı sorumlu olması anlamına gelir. Sorumlu olmak, ahlaki birey olarak özgür eylemlerde bulunmak demektir. Ahlaka uygun eylemede yasaya saygı duygusu ile insanın kendi kendisini oluşturması söz konusudur. İnsan olmak, Kant'ın saygı kavramı içinde, kişinin kendini yükselten bir duygu olarak ortaya çıkar. Bu duygu, ussal olarak oluşturulan yasadan önce gelmez, ahlak yasasının istemeyi belirlemesinden sonra ortaya çıkan bir duygudur.

Kant saygıyı ahlaklılığın temeli olarak görür. Ancak duygusal eğilimlerden kaynaklanan diğer tüm duyguları, ahlaklılığın önünde birer engel olarak nitelendirir. Saygının bir duygu olarak ahlaki eylemin tek güdüleyici nedeni olması dolayısıyla diğer duygulardan nitelik açısından farklı olduğunu düşünmesiyle Kant, çeşitli eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.

Kant, ödevden yapılan eylemlerde istemeyi arzu ve eğilimlerin değil, daha çok usun harekete geçirdiğini savunur. Ona göre bir eylemin ahlaki değeri eğilim ve tutkularca güdülenemez. Çünkü kişinin tüm ihtiyaç ve eğilimleri usun oluşturduğu ödev buyruklarına karşıdır. Ödev, kişinin kendisine karşı olan ilgisine karşıttır. Bu

ilgiye Kant, tüm insanlarda bulunan mutluluk eğilimini örnek olarak verir. Bir eylemin ahlaki değeri ancak, arzu yetisinin nesnelere bütünüyle bağımsızca gerçekleştirilen eylemlerde ortaya çıkar.¹¹¹ Yani ahlaki eylemin güdüsü us tarafından sağlanır. Bu güdü, yasaya saygıdan dolayı ahlaki eylemin olanaklılığı için istemeyi öznel olarak belirler.

Kant'ın bu görüşüne karşı çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi, arzu ve eğilimin isteme üstündeki etkisi ortadan kaldırıldığında, eyleme karşı istemeyi harekete geçirebilecek bir şeyin kalmadığını savunur. Ross ve Field gibi eleştirmenler, usun istemeyi arzu ya da duygu yardımı olmadan harekete geçirebildiğini reddederler.¹¹² Aslında Kant, arzu ya da eğilimden çok ödev düşüncesi tarafından harekete geçirilmenin, ahlaken iyi bir eylemin zorunlu koşulu olduğu ve saygı duygusu aracılığıyla olanaklı olduğunu savunarak bu eleştirilere karşılık verebilir.

Bir diğer eleştirmen olan Richard Brandt ise bir kimsenin ödevini onu yapmak kendisine olumlu getiri sağlamasa da, ödevi saygıdan dolayı yapabileceğini reddeder. Brandt'ın güdülenme ve eylem görüşü "değerlilik" kavramına dayanır. Ona göre insanlar belli zamanlarda gerçekleşmesini istedikleri bazı olay ve durumlara gönüllüken, bazı zaman da geçerli olmalarını istedikleri anlamda gönülsüzdürler. Bir edimde bulunma eğilimi ile gerçekten edimde bulunma arasında bir ayrılık vardır. Çünkü birçok farklı olumlu ve olumsuz değerlilikler aynı edime bağlanabilirler. Yani eyleme olan eğilimler, o eylemin değerliliğini çoğaltıcı bir işlev görür. Sonuç olarak Brandt'a göre değerlilikler, arzu ve hedeflerden çıktıkları için,

¹¹¹ R. Galvin, s. 222.

¹¹² a.g.e., s. 223.

hiçbir niyetli eylem, ona ya da onun sonucuna yönelmiş bir arzu ya da nefret olmadan ortaya çıkamaz. Yani Brandt'a göre değerlenmemiş niyetli eylemler yoktur. Bu durumda Kant'ın ahlaki güdülenme görüşünün, Brandt'ın değerlenmemiş niyetli eylem olmadığı görüşüyle zıt olduğu görülüyor. Ancak Richard Galvin böyle bir zıtlığın olmadığını iki iddianın da birbirleriyle tutarlı olduğunu düşünür.¹¹³

Kant'a göre hem saygı hem de eğilim ilgiye yol açabilir. Ama Kant, bir şeyle ilgili olmakla, ilgiden eylemek arasında ayırım yapar. İlgili olmak yalnızca istemenin kendi kendine us ilkeleri üzerindeki bağımlılığını gösterir. İlgiden eylemek ise istemenin us ilkeleri üzerindeki eğilim yararına bağımlılığını gösterir. Kant'a göre us bizde eğilimin her türlü etkisinden bağımsız bir ilgi yaratabilir. Bu ilgi sonunda istemenin belirlenmesini sağlar. Dolayısıyla eyleme bir itici güç sağlayan yalnızca ustur.¹¹⁴

Kant, eylemin ancak ödev güdüsünden gerçekleştirildiği zaman ödevden yapılabileceğini söyler. Galvin'e göre Brandt olumlu değerlerin kişinin eylem gerçekleştirme eğilimini arttırdığını düşünür. Ayrıca Kant'ın güdülenme görüşüne göre saygının kişinin ödevde bağlı eylemler gerçekleştirme eğilimini arttırdığını ifade eder. Dolayısıyla Kant'ın bu görüşüyle Brandt'ın değersiz niyetli eylemlerin olmadığı görüşünün birbirleriyle tutarlı olduğunu savunur.¹¹⁵

Galvin'e göre Brandt'ın hatası şu: Brandt, değer terimini ortaya koyarken değerleri istek ve nefretlerle aynı anlamda algılıyor. Daha sonra değer kavramını kişinin bir edim gerçekleştirme ya da bundan kaçınma eğilimini arttıracak bir şeyi kapsayacak şekilde genişletiyor. Buradan da değersiz niyetli eylemler olmadığını

¹¹³ a.g.e., s. 225.

¹¹⁴ a.g.e., s. 226.

¹¹⁵ a.g.e., s. 226.

ileri sürmekle de niyetli eylemlerin bunlara yöneltilmiş arzu ve nefretleri olmaları gerektiği sonucuna varıyor. Dolayısıyla Brandt Kant'ı yanlış anlamış olabilir. Arzu ve nefret alanı herhangi bir lehte ve aleyhte tutumu içine alacak kadar genişletilirse, bu durumda saygı bir arzu olarak nitelendirilir. Dolayısıyla değerler, tüm lehte tutumları ve saygıyı kapsayacak şekilde genişletilirse bu durumda Brandt ile Kant'ın ahlaklılık düşüncesi arasında bir farklılık olmadığı görülür.¹¹⁶

Kant'ın ahlaken değerli eylem, kişinin ödevden dolayı gerçekleştirdiği eylem olmalıdır görüşüne Schiller karşı çıkar. Schiller'e göre ödevden eyleyken ben eylemi gerçekleştirmek için olumlu bir değere sahip olamam. Yani ahlaken değerli olan eylem, bütün duygu, arzu ve eğilimlere karşı olduğu için hiçbir duygu içermez. Dolayısıyla yalnızca kişinin ödevi olduğu için eylem gerçekleştirilmemelidir.¹¹⁷ Oysa Kant *Pratik Usun Eleştirisi*'nde ahlak yasasına saygının eyleme olumlu bir değer sağlayıcı olarak görüldüğünü ve ahlaki eylem için güdü sağladığını savunur. Ayrıca saygıya ilişkin olan ahlak duygusundan, eylemlerimizin sırf ödevde uygun ya da zıt olduğunun farkında oluşumuzdan haz ya da acı duyma yeteneğimizden bahseder. Ahlak yasasına saygı, duygu üzerinde aslında yüceltici olan öznel bir etkiye sahiptir ve ahlak yasasının kendisini bir maksim yapma işi görür. Diğer bütün patolojik duygular yasa düşüncesinden önce gelirken, ahlak duygusu olan saygı, yasa düşüncesinden çıktığı için diğer patolojik duygulardan ayrılır.

Tüm bu eleştirilere rağmen Kant'ın ahlak anlayışı kendi içerisinde tutarlı görülüyor. Bu itirazlar genellikle; Kant ahlakının duygusuz, katı ve içinde hiçbir hoşgörü barındırmayan ilkelere dayalı olduğu anlayışını benimseyen kuramcılar tarafından yapılmıştır. Bunu yapılan itirazların içeriğinden anlayabiliriz. Ancak

¹¹⁶ a.g.e., s. 227.

¹¹⁷ a.g.e., s. 228.

Kant'ın ahlak konusunda yazdığı eserler ve bunlara temel sağlayan diğer yapıtları dikkatlice incelendiğinde Kant'ın saygı duygusuna dayalı ahlak kuramının hiçte katı ve kölece olduğu düşünülemez. Kant, ahlaki eylemin ödevden dolayı yapılan eylem olduğunu söylerken, ödevi tüm duygu ve eğilimlerden bağımsız yalnızca katı bir yasa olarak sunmaz. Yalnızca ödev güdüsünden yapılan eylemlerin ahlaki bir değere sahip olduğunu söyler. Ahlak yasasına saygı duygusu her türlü eğilimi yasaya karşıt olmaları bakımından kontrol ettiği için buradan, ahlaki bir eylemin yasaya karşıt olmayan bazı eğilimleri de içerdiği düşünülebilir. Bu durumda ahlaki değere sahip eylemlerin ödev güdüsünün yanında onunla işbirliği eden diğer güdülerini de içerdiği sonucuna ulaşılır. Ama yine de bir eylemin ahlaki değeri ödevden yapılmasına bağlıdır. Çünkü eğilimlerden evrensel geçerliliğe dayanan hiçbir şey çıkarılamaz. Dolayısıyla yalnızca eğilimler, ahlaki değere sağlam bir temel oluşturamazlar.

Sonuç olarak Kant ahlakında personalitas moralis anlamında öznenin, kendini ahlaki bir duygu olan saygıda açığa çıkarışı, bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Saygı duygusu, ahlak yasasının istemeyi belirlemesi sonucunda ortaya çıkan, bütün duygulardan ayrı olarak düşünsel bir nedenin uyardığı tek duygudur. Ahlak yasasına saygı, yasanın istemeyi doğrudan belirlemesiyle öznedeki meydana gelen zorunlu bir duygudur ve yasanın oluşumuyla birlikte kendini gösterir. Kant'ın ahlak konusundaki eserleri incelendiğinde, onun saygı duygusuna geniş yer verdiği görülmez ama ahlaklılığın tek koşulu olarak yasaya saygı duygusuyla yapılan eylemleri görmesi, saygıyı insan olma olgusu olarak yücelttiğinin kanıtıdır.

ABSTRACT

The Kantian philosophy starts with the criticism of the views of the traditional metaphysics. Kant's aim is to reach the possibility of the synthetic a priori knowledge in metaphysics. To accomplish this aim, Kant, first, criticizes the rationalists and empiricists whose approaches make contradictory knowledge equally acceptable. Kant tries to outline the borders of reason and to show how metaphysics is a possible as science. The idea that human knowledge is just bound with phenomena and human reason can't reach the knowledge of noumenal area gives rise to a problem about the knowability of the same conceptions as spirit, God and freedom, all of which are ideas of the reason. The first chapter of this work focuses on this problem.

Kant tries to demonstrate that freedom is possible in the philosophy of moral within the conditions of practical reason in the phenomenal world. To demonstrate that the freedom in the noumenal area is possible also in the phenomenal area by means of human actions brings together the possibility of the ideas of God and spirit concerned with this idea. Freedom and moral personality becomes possible by means of moral law which is the synthetic a priori judgments. According to Kant, the moral value becomes possible by means of determining the will only in accordance with the law and doing actions in accordance with the respect to law. To demonstrate the relation between the good will, duty, moral law and freedom that are the essential concepts of Kantian morals is too important with regard to understand the characteristics of a moral person that appear in the feeling of the respect to law. Therefore, these concepts are revealed in the second chapter of this work.

As a feeling to moral law, respect is different from all the other inclinations, feelings and desires. Moral law determines the will because of the feeling of respect. In the third chapter of this work, the characteristic of respect as a feeling and the determining role of respect on action are considered. In that chapter it is tried to demonstrate how respect becomes an idea of humanity, too. The concept of respect that appears as a feeling and provides motive to universalizable principle seems a main principle in determining the possibility of Kantian morals.

ÖZET

Kant felsefesinin çıkış noktası geleneksel metafizik anlayışların eleştirisiyle başlar. Kant'ın amacı sentetik apriori bilgilerin olanağına metafizikte de ulaşmaktır. Bu nedenle Kant, aynı doğrulanabilirlik veya yanlışlanabilirlik olanağına sahip bilgiler öne süren usalcıları ve deneyicileri eleştirerek, usun sınırlarını çizmeye ve metafiziğin olanaklı bir bilim olduğunu göstermeye çalışır. İnsan bilgisinin ancak fenomenlerle sınırlı olduğu ve numen alanının bilgisine insan usunun ulaşamayacağı düşüncesi, usun ideleri olan ruh, Tanrı ve özgürlük kavramlarının olanaklılığı problemini de beraberinde getirir. Çalışmanın birinci bölümü bu problem üzerine odaklanmıştır.

Kant ahlak felsefesinde özgürlüğün olanaklı olduğunu, görüngü dünyasında pratik usun koşulları içinde göstermeye çalışır. Numen alanına ait özgürlüğün, insan eylemleriyle görüngüler alanında olanaklılığının sergilenmesi, Tanrı ve ruh idelerinin olanaklılığını bu ideye bağlı olarak beraberinde getirir. Ahlak alanında sentetik apriori yargılar olan ahlak yasasıyla, özgürlük ve ahlaki kişilikle olanaklı hale gelir. Kant'a göre ahlaki değer, istemenin yalnızca yasa tarafından belirlenip, eylemlerin yasaya duyulan saygıdan dolayı gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Kant ahlakının temel kavramları olan iyi isteme, ödev, ahlak yasası ve özgürlük kavramları arasındaki bağın gösterilmesi, yasaya saygı duygusunda kendini gösteren ahlaki bireyin oluşumunu anlamak açısından önemlidir. Bu nedenle bu çalışmanın ikinci bölümünde bu kavramların bir açıklanması yapılmıştır.

Saygı, ahlak yasasına duyulan bir duygu olarak diğer tüm eğilim, duygu ve

arzulardan farklıdır. Ahlak yasası, saygı duygusu nedeniyle istemeyi belirlemektedir. Saygının bir duygu olarak özelliği ve ahlaki değer ve eylem üzerindeki belirleyiciliği çalışmanın üçüncü bölümünün konusudur. Bu bölümde ayrıca saygının nasıl bir insanlık idesi haline geldiği gösterilmeye çalışılmıştır. Bir duygu olarak ortaya çıkan, evrenselleştirilebilir ilkelere güdü sağlayan saygı kavramı, Kant ahlakının olanaklılığının belirlenmesinde temel ilke olarak görölmektedir.

KAYNAKÇA

ALLISON, E. Henry, Kant's Theory of Freedom, Cambridge University Press, 1990.

BOZKURT, Nejat, Kant, Say Yayınları, İstanbul, 2005.

CASSIRER, Ernst, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, çev: Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.

CEVİZCİ, Ahmet, Etiğe Giriş, Paradigma Yayınları, İstanbul, Ocak, 2001.

CHASE, B. Wrenn, Immanuel Kant Metaphysics, The Internet Encyclopedia of Philosophy, www.iep.utm.edu

COPLESTON, Frederick, Kant, Felsefe Tarihi, cilt 6, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 2004.

DARWALL, L. Stephen, Two Kinds of Respect, Ethics, Vol. 88, No. 1 (Oct., 1977), 36-49, www.jstor.org

DELEUZE, Gilles, Kant'ın Eleştirel Felsefesi, çev: Taylan Altuğ, Payel Yayınları, İstanbul, 1995.

DILLON, Robin S., Respect, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2003 Edition), Edt: Edward N. Zalta, www.plato.stanford.edu

GALVIN, Richard, Does Kant's Psychology of Morality Need Basic Revision ?, Mind, New Series, Vol. 100, No. 2 (Apr., 1991).

GREGOR, J. Mary, Kant's Conception of a Metaphysic of Morals, Kant's Moral

and Political Philosophy, Edt: Ruty, F. Chadwick, 1992, Vol. III.

GUYER, Paul, Kant'ın Ödevler Sistemi, çev: Ali Kaftan, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, sayı: 41-42, Kış 2005.

HACIKADİROĞLU, Vehbi, Özgürlük Ahlakı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

HARDWIG, John, Action from Duty But Not in Accord with Duty, Ethics, Vol. 93, No, 2 (Jan., 1983)

HEIDEGGER, Martin, The Basic Problems of Phenomenology, Translation by Albert Hofstadter, India University Press, 1982.

HERMAN, Barbara, Mutual Aid and Respect for Persons, Kant's Groundwork of The Metaphysics of Morals, Edt: Paul Guyer, Rowman & Littlefield Publishers, chapter 6, 1998.

HILL, E. Thomas, Servility and Self-Respect, Ethics in Practice An Anyhology, Edt: Hugh Lafollete, East Tennessee State University, Blackwell Publishers, 1997, chapter 23.

JOHNSON, Robert, Kant's Moral Philosophy, www. Plato. Stanford. edu.

HILL, E. Thomas, Respect, Pluralism and Justice, Oxford University Pres, 2002, Part: II.

KANT, Immanuel, Salt Aklın Eleştirisi, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993.

KANT, Immanuel, Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe PROLEGOMENA, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2002.

KANT, Immanuel, Ahlak Metafizığinin Temellendirilmesi, Türkiye Felsefe

Kurumu, Ankara, 2002.

KANT, Immanuel, Pratik Aklın Eleştirisi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999.

KANT, Immanuel, Ethica, çev: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2003.

MACLNTYRE, Alasdair, Etik'in Kısa Tarihi, çev: Hakkı Hünler, Solmaz Zelyüt Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

MCCORNICK, Matt, Immanuel Kant Metaphysics, The Internet Encyclopedia of Philosophy, www. iep. utm. Edu.

O'NEILL, Onora, Kantian Ethics, Routledge Encyclopedia of Philosophy, Version 10, London and New York, Routledge, 1998.

PACKER, Mark, Kant on Desire and Moral Pleasure, Journal of The History of Ideas, Vol. 50, No. 3, (Jul-Sep., 1989).

PIEPER, Annemarie, Etiğe Giriş, çev: Veysel Ataman, Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, 1999.

RACHELS, James, The Elements of Moral Philosophy, University of Alabama at Birmingham, Chapter 10, Newyork, 2003.

RAWLS, John, Themes in Kant's Moral Philosophy, Kant's Moral and Political Philosophy, Edt: Ruth F. Chadwick, 1992, Vol: III.

RAWLS, John, Kant'ın Ahlak Felsefesinin İzlekleri, çev: Özlem Barın, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 41-42, Kış 2005.

ROSS, G. Edmund, The Ethics of Duty and Respect: Ethics, Lawrence, M. Hinman, University of San Diego, Harcourt Brace College Publishers, Chapter 6,

1998.

SILBER, R. John, The Copernican Revolution in Ethics: The Good Re-examined, Kant's Moral and Political Philosophy, Edt: Ruth, F. Chadwick, 1992, Vol: III.

SOKOLOFF, W. William, Kant and The Paradox of Respect, American Journal of Political Science, Vol: U5, No: 4, (Oct., 2001).

SULLIVAN, J. Roger, Immanuel Kant's, Moral Theory, Cambridge University Press, 1989.

THILLY, Frank, Çağdaş Felsefe , çev: İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2002.

TOURAINÉ, Alain, Modernliğin Eleştirisi, çev: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

TUĞCU, Tuncar, Immanuel Kant ve Transendental İdealizm, Alesta Yayınları, 2001.

WALKER, R.C.S., The Rational İmperative: Kant Against Hume, Kant's Moral and Political Philosophy, Edt: Ruth F. Chadwick, 1992, Vol: III.